

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ-ΙΟΡΔΑΝΗ ΚΕΡΑΜΕΚΗ
(Α.Μ.: 1012201803010)

Θέμα: «Ελληνοϊταλικές λογοτεχνικές σχέσεις και αλληλοεπιδράσεις κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	2
Εισαγωγή	4
Α΄ Κεφάλαιο	
Η πορεία του βίου του Σολωμού	7
1.1. Ιστορικό πλαίσιο: η περίοδος του Κάλβου και του Σολωμού	14
1.2. Η σχέση του Σολωμού με την Ιταλία.....	15
Β΄ Κεφάλαιο	
Η πορεία του βίου του Κάλβου.....	17
2.1. Τα χαρακτηριστικά της ποίησης του Κάλβου	19
2.2. Η σχέση του Κάλβου με την Ιταλία.....	20
Γ΄ Κεφάλαιο	
Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του Κάλβου και του Σολωμού	24
Δ΄ Κεφάλαιο	
Το ιστορικό πλαίσιο της Ιταλίας του 19 ^{ου} αιώνα.....	26
4.1. Τα γνωρίσματα του Ρομαντισμού στην Ευρώπη και την Ιταλία τον 19 ^ο αιώνα.....	27
Ε΄ Κεφάλαιο	
Η πορεία του βίου του Leopardi	30
5.1 Τα γενικά χαρακτηριστικά της ποίησης Leopardi.....	39
5.2. Ο Ευρωπαϊκός Πεσιμισμός.....	41
5.3. Ο λεοπαρδικός Πεσιμισμός	42
5.4. Ανάλυση του ποιήματος L`Infinito.....	44
ΣΤ΄ Κεφάλαιο	
Η απήχηση του Leopardi στην χώρα μας	47
6.1. Ομοιότητες μεταξύ Σολωμού και Leopardi.....	49
6.2. Αναφορές του Παλαμά στον Leopardi	53
6.3. Ο Leopardi στην Ελλάδα του 21 ^{ου} αιώνα	56
Ζ΄ Κεφάλαιο	
Η πορεία του βίου του Foscolo.....	58
7.1. Τα γενικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Foscolo	63
7.2. Ανάλυση του ποιήματος A. Zacinto	67
7.3. Ο Foscolo και η σχέση του με την Ελλάδα	69
7.4. Αναφορές του Παλαμά στον Foscolo	72
7.5. Ο Foscolo στην Ελλάδα του 21 ^{ου} αιώνα.....	73
Επίλογος	75
Πηγές και Βιβλιογραφία	77
Παράρτημα	80
Περίληψη.....	82

Πρόλογος

Η διατριβή μεταπτυχιακής ειδίκευσης εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού: «*Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία: Νέες Θεωρήσεις και Προοπτικές*» του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών, του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, που έχει ως έδρα του την Καλαμάτα. Θέμα της εργασίας αποτελούν οι ελληνοϊταλικές σχέσεις κυρίως του 19^{ου} και δευτερευόντως του 20^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, πραγματεύεται τα κοινά γνωρίσματα της ποίησης του Leopardi και του Foscolo με αυτά του Σολωμού και του Κάλβου αντίστοιχα. Ο πρώτος λόγος για τον οποίο επέλεξα να καταπιαστώ με τη συγκεκριμένη θεματική, οφείλεται στη γενικότερη αγάπη μου για τη λογοτεχνία. Ο δεύτερος λόγος έγκειται στη γοητεία που μου ασκούν τόσο τα ποιήματα των δύο Ιταλών λογοτεχνών όσο και των Επτανησίων. Από την σύγκριση των τεσσάρων ποιητών, προκύπτουν ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις αλληλοεπιδράσεις μεταξύ των δύο χωρών. Η διπλωματική εργασία τόσο στα κεφάλαια που αφορούν τους Έλληνες ποιητές όσο και σε αυτά που σχετίζονται με τους Ιταλούς ομότεχνούς τους, εμφανίζει την εξής δομή: γενική εισαγωγή, (η οποία αφορά τις ελληνοϊταλικές σχέσεις από την αρχαιότητα έως την σύγχρονη εποχή), ιστορικό πλαίσιο, βιογραφικά στοιχεία, ανάλυση ποιημάτων, κύριο μέρος, (το οποίο πραγματεύεται τη σχέση Σολωμού και Κάλβου με την Ιταλία και του Foscolo και Leopardi με την Ελλάδα) και ολοκληρώνεται με επίλογο, παράθεση της βιβλιογραφίας, παράρτημα και περίληψη.

Για την μελέτη των Ελλήνων ποιητών, ιδιαίτερα βοηθητικά υπήρξαν τα ακόλουθα εγχειρίδια: «*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*» του κ. Vittì» και «*Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*» του κ. Πολίτη. Σε σχέση με τους Ιταλούς λογοτέχνες, τα πιο χρήσιμα βιβλία ήταν: «*Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*» του κ. Τσόλκα, "*Anthologie de la littérature italienne XIXe et XXe siècles*" των M. Gallot, J. L. Nardone και M. Orsino και τέλος, "*Profilo storico della letteratura italiana*" του κ. Ferroni. Επιπλέον, αναφορικά με το κύριο θέμα, δηλαδή τις ελληνοϊταλικές σχέσεις στη λογοτεχνία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία κυρίως από τα ακόλουθα εγχειρίδια: "*Leopardi in Grecia*" του κ. Μπιντούδη, «*Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*» του κ. Ζώρα, «*Η παρουσία της Ιταλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1900-1997)*», της κ. Ζωγραφίδου όπως επίσης και η μελέτη της κ. Sensini, "*Niccolò Ugo Foscolo in Grecia: prolegomena*".

Ολοκληρώνοντας τον πρόλογο, θα επιθυμούσα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην οικογένειά μου, στον καθηγητή Ιταλικής Λογοτεχνίας και Ευρωπαϊκού Πολιτισμού του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Ι. Δ. Τσόλκα, στην καθηγήτρια Ιταλικού Πολιτισμού του Πανεπιστημίου της Nice στη Γαλλία, κ. F. I. Sensini, στον καθηγητή Νεοελληνικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Πανεπιστημίου της Ρώμης La Sapienza, κ. Χ. Μπιντούδη και βεβαίως στον επιβλέποντα καθηγητή, Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Θ. Χρήστου για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Εισαγωγή

Το φαινόμενο της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στις διάφορες ευρωπαϊκές λογοτεχνίες παρατηρείται από την αρχαιότητα και εξακολουθεί να υφίσταται έως και τη σημερινή εποχή ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας και της Ιταλίας, οι οποίες παρουσίαζαν ανέκαθεν πολλές και σημαντικές ομοιότητες¹. Οι πρώτες σχέσεις ανάμεσα στη λογοτεχνία των δύο χωρών πρωτοεμφανίστηκαν κατά την περίοδο της επικράτησης των Λατίνων καθώς η πλειοψηφία των λογοτεχνών και ρητόρων τους χρησιμοποίησε ως βάση της τον Αρχαιοελληνικό Πολιτισμό. Οι αλληλοεπιδράσεις μεταξύ των δύο χωρών θεωρούνται τόσο σημαντικές, ώστε χρησιμοποιήθηκε ο όρος Ελληνορωμαϊκός Πολιτισμός. Με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα να αποτελεί ο Λατίνος ποιητής Οράτιος (65-27 π.Χ.), ο οποίος σε επίγραμμά του έγραψε τα εξής: «*η κατακτηθείσα Ελλάδα κατέκτησε τον νικητή και εισήγαγε τις τέχνες στο άξεστο Λάτιο.*» (*Graecia capta ferum victorem cepit et artis intulit agresti Latio*)².

Στη συνέχεια, τις πρώτες δεκαετίες του 13^{ου} αιώνα πολλοί Έλληνες λόγιοι που διέβλεψαν την επικείμενη καταστροφή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, την εγκατέλειψαν, για να εγκατασταθούν σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Την ίδια περίοδο η Ιταλία με πρωτοστάτη της το Δάντη (1265-1321), μετέβαινε από το Μεσαίωνα, στον οποίο κυριαρχούσε η θρησκοληψία, στην Αναγέννηση, η οποία έθεσε ως επίκεντρό της τον άνθρωπο. Οι δύο πόλεις οι οποίες αποτέλεσαν λίκνο της ιταλικής Αναγέννησης ήταν η Φλωρεντία και η Ρώμη. Σημαντικός αριθμός Ελλήνων λόγιων εγκαταστάθηκαν στη γειτόνα χώρα, συμβάλλοντας στη πραγματοποίηση του αναγεννησιακού ιδεώδους. Ωστόσο, δύο Έλληνες αποτέλεσαν τους σπουδαιότερους εκπροσώπους, ο Χρυσωλοράς (1355-1415) και ο Αργυρόπουλος (1415-1487), οι οποίοι ανέδειξαν και διέδωσαν την αξία των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων στην Ιταλία³. Ακολούθως, το 1389 τα Ιόνια νησιά πέρασαν στη κατοχή των Βενετών. Με την εγκατάστασή τους στα νησιά αυτά, οι κατακτητές, βοήθησαν στην ανάπτυξη των Τεχνών και των Γραμμάτων και ιδιαίτερα της Λογοτεχνίας.

¹ Κ. Ζ. Ζωγραφίδου, *Η παρουσία της Ιταλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1900-1997)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 23

² Π. Καραγιώργος, *Οι σχέσεις της Νεοελληνικής ποίησης με την ιταλική*, Διαθέσιμο στο: <http://karagiorgos.blog-net.ch/gr/articles-and-essays/the-relationship-of-modern-greek-poetry-with-italian/> ημερομηνία προσπέλασης (5.3.2020)

³ Σ. Κοκκινάκη, *Επιδράσεις της ελληνικής λογοτεχνίας στην πνευματική ζωή των Ελλήνων από τα μέσα του 18^{ου} και εφεξής*, Αθήνα 1992, σ. 10-11

Ύστερα από την πτώση της Πόλης, προπύργιο του ελληνισμού το 1453, οι Έλληνες λόγιοι για να αποφύγουν την τουρκική σφαγή κατέφυγαν στη Δύση. Με πολλούς διανοούμενους να επιλέγουν την Ιταλία. Στη συνέχεια, τα νησιά τα οποία κατακτήθηκαν από τη Γαλινοτάτη Δημοκρατία ήταν τα εξής: Κυκλάδες, Επτάνησα, Κύπρος και Κρήτη. Στις βενετοκρατούμενες περιοχές η λογοτεχνική παραγωγή όχι μόνο παρέμεινε ζωντανή, αλλά και ήκμασε.

Οι πρώτες έντονες επιδράσεις από την ιταλική λογοτεχνία εμφανίστηκαν σε επικά ποιητικά κείμενα του 16^{ου} αιώνα. Το πιο γνωστό ίσως παράδειγμα αποτέλεσε το έργο του Αντώνιου Αχέλη, «*Μάλτα Πολιορκία*» του 1565 το οποίο χαρακτηρίζεται από έντονες ιταλικές επιρροές. Στην Ιταλία ο σημαντικότερος επικός ποιητής ήταν ο Ariosto (1474-1533), του οποίου όμως το σπουδαιότερο έργο, "*Orlando Furioso*", επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από το έπος που πιστώνεται στο Γάλλο λογοτέχνη, Turold, "*Chanson de Roland*", γεγονός που αποδεικνύει τη σπανιότητα της αυθεντικότητας στη λογοτεχνία, με τα περισσότερα ευρωπαϊκά κείμενα να είναι αποτέλεσμα αλληλοεπιδράσεων. Σε κάθε περίπτωση, οι δύο βασικότεροι εκπρόσωποι της κρητικής λογοτεχνίας ήταν μεταγενέστεροι του Αχέλη και επρόκειτο ασφαλώς για τον Χορτάση (1550-1519) και τον Κορνάρο (1553-1613). Όσον αφορά τον πρώτο, το σημαντικότερο έργο του, «*Ερωφίλη*» επηρεάστηκε από τον Tasso (1544-1595) και τον Giraldi (1504-1537) ενώ σε σχέση με το δεύτερο, το σπουδαιότερο έργο του, «*Ερωτόκριτος*» έχει ως πρότυπό του έργα του Ariosto και του Tasso⁴.

Ως πιο έντονες αλληλοεπιδράσεις μεταξύ ελληνικής και ιταλικής λογοτεχνίας χαρακτηρίζονται όσες συντελέστηκαν στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Ο Ρομαντισμός στη Βόρεια Ευρώπη και στη Γαλλία έφτασε στο απόγειό του στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, ενώ στην Ελλάδα και στην Ιταλία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται στο ότι στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Ελλάδα και η Ιταλία βρισκόνταν υπό ξενικό ζυγό, η μεν πρώτη, των Οθωμανών, η δε δεύτερη, των Γάλλων και αργότερα των Αυστριακών. Στην Ελλάδα οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι οι οποίοι με τα ποιήματά τους εξύμνησαν την Ελληνική Επανάσταση, ήταν ο Σολωμός (1798-1857) και ο Κάλβος (1792-1869), ενώ στην Ιταλία ο Foscolo (1778-1827) ο Leopardi (1798-1837) και ο Manzoni (1785-1837)⁵. Όσον αφορά το Σολωμό, δέχθηκε τις

⁴ Κ. Ζ. Ζωγραφίδου, *Η παρουσία της Ιταλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1900-1997)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 24

⁵ Σ. Κοκκινάκη, *Επιδράσεις της ελληνικής λογοτεχνίας στην πνευματική ζωή των Ελλήνων από τα μέσα του 18^{ου} και εφεξής*, Αθήνα 1992, σ.17

μεγαλύτερες επιρροές από τους Δάντη, Petrarca (1304-1374), Manzoni και Monti (1754-1828). Χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει τις δαντικές επιρροές του Σολωμού, αποτέλεσε το πρωτόλειο σονέτο του, "*Aurora*" (*Αυγή*). Ο Δάντης αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για πολλούς ακόμα Έλληνες λογοτέχνες όπως ο Ζαμπέλιος (1815-1881), ο Κρυστάλλης, (1868-1894), ο Θεοτόκης (1872-1923) και ο Ροΐδης (1836-1904). Ένα ακόμη παράδειγμα, σύμφωνα με το Βαγγενά, αποτελεί «*Η Γυναίκα της Ζακύνθου*», η οποία έχει ως πρότυπό της το φωσκολικό έργο "*L'Hypercalypseos liber singularis*". Επιπλέον, όσον αφορά τον Βηλαρά (1771-1823) καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωσή του, είχε ο Parini (1729-1799) πιθανόν και ο Bocaccio (1313-1375).

Στη συνέχεια, όσον αφορά τους Έλληνες λογοτέχνες εκτός από τον Δάντη, έντονη επιρροή άσκησε και ο γεννηθείς στη Ζάκυνθο Ιταλός ποιητής, Foscolo. Πιο συγκεκριμένα, στοιχεία του ασπάστηκαν ο Ζαμπέλιος και κυρίως ο Κάλβος, ο οποίος άλλωστε υπήρξε και μαθητής του. Επιπρόσθετα, το φωσκολικό έργο "*Le ultime lettere di Jacopo Ortis*" επέδρασε καθοριστικά στα αδέλφια Σούτσο. Επίσης, με τον Foscolo ασχολήθηκε και ο Πολυλάς (1825-1896).

Εκτός όμως από τον ελληνικής καταγωγής Ιταλό ποιητή, σημαντική επίδραση στην ελληνική λογοτεχνία άσκησε και ο Giosuè Carducci (1835-1907). Ειδικότερα, διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό το ποιητικό ύφος του Μαρτζώκη (1849-1923). Ο βασικότερος λόγος για τον οποίο ο Carducci επηρέασε τόσο καταλυτικά τον Μαρτζώκη, οφείλεται στο ότι ήταν μισός Ιταλός (από τη πλευρά του πατέρα του). Ωστόσο και ο ίδιος ο Carducci μελέτησε εις βάθος τον Αρχαιοελληνικό Πολιτισμό, όντας μέγας Ελληνιστής.

Όσον αφορά τους σύγχρονους ποιητές, αυτός που άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στα ελληνικά γράμματα ήταν μάλλον ο d'Annunzio (1863-1938). Μάλιστα, ο Ιταλός πεζογράφος επισκέφτηκε την Αθήνα στις 25 Ιανουαρίου το 1899, εκφωνώντας την ομιλία του με τίτλο «*Περί κάλλους των αρχαίων μαρμάρων*», η οποία εντυπωσίασε το αθηναϊκό ακροατήριο⁶.

⁶ Κ. Ζ. Ζωγραφίδου, *Η παρουσία της Ιταλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1900-1997)*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 27-30

Α΄ Κεφάλαιο

Η πορεία του βίου του Σολωμού

Ο Διονύσιος Σολωμός εκτός από τον Εθνικό μας ποιητή αποτέλεσε και έναν από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Επτανησιακής Σχολής. Μέσω της ποίησής του, ανύψωσε κατά τα τέλη του 18^{ου} και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα περισσότερο από κάθε άλλον την νεοελληνική λογοτεχνία στην Ευρώπη και, λόγω του γεγονότος αυτού, θεωρείται πατριάρχης της νεότερης ελληνικής ποίησης. Επιπλέον, ο Σολωμός όπως και ο Δάντης συγκέντρωσε και χρησιμοποίησε επιδέξια στην ποίησή του στοιχεία των λαϊκών διαλέκτων από διάφορες περιοχές της Ελλάδας (Ηπειρο, Μακεδονία, Θεσσαλία, Αιτωλία)⁷.

Ο Διονύσιος Σολωμός γεννήθηκε στη Ζάκυνθο στις 8 Απριλίου του 1798, όταν το νησί βρισκόταν υπό γαλλική κατοχή και πέθανε στην Κέρκυρα στις 9 Φεβρουαρίου του 1857. Όσον αφορά την οικογένειά του, ο πατέρας του Νικόλαος είχε αριστοκρατική καταγωγή και εργαζόταν ως έμπορος ταμπάκου ενώ η μητέρα του Αγγελική Νίκη, είχε ταπεινή καταγωγή και ασχολείτο με τα οικιακά.

Ο πατέρας του Σολωμού είχε ήδη δύο παιδιά από προηγούμενο γάμο, τον Ρομπέρτο και την Έλενα, αποκτώντας το Διονύσιο σε ηλικία άνω των 60 ετών. Όσον αφορά τη μητέρα του έφερε στον κόσμο το γιο της σε ηλικία μικρότερη των 16 χρόνων. Ο Νικόλαος αναγνώρισε τόσο τα παιδιά από τον πρώτο του γάμο όσο και το Διονύσιο, γεγονός που είχε ως συνέπεια ο Επτανήσιος ποιητής να μεγαλώσει χωρίς να αισθάνεται μειονεκτικά απέναντι στα δύο μεγαλύτερα αδέρφια του. Επιπλέον, η λαϊκή καταγωγή της μητέρας του, συνέβαλε στο να χρησιμοποιεί στα ποιήματά του τη δημοτική.

Επιπρόσθετα, σχετικά με τη μόρφωση του Σολωμού, καθοριστική σημασία είχαν τα πρώτα χρόνια της ζωής του, όταν και μαθήτευσε πλάι στον αββά Don Santo Rossi, ο οποίος μάλιστα εκδιώχθηκε από την πατρίδα του, εξαιτίας των φιλελεύθερων για την εποχή απόψεών του. Πιο συγκεκριμένα, ο Rossi σκόπευε έπειτα από τη σύντομη παραμονή του μαζί με το μαθητή του στο Λύκειο της αγίας Αικατερίνης στη Βενετία, να μεταβεί στην Κρεμόνα. Ωστόσο, ο νεαρός Διονύσιος ήρθε σε σύγκρουση με τους καθηγητές του στη Βενετία. Ο Ιταλός αββάς είτε ύστερα από παράκληση των διδασκόντων του Λυκείου της αγίας Αικατερίνης είτε, εξαιτίας του ότι αντιλαμβανόταν

⁷ F. Mavica *Della civiltà d'Italia e della sua letteratura nel secolo 19. in relazione allo stato civile e letterario di Europa* Bari 1843, σ. 157

πως ο μαθητής του ήταν δυστυχημένος, εγκατέλειψε τη Βενετία και εγκαταστάθηκε με το Σολωμό στην Κρεμόνα. Εκεί, ο μετέπειτα Εθνικός μας ποιητής προσαρμόστηκε γρήγορα, έχοντας την πρέπουσα συμπεριφορά. Κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στο Λύκειο της Κρεμόνας δεν είχε ποτέ για δάσκαλό του το Rossi, αλλά επισκεπτόταν συχνά το μέντορά του τόσο στα εφηβικά του χρόνια όσο και ως φοιτητής, κατά την διάρκεια των θερινών του διακοπών. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ξεκάθαρα τη στενή φιλία μεταξύ των δύο αντρών. Ο αββάς αποτέλεσε το συνδετικό κρίκο μεταξύ του Έλληνα ποιητή και του νησιού του. Επίσης, ο Σολωμός, ζώντας στην Ιταλία για τέσσερα χρόνια, δε λάμβανε νέα από την μητέρα του. Αξίζει να παρατεθεί το γράμμα που απέστειλε ο νεαρός Διονύσιος από την Κρεμόνα, στις 4 Νοεμβρίου του 1815 προς την μητέρα του, στο οποίο αναφέρει τα ακόλουθα:

*«Πολυαγαπημένη μου μητέρα/ Επιτέλους,
ύστερα από τέσσερα και παραπάνω χρόνια που λαχταρούσα να λάβω γράμμα
σου, μου ήρθαν δύο, το ένα πίσω από το άλλο· τα έβρεξα, πίστεψέ με, με τα
πιο θερμά μου δάκρυα: γιατί μου έδωξαν τους φόβους
που τόσες φορές έβαζε ο νους μου, καθώς δε λάμβανα γράμματά σου.*

Πολλές φορές σε έκλαμα για πεθαμένη»

Από το γράμμα αυτό καταδεικνύεται η αγάπη του Διονυσίου για τη μητέρα του. Ο Rossi πέθανε στις 3 Ιουλίου του 1845, γεγονός το οποίο, όπως ήταν φυσικό, στεναχώρησε πολύ τον Έλληνα μαθητή του.

Σύμφωνα με το κυριότερο βιογράφο του Σολωμού, Regaldi (1809-1833), εκτός από τον πρώτο του δάσκαλο, καθοριστική για τη διαμόρφωση του νεαρού Διονυσίου, ήταν η μαθητεία δίπλα στον πατήρ Cosimo Galazzo Scotti, ο οποίος και του δίδαξε Ρητορική. Ο Scotti δεν υπήρξε μόνο καθηγητής του Σολωμού αλλά και του Parini και του Manzoni⁸. Μάλιστα, φημολογείται ότι ο Scotti, μένοντας έκπληκτος από τις ικανότητες του Έλληνα μαθητή του, προέβη στο εξής σχόλιο: «Έλληνα, εξαιτίας σου θα ξεχάσουμε το δικό μας Monti» (*Greco, tu farai dimenticare il nostro Monti*)⁹.

Ένας ακόμη δάσκαλος που ενθουμείτο με ευγνωμοσύνη ο Επτανήσιος ποιητής ήταν ο Rini, στον οποίο απέστειλε, ύστερα από πολλές δεκαετίες από το πέρας της αποφοίτησής του, κάποιο ποίημα του, ζητώντας του να το διαβάσει. Εκτός από τους

⁸ L. Roussel, *Για την ποιητική διαμόρφωση του Διονυσίου Σολωμού (1815-1823)*, (μετ. Σ. Καψάσκης), Αθήνα 2009, σ. 27-28, 32,35

⁹ Δ. Δ. Κοσκίνας, *Διονύσιος Σολωμός το ιταλόγλωσσο έργο της τελευταία δεκαετίας (1847-1957)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2014, σ. 10 Διαθέσιμο στο: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38414#page/1/mode/2up> ημερομηνία προσπέλασης (7.3.2020)

Ιταλούς καθηγητές, σημαντική υπήρξε και η συνεισφορά του αββά Bogillot, πλάι στον οποίο ο Σολωμός διδάχτηκε τη γαλλική.

Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Πολίτη, αρνητική ανάμνηση διατήρησε ο μετέπειτα Εθνικός μας ποιητής για τον Bellini (1792-1876). Από τον καθηγητή αυτό ο Διονύσιος διδάχτηκε αρχαιοελληνικά και λατινικά, ενώ ο ίδιος του δίδαξε νεοελληνικά. Με τον Σολωμό να επικρίνει το ότι ο Bellini στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει τα προς το ζην, δε δίσταζε να εκθειάσει τον εκάστοτε μονάρχη. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η αφιέρωση του Bellini στον αυτοκράτορα της Αυστρίας, F. Ferdinando (1830-1916) του έργου του "*Cantica in onore dell'imperatore*"¹⁰.

Στη συνέχεια, ακολούθησαν οι νομικές σπουδές του Έλληνα ποιητή στο πανεπιστήμιο της Παβίας από το 1815 έως το 1818. Μάλιστα, την περίοδο εκείνη απέκτησε φιλικές σχέσεις με τον τότε πρύτανη του πανεπιστημίου της πόλης και επιφανή ποιητή, V. Monti. Με την ολοκλήρωση των σπουδών του, επέστρεψε στο γενέθλιο νησί του και ξεκίνησε να γράφει στα ελληνικά.

Στην απόφασή του αυτή συνέβαλε καθοριστικά η γνωριμία του με τον πολιτικό Σπυρίδωνα Τρικούπη (1788-1873), ο οποίος το 1822 βρισκόταν στη Ζάκυνθο για να συναντήσει τον Λόρδο Byron (1788-1824). Πιο συγκεκριμένα, ο Σολωμός ζήτησε την άποψη του Τρικούπη για το ποίημα του "*Ode per prima Messa*" με το τελευταίο να του απαντάει ως εξής: «*η Ελλάδα περιμένει το Δάντη της*». Τα λεγόμενα αυτά του Τρικούπη στάθηκαν η αφορμή, ώστε ο Επτανήσιος λογοτέχνης να ξεκινήσει να γράφει τα ποιήματά του στα ελληνικά.

Όπως είναι φυσικό, οι πρώτες συνθέσεις του Σολωμού στην ελληνική γλώσσα, χαρακτηρίζονταν μάλλον από απλοϊκότητα. Το γεγονός αυτό εξηγείται λόγω της δεκάχρονης παραμονής του στην Ιταλία. Τα πρώτα έργα του στα ελληνικά γράφτηκαν από το 1818-1821 και δανείστηκαν αρκετά στοιχεία από την ιταλική και την φαναριώτικη ποίηση. Μερικές από τις πρώτες συνθέσεις που έγραψε τη περίοδο εκείνη ήταν «*ο θάνατος του βοσκού*», «*ο θάνατος της ορφανής*» και η «*Ευρυκόμη*». Τα ποιήματα αυτά επηρεάστηκαν από τον ιταλικό Ρομαντισμό. Οι θεματικές που κυριαρχούν είναι το παιδί, η γυναίκα και ο θάνατος. Το πιο σημαντικό από τα πρώιμα αυτά έργα είναι «*Η Τρελή μάνα*». Λίγο αργότερα, ο Επτανήσιος λογοτέχνης συνέθεσε την «*Ξανθούλα*» και την «*Αγνώριστη*».

¹⁰ L. Capitani, Λήμμα: "B. Berllini", στο: *Dizionario Biografico degli Italiani* τ. 7 (1970), Διαθέσιμο στο: [http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardo-bellini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardo-bellini_(Dizionario-Biografico)) ημερομηνία προσπέλασης (8.3.2020)

Στη συνέχεια, από το 1821-1823 ο Σολωμός συγκλονίστηκε από το ξέσπασμα της Ελληνικής Επανάστασης ενάντια στους Τούρκους, έχοντας προηγηθεί τόσο η ήττα του Δράμαλη στα Δερβενάκια όσο και η ηρωική έξοδος του Μεσολογγίου. Μάλιστα, το Μάιο του 1823 συνέθεσε τον «Ύμνο εις την Ελευθερία». Οι δύο πρώτες στροφές του ποιήματος έμελλε να αποτελέσουν τον Εθνικό μας Ύμνο¹¹. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Σολωμός χρησιμοποίησε αμέσως μετά από τον τίτλο και πριν από τον πρώτο στίχο του Ύμνου εις την Ελευθερία δύο εισαγωγικούς δαντικούς στίχους από τη «Θεία Κωμωδία». Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το στίχο 71-72 του 1^{ου} Ασματος του «Καθαρτηρίου»: «πάει η λευτεριά ζητώντας, που` ναι τόσο γλυκιά που για χάρη της πεθαίνεις¹²» (*Libertà vo cercando; eh'è sì cara, Come sa chi per lei vita rifiuta*)¹³. Οι στίχοι αυτοί της *Θείας Κωμωδίας* αποτελούν την ιδανική εισαγωγή για το ποίημα του Σολωμού καθώς το θέμα που πραγματεύεται είναι η Ελευθερία. Με κεντρικό θέμα του Ύμνου να αποτελεί ο ηρωικός αγώνας των Ελλήνων απέναντι στους Τούρκους. Εξάλλου, ο Σολωμός ήταν πεπεισμένος ότι η έκβαση της Επανάστασης θα ήταν επιτυχής. Χάρης το έργο του αυτό ο μόλις 25χρόνος λογοτέχνης, έγινε γνωστός σε όλη την Ευρώπη και το ποίημα του μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Για το Σολωμό, ο Ύμνος εις την Ελευθερία δεν αποτέλεσε παρά μόνο την αρχή της απομάκρυνσής του από τα αυτοσχέδια σονέτα και την ενασχόλησή του με σύνθετες ποιητικές συνθέσεις¹⁴. Επίσης, από το 1823 έως το 1825 έγραψε το πεζό του κείμενο «Διάλογος», στο οποίο υποστήριζε τη χρήση της δημοτικής έναντι της καθαρεύουσας, όπως ακριβώς ο Δάντης ο οποίος με τη σειρά του μέσω του έργου του "*De vulgaris eloquentia*", υποστήριζε με πάθος τη χρήση της δημοτικής (*volgare*) έναντι της επίσημης γλώσσας της εποχής εκείνης που ήταν τα λατινικά.

Ακολούθως, το 1825 ο Επτανήσιος ποιητής έγραψε το επίγραμμα του «*Η Καταστροφή των Ψαρών*», εμπνευσμένο από το ομώνυμο ιστορικό τραγικό γεγονός¹⁵. Την ίδια χρονιά, με αφορμή τον ηρωικό θάνατο του Byron στο Μεσολόγγι, ο Σολωμός έγραψε το «*Εις θάνατον του Λόρδου Μπαάιρον*». Ωστόσο, όπως συνέβαινε και σε πολλά άλλα ποιήματά του, έτσι και εδώ, ο Έλληνας λογοτέχνης δεν έμεινε ικανοποιημένος από τον εαυτό του. Μάλιστα, σε σημειώσεις του έγραψε τα εξής:

¹¹ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2010, σ. 141-142

¹² Ν. Καζαντζάκης, *Η Θεία Κωμωδία*, Αθήνα 2010, σ. 231

¹³ G. Regaldi, *Canti*, Torino 1858, σ. 401

¹⁴ Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ.141-142

¹⁵ R. Beaton, *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία*, (μετ. Ε. Ζούρα και Μ. Σπανάκη), Αθήνα 1996, σ. 305-306

«πρέπει να ξαναρχίσω από την αρχή» (*bisogna rifare tutto*)¹⁶. Η εμμονή του Έλληνα ποιητή για την τελειότητα αποδεικνύεται και από μαρτυρίες της εποχής με τον Σολωμό να επανέρχεται πολλές φορές στα ποιήματα και στα χειρόγρατά του, πριν τα ολοκληρώσει, προβαίνοντας συχνά σε αρκετές διορθώσεις. Ακόμη, πολλά έργα του τα άφηνε ημιτελή¹⁷. Η θυσία του Μεσολογγίου για χάρη της πατρίδος αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για αρκετές από τις συνθέσεις του¹⁸. Το 1826 έγραψε τη «*Φαρμακωμένη*». Η υπόθεση του ποιήματος περιστρέφεται γύρω από το δυστυχές πεπρωμένο της νεαρής κοπέλας και φίλης του Σολωμού, Μαρίας Παπαγεωργοπούλου, η οποία ερωτεύθηκε έναν παντρεμένο άντρα, γεγονός το οποίο προκάλεσε πολύ έντονες αντιδράσεις. Η τότε συντηρητική κοινωνία της Ζακύνθου δεν ενδιαφέρθηκε να διασταυρώσει αν οι φήμες ευστοχούσαν ή όχι. Η κοπέλα, μην αντέχοντας την πίεση που τη βάραινε, φαρμακώθηκε, γεγονός που εξηγεί και τον τίτλο του ποιήματος¹⁹. Ακολούθως, το 1827 ο Επτανήσιος λογοτέχνης, με αφορμή το θάνατο του Foscolo, συνέθεσε το ποίημά «*Εις θάνατον του Ούγκο Φώσκολο*» (*Sonetto in morte di Ugo Foscolo*). Το συγκεκριμένο σονέτο γράφτηκε στα ιταλικά, με το που μαθεύτηκε στη Ζάκυνθο ο θάνατος του επιφανούς Ιταλού λογοτέχνη με ελληνική καταγωγή. Πρόκειται ουσιαστικά για έναν επικήδειο λόγο και το στερνό χαιρετισμό του Σολωμού προς το σπουδαίο Ιταλό ομότεχνό του. Στο σονέτο αυτό εκφράζεται όλη η συγκινησιακή φόρτιση που αισθάνθηκε ο Επτανήσιος ποιητής με το άκουσμα της τραγικής αυτής είδησης²⁰. Την ίδια χρονιά δημοσιεύθηκε το έργο του Έλληνα λογοτέχνη, «*Η Γυναίκα της Ζακύνθου*». Στο πεζό αυτό, γνωστό και ως "*Visione*", ο ποιητής καταφέρθηκε εναντίον μίας γυναίκας η οποία αρνείτο να βοηθήσει τους πολιορκημένους, προφητεύοντας το τραγικό τέλος που τους επιφύλασσε η Μοίρα.²¹

Το 1828 ο Έλληνας λογοτέχνης εγκατέλειψε τη Ζάκυνθο και εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα. Τα πρώτα χρόνια που έζησε στο νησί, αποτέλεσαν μάλλον την πιο ευτυχισμένη περίοδο της ζωής του. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γράμμα που απέστειλε προς τους φίλους του στο οποίο, μεταξύ άλλων, ανέφερε: «*είναι γλυκό στην ησυχία του μικρού σου δωματίου να φανερώνεις ό,τι μέσα λέει η καρδιά*»²². Ένα χρόνο αργότερα

¹⁶ M. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, σ 195

¹⁷ Σ. Μέναδρος, *Δυο Ζακυνθινοί ποιηταί*, Αθήνα 1910, σ. 20

¹⁸ M. Vitti, *ό. π.*, σ. 199

¹⁹ R. Beaton, *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία*, (μετάφραση Ε. Ζούρα και Μ. Σπανάκη), Αθήνα 1996, σ. 305

²⁰ Κ. Μπαλάσκας, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Αθήνα 2009, σ. 9

²¹ M. Vitti, *ό. π.*, σ. 195

²² Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2010, σ. 144

(1829), συνέθεσε το έργο του «*Εις Μοναχήν*», όντας επηρεασμένος από τον ιταλικό Ρομαντισμό και κυρίως από το Manzoni²³. Η υπόθεση του έργου αυτού έχει να κάνει με την είσοδο μίας ορφανής, της Άννας Μαρίας Γεωργομίλα στο μοναστήρι των Άγιων Θεοδώρων και Γεωργίου στην Κέρκυρα, με τον ποιητή να περιγράφει την είσοδο της νεαρής κοπέλα στο μοναστήρι και την πραγματοποίηση της τελετής κατά τη διάρκεια της οποίας η κοπέλα εγκατέλειψε τα εγκόσμια για να αφιερωθεί στο Θεό. Το έργο ολοκληρώνεται με αγγέλους να τραγουδούν, γιορτάζοντας μαζί της την απόφασή της αυτή²⁴.

Το 1833 αποτέλεσε ημερομηνία σταθμό στη ζωή του Ζακυνθινού ποιητή. Πιο αναλυτικά, τη χρονιά εκείνη αφενός ξεκίνησε η ψυχοφθόρος δίκη απέναντι στα αδέρφια του, εξαιτίας κληρονομικών διαφορών και αφετέρου άρχισε να συνθέτει τον «*Κρητικό*». Ειδικότερα, σε σχέση με τη δικαστική διαμάχη, αυτός που την υποκίνησε ήταν ο ετεροθαλής αδελφός του, Ιωάννης Λεονταράκης, ο οποίος στράφηκε εναντίον του Διονυσίου και του αδελφού τους Δημητρίου, υποστηρίζοντας πως ο πατέρας του τον είχε αναγνωρίσει και συνεπώς, είχε δικαίωμα στη κληρονομιά. Αξίζει να σημειωθεί ότι τις άδικες κατηγορίες του Λεονταράκη υποστήριξε και η μητέρα του ποιητή, την οποία ο Σολωμός υπεραγαπούσε. Η υπόθεση αυτή διήρκησε έξι χρόνια και παρά το ότι η απόφαση του δικαστηρίου αποφάνθηκε υπέρ των δύο αδελφών, ο Διονύσιος επηρεάστηκε αρνητικά. Στο έργο του «*Κρητικός*» περιγράφονται οι αγωνιώδεις προσπάθειες του κεντρικού ήρωα να επιβιώσει τόσο ο ίδιος όσο και η αγαπημένη του, έχοντας να αντιμετωπίσουν τις κακές καιρικές συνθήκες και κυρίως την τρικυμία της θάλασσας έως τη στιγμή που ξαφνικά, η θάλασσα γαληνεύει και μπροστά στο ναυαγό εμφανίζεται μία γυναικεία μορφή «λουσμένη» με το φως του φεγγαριού, η οποία και τον μαγεύει. Λίγο αργότερα, η θεϊκή αυτή μορφή εξαφανίζεται και ο ναυαγός καταφέρνει να φτάσει στην ακτή, όπου όμως ανακαλύπτει πως η αγαπημένη του είναι πλέον νεκρή. Για την ταυτότητα της φεγγαροντυμένης επικρατούν τρεις βασικές θεωρίες. Σύμφωνα με την πρώτη, πρόκειται για τη μητέρα του ποιητή, ενώ η δεύτερη πρεσβεύει πως η θεϊκή αυτή μορφή ανήκει στην Παναγία. Τέλος, η τρίτη άποψη υποστηρίζει ότι πρόκειται για κάποια αγαπημένη του Σολωμού.

Ύστερα από το *Κρητικό*, ο Επτανήσιος ποιητής καταπιάστηκε με ακόμη ένα μεγαλειώδες ποίημα του, τους «*Ελεύθερους Πολιορκημένους*». Πιο αναλυτικά, ο

²³ M. Vitti, *ό. π.*, σ. 198

²⁴ Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ. 145

Σολωμός εμπνεύστηκε το μεγαλοπρεπές αυτό έργο από τη δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου το 1825, η οποία και οδήγησε στην ηρωική έξοδο, την παραμονή των Βαΐων το 1826. Ο Έλληνας λογοτέχνης, αν και βίωσε το ιστορικό αυτό γεγονός, καθώς οι κανονιοβολισμοί των Τούρκων ακούγονταν έως τη Ζάκυνθο, στην οποία ζούσε την εποχή εκείνη, προτίμησε να ξεκινήσει να γράφει το συγκεκριμένο ποίημα κάποια χρόνια αργότερα. Η υπόθεση των *Ελεύθερων Πολιορκημένων* περιγράφει τις δυσκολίες που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι Μεσολογγίτες, με μεγαλύτερη την πείνα.

Ωστόσο, μην αντέχοντας άλλο τις στερήσεις και θέλοντας να απαλλαχθούν με οποιοδήποτε κόστος από την τούρκικη απειλή, οι Πολιορκημένοι αποφάσισαν να επιχειρήσουν την ηρωική έξοδο παρότι γνώριζαν ότι θα σφαγιάζονταν από τους κατακτητές. Ο ερχομός της άνοιξης καθιστούσε την απόφαση της εξόδου ακόμη πιο δύσκολη: η Φύση άνθιζε, λειτουργώντας ως ανασταλτικός παράγοντας για τους «Πολιορκημένους»: «καὶ μὲς στῆς λίμνης τὰ νερά, ὄπ' ἔφθασε μ' ἀσπούδα, ἔπαιξε μὲ τὸν ἴσκιο τῆς γαλάζια πεταλούδα, ποῦ εὐωδίασε τὸν ὕπνο τῆς μέσα στὸν ἄγριο κρίνο• τὸ σκουληκάκι βρίσκεται σ' ὄρα γλυκειὰ κι ἐκεῖνο. Μάγεμα ἢ φύσις κι ὄνειρο στὴν ὁμορφιά καὶ χάρη• ἢ μαύρη πέτρα ὀλόχρυση καὶ τὸ ξερὸ χορτάρι. Μὲ χίλιες βρῦσες χύνεται, μὲ χίλιες γλῶσσες κρένει: ὅποιος πεθάνει σήμερα χίλιες φορὲς πεθαίνει». Το έργο αυτό ο Σολωμός δεν το ολοκλήρωσε ποτέ. Η πρώτη προσπάθεια «σχεδίασμα» για την συγγραφή των «Πολιορκημένων» ξεκίνησε το 1830, ενώ ακολούθησαν δύο ακόμη. Το δεύτερο και το τρίτο σχεδίασμα είναι αναμφίβολα πιο επιμελημένα.

Στη συνέχεια, τα τελευταία 10 χρόνια της ζωής του (1847-1857) υπήρξαν ιδιαίτερα παραγωγικά για τον ποιητή, καθώς έγραψε πολλά έργα τόσο στα ελληνικά όσο και στα ιταλικά. Η σύνθεση έργων στα ιταλικά προκαλεί εντύπωση, καθώς ο Σολωμός είχε εγκαταλείψει το γράψιμο στη γλώσσα αυτή ήδη από την επιστροφή του από την Ιταλία. Πιο εκτενής αναφορά για τα ιταλικά έργα της περιόδου αυτής θα πραγματοποιηθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο. Το σημαντικότερο σολωμικό έργο της περιόδου στα ελληνικά είναι ο «πορφύρας». Την αφορμή για το εν λόγω ποίημα την έδωσε ο θάνατος ενός Άγγλου από πορφύρα (καρχαρία στα Κερκυραϊκά). Πιο συγκεκριμένα, καθώς ο άντρας κολυμπούσε αμέριμνα, παραδομένος στη γαλήνη της ελληνικής θάλασσας, καταβροχθίστηκε από ένα κήτος. Τέλος, ο Εθνικός μας ποιητής πέθανε σε ηλικία μόλις 59 ετών το 1857 στη Κέρκυρα²⁵.

²⁵Λ. Πολίτης, *ό. π.*, σ. 146-151

1.1. Ιστορικό πλαίσιο: η περίοδος του Κάλβου και του Σολωμού

Στα τέλη του 18^{ου} και όλον τον 19^ο αιώνα τα περισσότερα κράτη της Ευρώπης διεκδίκησαν το δικαίωμά τους στην Ελευθερία, στην Ισότητα και στη Δικαιοσύνη μέσω επαναστάσεων. Η αφετηρία των αγώνων αυτών συντελέστηκε το 1789 με τη Γαλλική Επανάσταση, η οποία έδωσε το έναυσμα για μελλοντικά κινήματα που θα συντελούνταν στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Όσον αφορά τη χώρα μας, το ιδεολογικό υπόβαθρο το έθεσε ο Κοραΐς (1748-1833), φέρνοντας μαζί του τα ιδεώδη του Διαφωτισμού. Πιο αναλυτικά, στην Ελλάδα η Επανάσταση εναντίον των Τούρκων κατακτητών ξεκίνησε μόλις το 1821, δηλαδή πολύ νωρίτερα από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Πρωτοστάτης της αποτίναξης του ξενικού ζυγού θεωρείται ο φαναριώτικης καταγωγής στρατιωτικός, Αλέξανδρος Υψηλάντης (1792-1828). Ωστόσο, το νεοσυσταθέν κράτος περιλάμβανε αρχικά μόνο την Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι ηρωικές προσπάθειες για απελευθέρωση του Έθνους δεν άφησαν ασυγκίνητους τους Έλληνες και τους Ευρωπαίους λογοτέχνες. Εξάλλου, τη συγκεκριμένη περίοδο γεννήθηκε και ο Φιλελληνισμός. Μάλιστα, ένας μεγάλος αριθμός ευρωπαίων λογοτεχνών θυσίασαν ακόμη και τη ζωή τους για την Ελληνική Επανάσταση. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε ίσως ο Byron. Όσον αφορά τη λογοτεχνία, παρά την παρουσία αξιόλογων Φαναριωτών ποιητών, όπως τα αδέλφια Σούτσοι και ο Α. Ρ. Ραγκαβής (1809-1892), οι δύο Λογοτεχνικές Σχολές που αναπτύχθηκαν το 19^ο αιώνα ήταν κυρίως η Επτανησιακή (τέλη 18^{ου}-19^{ου} αιώνα) και η Α΄ Αθηναϊκή Σχολή (1830-1880). Η Επτανησιακή Σχολή επηρεάστηκε κυρίως από τους Ιταλούς λογοτέχνες Δάντη, Foscolo, Alfieri (1749-1803) και Manzoni, ενώ η Α΄ Αθηναϊκή από τους Γάλλους: Voltaire (1634-1778), Racine (1639-1669), Molière (1622-1673) και Corneille (1606-1684). Θα εξεταστεί αποκλειστικά η πρώτη, καθώς αυτή αφορά τις ελληνοϊταλικές σχέσεις. Οι δύο κυριότεροι εκφραστές της Επτανησιακής Σχολής υπήρξαν ο Σολωμός και ο Κάλβος. Οι επιρροές του ιταλικού Νεοκλασικισμού ήταν έκδηλες στα πρώτα έργα των δύο Επτανησίων ποιητών²⁶.

Η διάδοση που γνώρισαν οι δύο Ζακυνθinoί λογοτέχνες, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε το φθόνο του Φαναριώτη καθηγητή λογοτεχνίας Νερουλού, (1778-1849) ο οποίος τους κατέκρινε. Πιο αναλυτικά, σε διαλέξεις του, που εκδόθηκαν το 1827 στη

²⁶ Ε. Βογιατζάκη, *Τα αισθητικά ρεύματα στην ευρωπαϊκή και νεοελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα: Από τον Νεοκλασικισμό έως τον Μοντερνισμό*, Αθήνα 2016, σ. 43

Γενεύη με τίτλο "*Cours de la Littérature greque moderne*", κατηγόρησε τους Επτανήσιους ποιητές ότι ξέφευγαν από την ελληνική παράδοση. Ωστόσο, η σκληρή αυτή κριτική οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στην αναγνώριση που έχαιραν στην Ευρώπη Σολωμός και Κάλβος. Ο Κάλβος, είχε ήδη δημοσιεύσει τα «*Λυρικά*» το 1824 και τη «*Λύρα*» το 1826, ενώ, ο Fauriel (1772-1844) συμπεριέλαβε απόσπασμα από το ποίημα του Σολωμού «*Υμνος εις την Ελευθερία*» στη συλλογή με τα δημοτικά του τραγούδια: "*Chants populaires de la Grèce moderne*" τα οποία εξέδωσε το 1825²⁷.

1.2. Η σχέση του Σολωμού με την Ιταλία

Με την αναχώρηση του 10χρόνου Σολωμού από τα Επτάνησα και την εγκατάστασή του στην Ιταλία, τα ιταλικά κατέστησαν σχεδόν η δεύτερη μητρική του. Μάλιστα, συνέθεσε τις πρωτόλιες ποιητικές του συνθέσεις στη γλώσσα αυτή τόσο όσο ήταν ακόμα στο Λύκειο της Κρεμόνας όσο ως φοιτητής της νομικής στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Τα πρώιμα ποιήματά του, αν και σχετικά απλοϊκά, προκάλεσαν το θαυμασμό των καθηγητών του, οι οποίοι αναγνώρισαν το ταλέντο του και διέβλεψαν την ένδοξη μελλοντική του πορεία. Παρά το ότι ο Σολωμός σπούδαζε νομικά, η μεγάλη του αγάπη ήταν η λογοτεχνία. Άλλωστε, ο Έλληνας ποιητής, δεν επαναπαύθηκε μόνο στις πηγαίες ικανότητές του, αλλά μελέτησε συστηματικά τους σπουδαιότερους Ιταλούς Μεσαιωνικούς ποιητές: Δάντη, Petrarca Boccacio κλπ. Επιπλέον, συναναστράφηκε με επιφανείς Ιταλούς λογοτέχνες της εποχής του, όπως Monti, G.B Niccolini (1782-1861), -αντίπαλος του Monti και υποστηρικτής της δημοτικής και τέλος, πιθανόν και με τον Manzoni, κύριο εκπρόσωπο του ιταλικού Ρομαντισμού.

Η πρώτη ποιητική συλλογή του Σολωμού ονομάζεται "*Rime improvvisate*" (*Αυτοσχέδιες Ρίμες*) και αποτελείται από 30 αυτοσχέδια ομοιοκατάληκτα σονέτα. Τρία είναι τα κύρια θέματά της: ο Χριστιανισμός, η εξύμνηση της Φύσης και τα πολιτικά γεγονότα της περιόδου. Όσον αφορά το πρώτο, αρκετά είναι τα ποιήματα τα οποία πραγματεύονται το θέμα αυτό: "*L' annunziazione*" (*Ευαγγελισμός*) "*La coccezione*" (*Σύλληψη της Θεοτόκου*), "*morte di Cristo*" (*θάνατος του Χρηστού*) "*La caduta di Lucifero*" (*Πτώση του Εωσφόρου*), "*La risurrezione*" (*Η Ανάσταση*), "*L' assunzio*" (*Ανάληψη*), "*Il Giudizio finale*" (*Δευτέρα Παρουσία*) κλπ. Η δεύτερη θεματική πραγματεύεται τη Φύση και αποτελείται από τα εξής σονέτα: "*Sorge la notte*" (*Η νύχτα κατεβαίνει*) "*La luna*" (*Η Σελίνη*) "*Zacinto*" (*Ζάκυνθος*) και τέλος, το τρίτο θέμα

²⁷ M. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003, σ.184-185

αναφέρεται στην πολιτική και ειδικότερα, στο Ναπολέοντα (1769-1821), με το σονέτο "*Incoronazione*" (*Η στέψη*)

Ο Επτανήσιος λογοτέχνης, εκτός από ποιήματα, έγραψε στα ιταλικά δύο επικήδειους αλλά και πεζά. Όσον αφορά τους επικήδειους, ο πρώτος, εκφωνήθηκε στην κηδεία του Σπυρίδωνα Γρυπάρη (πέθανε το Δεκέμβρη τον 1820) και ο δεύτερος, στο μνημόσυνο του Ugo Foscolo, τον Σεπτέμβριο του 1827. Από τις δύο αφιερωματικές ομιλίες στη μνήμη των αποθανόντων, ξεχώρισε η δεύτερη για τη ρητορική δυναμική της και το μεστό της λόγο. Μάλιστα, ο Πολυλάς, προέβη στο εξής σχόλιο «*η ρητορική του δύναμη δεν φάνηκε κατώτερη της ποιητικής. Τόσο μεγάλη εντύπωση έκαμεν εις το ακροατήριον, ώστε το ιερόν του τόπου δεν τους εβάσταζε να εκφράσουν το θαυμασμό τους με ιερά χειροκροτήματα*»

Σε σχέση με τα πεζά ιταλικά του κείμενά, ο Σολωμός τα συνέθεσε τα τελευταία 10 χρόνια της ζωής του (1847-1854). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για τις εξής ποιητικές συνθέσεις *Orfeo* (*Ορφέας*), *Saffo* (*Σαπφώ*), *L' anvelenata* (*Η φαρμακωμένη*), "*Il guerriero Greco*", (*Ο Έλληνας πολεμιστής*) "*La Navicella greca*" (*Το ελληνικό караβάκι*), "*In morte di Stelio Marcoran*" (*Εις θάνατο του Στέλιου Μαρκορά*), "*Vide Il mondo*" (*Είδε ο κόσμος*). Επίσης, έγραψε και δύο επιγράμματα "*Ad Alice Ward*" (*Στην Αλίκη Ονώρδ*) και "*A Giovanni Fraser*" (*Στον Ιωάννη Φράζερ*). Ακόμη, μερικά από τα πεζά που συνέθεσε ο Ζακυνθινός ποιητής την περίοδο εκείνη είναι τα ακόλουθα: "*L' Usignolo e Io sparviero*" (*Το Αηδόني και το Γεράκι*), δύο κείμενα αφιερωμένα στον Ορφέα, "*La madre greca*" (*Η Ελληνίδα μητέρα*), "*Donna velata*" (*Η Γυναίκα με το μαγνάδια*), "*La Grecia*" (*Η Ελλάδα*), "*I Massacrati di Grecia*" (*Σφαγιασμένοι της Ελλάδος*)²⁸. Συνεπώς, όπως προκύπτει από την παράθεση των ιταλικών έργων του Επτανήσιου ποιητή, το κύριο θέμα των ποιημάτων αποτελεί ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας και δευτερευόντως ο Χριστιανισμός. Η μεγάλη αυτή παραγωγή ποιημάτων, πεζών και επικήδειων στα ιταλικά, αποδεικνύει ξεκάθαρα τη μεγάλη επιρροή του Σολωμού από τη δεύτερη πατρίδα του.

²⁸ Δ. Δ. Κοσκίνας, *Διονύσιος Σολωμός γλωσσο έργο της τελευταία δεκαετίας (1847-1957)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2014, σ. 10, 16, 18-19, 31 Διαθέσιμο στο: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38414#page/1/mode/2up> ημερομηνία προσπέλασης (16.3.2020)

Β΄ Κεφάλαιο

Η πορεία του βίου του Κάλβου

Ο Ανδρέας Κάλβος αποτέλεσε ένας από τους σπουδαιότερους Έλληνες ποιητές, με έντονες επιρροές από την Ιταλία του 19^{ου} αιώνα. Γεννήθηκε τον Απρίλιο του 1792 στη Ζάκυνθο και απεβίωσε στο Louth της Μεγάλης Βρετανίας στις 30 Νοεμβρίου του 1869²⁹. Όσον αφορά τους γονείς του, ο πατέρας του ονομαζόταν Ιωάννης και είχε ταπεινή καταγωγή, όντας τυχοδιώκτης, έμπορος, στρατιωτικός και ναυτικός. Εγκατέλειψε μάλιστα τη σύζυγό του το 1802, για να εγκατασταθεί στην Ιταλία μαζί με τους γιούς του Ανδρέα και Νικόλαο. Όσον αφορά τη μητέρα του ποιητή, ονομαζόταν Ανδριανή Ρουκάνη και προερχόταν από αρχοντική οικογένεια. Ο νεαρός λογοτέχνης έζησε μόνο 10 χρόνια πλάι στη μητέρα του, την οποία όμως θυμόταν πάντα με νοσταλγία στα ποιήματά του. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτέλεσε το ποίημα του «*Εις Θάνατον*». Παρά τα λίγα χρόνια που πέρασε μαζί της, ο Κάλβος συνδέθηκε άρρηκτα τόσο με την ίδια όσο και με τον γενέθλιο τόπο του, τη Ζάκυνθο. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια των παιδικών του χρόνων ο Έλληνας ποιητής παρακολούθησε τις γιορτές που διοργάνωναν οι Γάλλοι κατακτητές, ακούγοντας αυτοδημιούργητους ρητορικούς λόγους και ποιητές, που διέδιδαν διαμέσου των συνθέσεών τους, τις φιλελεύθερες ιδέες τους. Οι εικόνες αυτές παρέμειναν πάντα ανεξίτηλες στη μνήμη του νεαρού Ανδρέα³⁰.

Κατά την διάρκεια των παιδικών του χρόνων ο Επτανήσιος ποιητής αντιμετώπισε πολλές δυσκολίες. Υπήρξε αυτοδίδακτος, αγαπώντας με πάθος τα κλασικά γράμματα. Επιπλέον, κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για να ενταχθεί στους λογοτεχνικούς κύκλους του Λιβόρνου, όπου ζούσε την περίοδο εκείνη με τον πατέρα του³¹. Το 1811 ο Ζακυνθινός λογοτέχνης έγραψε το πρώτο του ποιητικό έργο, "*Canzone A Napoleone*" (*Ωδή εις τον Ναπολέοντα*). Το ποίημα αυτό έχει κοινή θεματική με το έργο που συνέθεσε ο Foscolo το 1797, "*A Bonaparte liberatore*". Ωστόσο, ο Κάλβος λίγο αργότερα φάνηκε να αποκήρυξε την Ωδή αυτή. Το 1812 στη Φλωρεντία ο Έλληνας ποιητής γνώρισε τον Ugo Foscolo, ο οποίος θα γινόταν δάσκαλός του. Επιπρόσθετα, εργάστηκε πλάι του ως γραμματέας. Ύστερα από δύο

²⁹ M. Viti, Λήμμα: Calbo (Kalvos) Andrea, στο: *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ. 16 (1973), Διαθέσιμο στο: <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-calbo> ημερομηνία προσπέλασης, (18.3.2020)

³⁰ Μ. Κ. Δημαράς, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας: Από τις πρώτες ρίζες έως την εποχή μας*, Αθήνα 2000, σ. 286-287

³¹ M. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, σ. 186

χρόνια ο Επτανήσιος λογοτέχνης απέδωσε από τη σικελιάνικη διάλεκτο στα κοινά ιταλικά το ποίημα του G. Meli, "*L' Odi agli Ionii*" (Ωδή στους Ιονίους). Το 1815 πέθανε η μητέρα του Ρουκάνη. Λίγο αργότερα από τον θάνατό της ο Κάλβος εγκαταστάθηκε στη Φλωρεντία, συνάπτοντας σύντομη ερωτική σχέση με την Judita Morocchesi (1788-1861). Επίσης, συνέθεσε τα εξής δοκίμια: "*Progetto di nuovi principi*", "*Apologia del suicidio*", "*Dal Sistema di Erasmo Su Teofrasto e Korais*" και τέλος, γνωρήστηκε με τη φίλη του Foscolo, Quirina Mogionni Magiotti (1781-1847)³². Επιπλέον, την ίδια περίοδο ο Κάλβος έγραψε τρεις τραγωδίες: *Θηραμένης (Teramene)* το 1813, «*Δαναΐδες*» (*Danaidi*) το 1815, της οποίας η υπόθεση είναι απλή και παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τα έργα του Alfieri, με βασικότερη ομοιότητα να αποτελεί το κοινό μίσος τους προς την τυραννία και τέλος, «*Ιππίας*» (*Ippia*) το 1820-1821, η οποία παρέμεινε ανολοκλήρωτη³³. Ο ποιητής των Ωδών ακολούθησε το μέντορά του πρώτα στην Ελβετία το 1814 και έπειτα στο Λονδίνο το 1816. Στη συνέχεια, το 1818 ο Κάλβος και ο Foscolo ήρθαν σε σύγκρουση, εξαιτίας του δύστροπου χαρακτήρα τους, με αποτέλεσμα οι δύο ποιητές να ακολουθήσουν διαφορετικούς δρόμους. Το 1819 ο Έλληνας λογοτέχνης εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο, όπου έγραψε προς τιμήν του φίλου του Guilford (1766-1827) το έργο του «*Ελπίς Πατρίδος*». Την ίδια χρονιά νυμφεύθηκε την Theresa Thomas, με την οποία απέκτησε μία κόρη. Ωστόσο, ένα χρόνο αργότερα, το 1820 πέθανε τόσο η σύζυγός του όσο και η κόρη του. Την ίδια χρονιά έγραψε το "*Italian Lessons*" σε τέσσερα τεύχη³⁴. Στις αρχές του 1820 ο Κάλβος άφησε την Μεγάλη Βρετανία και μετέβη για μικρό χρονικό διάστημα στην Ιταλία για να εγκατασταθεί στη συνέχεια σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις όπως: Λονδίνο, Παρίσι Γενεύη. Μέσω των ταξιδιών του αυτών ο ποιητής των Ωδών, διαμόρφωσε τις ολοένα και πιο φιλελεύθερες απόψεις. Το 1821 εντάχθηκε στην Εταιρία των Καρμπονάρων, γεγονός που είχε ως συνέπεια να συλληφθεί από τις Βενετικές Αρχές.

Ακολούθως, το 1824 στη Γενεύη εξέδωσε την πρώτη του σημαντική ποιητική συλλογή με τίτλο «*Η Λύρα*». Δύο χρόνια αργότερα, το 1826 στο Παρίσι κυκλοφόρησε μία συλλογή εφάμιλλης αξίας, με τίτλο "*Odes Nouvelles*" -*Λυρικά*. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Κάλβος σε γράμμα που απέστειλε προς τον Γάλλο στρατηγό Lafayette (1757-1834) ανέφερε χαρακτηριστικά τα εξής: «*λυπάμαι που εγκαταλείπω τη Γαλλία, αλλά το*

³² Γ. Ανδρειωμένος, *Βιογραφικά στον Ανδρέα Κάλβο (με αφορμή τα 150 χρόνια από τον θάνατό του)* Αθήνα, 2019, σ. 92-93

³³ Ε. Γαραντούδης, *Ανδρέας Κάλβος*, Αθήνα 2014, σ. 14

³⁴ M. Bruce, Λήμμα: "Kalos Andreas", *Encyclopedia of Modern Greek Literature*, London 2007, σ. 204

καθήκον με καλεί να επιστρέψω στην πατρίδα, για να εκθέσω ακόμα μια καρδιά στα όπλα των Μουσουλμάνων» (*Je quitte la France avec de regret: mon devoir m'appelle dans ma patrie, pour exposer un coeur de plus au fer des Musulmans*). Την ίδια χρονιά (1826) συνελήφθη από τις Γαλλικές Αρχές, εξαιτίας των φιλελεύθερων απόψεών του, με τον αστυνομικό να γράφει στην αναφορά του: «ο καθηγητής διαπνεόταν από ακραία φιλελεύθερα αισθήματα» (*le professeur les sentiments du libéralisme plus exalté*). Ωστόσο, ο Κάλβος, έπειτα από την επιστροφή του στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο Ναύπλιο, δε κατάφερε να μετουσιώσει σε πράξη τα ηρωικά λόγια του καθώς δεν πολέμησε ποτέ εναντίων των Τούρκων. Σύντομα έφυγε από το Ναύπλιο και εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου και παρέμεινε για 25 χρόνια. Την περίοδο εκείνη εργάστηκε ως καθηγητής στην Ιόνια Ακαδημία, ενώ, όσον αφορά την ποιητική παραγωγή, αυτή υπήρξε ιδιαίτερα πτωχή.

Το 1852 ο ποιητής εγκατέλειψε ξαφνικά την Κέρκυρα και μετέβη πρώτα στην Τεργέστη και έπειτα στο Λονδίνο. Μάλιστα, ένα χρόνο αργότερα (1853) πραγματοποίησε δεύτερο γάμο με την Charlotte Wadams³⁵. Το ζεύγος Κάλβου άφησε το Λονδίνο για να εγκατασταθεί στο Louth, όπου και διύφθηκε παρθεναγωγείο με τον Έλληνα λογοτέχνη να εργάζεται επίσης σε μεταφράσεις για την Αγγλικανική Εκκλησία. Τέλος, ο Κάλβος πέθανε το Νοέμβριο του 1869 στο Louth και το 1888 τον ακολούθησε η Charlotte Wadams. Τα οστά τόσο του Κάλβου όσο και της συζύγου του εναποτέθηκαν αρχικά στο Louth και έπειτα (1960) μεταφέρθηκαν με όλες τις τιμές στη Ζάκυνθο³⁶.

2.1. Τα χαρακτηριστικά της ποίησης του Κάλβου

Ο Επτανήσιος ποιητής στα πρώτα χρόνια της ζωής του συνέθεσε την «*Ωδή εις τον Ναπολέοντα*» καθώς και τις τρεις προαναφερθείσες τραγωδίες: «*Θηραμένης*», «*Δαναΐδες*» και «*Ωδή εις Ιονίους*». Ωστόσο, έμεινε γνωστός κυρίως για τις εξής δυο ποιητικές του συλλογές: «*Λύρα*» και «*Λυρικά*». Πιο συγκεκριμένα, την πρώτη τη δημοσίευσε το 1824, ενώ δύο χρόνια αργότερα, το 1826, κυκλοφόρησε τη δεύτερη.

Η θεματική που κυριαρχεί και στις δύο συλλογές του Κάλβου σχετίζεται με την Επανάσταση του ελληνικού λαού ενάντια του τουρκικού ζυγού. Συνεπώς, βασικά

³⁵ Γ. Ανδρειωμένος, *Βιογραφικά στον Ανδρέα Κάλβο (με αφορμή τα 150 χρόνια από τον θάνατό του)*, Αθήνα, 2019, σ. 108

³⁶ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2010, σ. 152-153

μοτίβα των συλλογών του είναι η Ελευθερία, η Δόξα, η Ανεξαρτησία της Πατρίδος και τέλος, το μίσος προς τους Τούρκους³⁷. Άλλωστε, τις περισσότερες Ωδές του όπως: «*Εις Ιερόν Λόχον*», «*Εις Χίον*», «*Εις Πάργαν*», «*Ο Ωκεανός*» «*Η Βρετανική Μούσα*» τις εμπνεύστηκε από τα ανδραγαθήματα και το τραγικό τέλος των ηρώων που μάχονταν την περίοδο εκείνη. Την τελευταία Ωδή δε, την έγραψε εις ανάμνηση του Λόρδου Βύρωνα.

Ωστόσο, η Ελληνική Επανάσταση δεν αποτελεί το αποκλειστικό θέμα των Ωδών του Κάλβου. Για παράδειγμα, στην πρώτη του Ωδή, «*Ο Φιλόπατρις*», εκθειάζει την ομορφιά του νησιού από όπου κατάγεται. Μία ακόμη περίπτωση στην οποία ο Κάλβος δεν αναφέρεται στον Ελληνικό Αγώνα, αποτέλεσε η Τρίτη Ωδή «*Εις Θάνατον*», αφιερωμένη στη μητέρα του³⁸. Στη συνέχεια, προσπάθησε να γράψει ένα ηρωικό ποίημα χωρίς την απαιτούμενη αποφασιστικότητα. Ο Κάλβος δε συνέθεσε κάποιο άλλο έργο, καθώς η ποίηση αποτέλεσε για τον ίδιο συμπληρωματική ασχολία, έχοντας ως βασική απασχόληση, την καριέρα του ως δάσκαλος³⁹.

2.2 Η σχέση του Κάλβου με την Ιταλία

Το πρώτο στοιχείο που μαρτυράει τη σχέση του Κάλβου με την Ιταλία βρίσκεται στο ίδιο το επίθετό του, το οποίο στα ιταλικά σημαίνει «καραφλός» (*calvo*). Επιπλέον, ο νεαρός λογοτέχνης σε ηλικία μόλις 10 ετών εγκατέλειψε το νησί του για την Ιταλία, ακολουθώντας τον πατέρα του στο Λιβόρνο, όπου και πραγματοποίησε τις εγκύκλιες σπουδές του. Ο Κάλβος έζησε στο Λιβόρνο, στην Πίζα και στη Φλωρεντία κατά τη διάρκεια τόσο της εφηβείας του όσο και κατά τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσής του. Μάλιστα, η πρώτη ποιητική του συλλογή (*Canzone*) γράφτηκε στα ιταλικά. Επίσης, ο Έλληνας ποιητής γνωρίστηκε από πολλή νεαρή ηλικία με το γεννημένο στη Ζάκυνθο Ugo Foscolo. Ακολουθώντας, όταν ο ποιητής των Ωδών βρέθηκε σε οικονομική στενότητα, ζήτησε την αρωγή του συμπολίτη του. Ο τελευταίος, απευθύνθηκε στους Ζακυνθινούς φίλους του χωρίς ωστόσο, η παράκλησή του να βρει ανταπόκριση. Έτσι, τελικά, κατέληξε ο δάσκαλός του να τον φιλοξενεί ο ίδιος στο σπίτι του. Στη συνέχεια, ο Foscolo μετέβη στην Ελβετία το 1814, με τον Κάλβο να τον ακολουθεί. Στην Ελβετία οι δύο ποιητές συγκατοίκησαν για τρία περίπου χρόνια. Από την αλληλογραφία του Ιταλού λογοτέχνη καθίσταται φανερό η εκτίμηση που έτρεφε

³⁷ L. Roussel, *La versification de André Kalvos*, Αθήνα 1921, σ.3

³⁸ Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2010, σ. 153-154

³⁹ L. Roussel ό. π., σ. 3

προς τον Έλληνα ομότεχνό του. Ύστερα από τη μετοίκιση του Ιταλού ποιητή από την Ελβετία στην Μεγάλη Βρετανία το 1816, ο μαθητής του τον συνόδευσε και πάλι. Κατά την παραμονή τους στην αγγλική πρωτεύουσα, οι σχέσεις των δύο λογοτεχνών άρχισαν να ψυχραίνονται, γεγονός που εξηγείται από το ότι και οι δύο άντρες είχαν πολύ ευέξαπτο χαρακτήρα. Αξίζει να τονισθεί ότι την ίδια περίοδο ο Foscolo δεν ήρθε σε σύγκρουση μόνο με τον Έλληνα ποιητή αλλά και με τους Άγγλους φίλους του. Πέθανε πτωχός και μόνος στην Μεγάλη Βρετανία το 1827. Όσον αφορά τον Κάλβο, ήταν σαφώς πιο προσεκτικός στις επιλογές του, όμως το πεπρωμένο του, του φέρθηκε σκληρά⁴⁰.

Για να κατανοηθεί η βαθιά γνώση της ιταλικής γλώσσας που κατείχε ο Κάλβος, θα παρατεθεί όσα έγραψε ο Ιταλός ποιητής σε επιστολή του προς τον Διονύσιο Βούλτσο (1885-1947): «ο Κάλβος γράφει σε άπταιστα ιταλικά, κατέχοντας τη γλώσσα το ίδιο καλά με έναν κάτοικο της Τοσκάνης, γνωρίζοντας επίσης λιγοστά γαλλικά και ελληνικά. Ο Foscolo θεωρούσε τον τρόπο ομιλίας και κυρίως γραφής του μαθητή του σχεδόν εφάμιλλο με αυτόν όχι απλώς ενός Ιταλού, αλλά ενός κάτοικου της ευρύτερης περιοχής της Τοσκάνης, από όπου και προήλθε η ιταλική γλώσσα.

Ο Κάλβος το 1813 ήταν ήδη 21^{ος} ετών, έχοντας φύγει το 1802 από την Ζάκυνθο σε ηλικία 10 ετών. Άλλωστε, ως δεύτερη μητρική του γλώσσα είχε τα ιταλικά, στα οποία και έγραφε τα ποιήματά του έως το 1826. Τα έργα του Έλληνα ποιητή ήταν βαθύτατα επηρεασμένα από το λογοτεχνικό ύφος του μέντορά του Foscolo. Η περίοδος που διένυσε ο Κάλβος πλάι στον δάσκαλό του, υπήρξε καθοριστική. Πιο συγκεκριμένα, το 1814 όπως προανέφερα, ο Έλληνας ποιητής μετέγραψε από τα σικελιάνικα στα κοινά ιταλικά το ποίημα του G. Meli, "*L'Odi agli Ionii*", το οποίο όμως δημοσίευσε ο Camillo Antona-Traversai (1857-1934) μόλις το 1844. Ωστόσο, όταν ζήτησε την άποψη του δάσκαλού του η κριτική που έλαβε ήταν σκληρή. Ο Foscolo τον κατηγορήσε ότι υποτιμά πολύ τους Έλληνες. Συγκεκριμένα, ο Κάλβος εμπνεύστηκε από τα ποιήματα του μέντορά του, "*A Zacinto*", "*L'inno alla Nave delle Muse*" και τέλος, από κάποια αποσπάσματα του "*Dei Sepolcri*". Ένα ακόμη γεγονός που επισφραγίζει την μεγάλη φιλία των δύο Ζακυνθινών έγκειται στο ότι το 1846 (20 χρόνια από τον θάνατο του δασκάλου του (1827), ο Κάλβος προχώρησε στη δημοσίευση μέρους του ημιτελούς ποιητικού έργου του Foscolo, "*Le Grazie*" σε

⁴⁰ Σ. Μέναδρος, *Δυο Ζακυνθινοί ποιηταί*, Αθήνα 1910, σ. 7-9

κάποια κερκυραϊκή εφημερίδα⁴¹. Ο Κάλβος, εκτός από τις ομοιότητες που παρουσιάζει με τον δάσκαλό του, μοιράζεται και κάποια κοινά στοιχεία με Leopardi και Carducci. Πιο αναλυτικά, μία πρώτη βασική ομοιότητα μεταξύ του Επτανήσιου ποιητή και του Leopardi βρίσκεται στην κοινή αρχαϊκή γλώσσα, γεγονός που καθιστά δυσνόητα τα ποιήματά του στη σύγχρονη εποχή. Μία δεύτερη ομοιότητα εντοπίζεται μεταξύ του καλβικού ποιήματος «*Ηφαίστεια*» και του έργου του Leopardi "*All'Italia*". Πιο συγκεκριμένα, στα *Ηφαίστεια* τα άλλοτε πανέμορφα και γεμάτα ζωή νησιά του Ιονίου, παρουσιάζονταν πλέον εγκαταλειμμένα και έρημα, έχοντας δεχθεί την τουρκική εισβολή: «*Όμως που είναι οι άνθρωποι πού τα παιδιά*». Όμοια στο *All'Italia* παρουσιάζεται η βαρβαρότητα του πολέμου και η δεινή θέση στην οποία περιήλθε η πατρίδα: «*ω Πατρίδα μου, αντικρίζω τα τείχη και τα τόξα σου, αλλά δεν αντικρίζω τη Δόξα, πόσες πληγές, πόσοι μώλωπες και πόσο αίμα! Ρωτάω τον ουρανό και τον κόσμο: ποιος σε κατάντησε έτσι;*» (*o patria mia, vedo le mura e gli archi ma la Gloria non vedo. Oimè quante ferite, che lividor, che sangue! oh qual ti veggio, Io chiedo al cielo e al mondo: dite dite; Chi la ridusse a tale* (la Patria)?

Από τα δύο αυτά αποσπάσματα καθίσταστε φανερή η αγάπη που αισθάνονταν αμφότεροι οι λογοτέχνες για την πατρίδα τους. Επιπλέον και στους δυο κυριαρχούσε ο φιλειρηνισμός και η ματαιότητα του πολέμου. Τέλος, τόσο ο Κάλβος όσο και ο Leopardi αισθάνονταν φόβο για την έκβαση του πολέμου και τις καταστρεπτικές συνέπειες που θα επέφερε στην πατρίδα τους⁴². Όσον αφορά τον Carducci, η κυριότερη ομοιότητά του με τον Έλληνα ποιητή, βρίσκεται στο ότι και οι δύο άντρες ύμνησαν και εκθείασαν τη γοητεία της αρχαιοελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού μέσω των έργων τους. Επιπρόσθετα και οι δυο επηρεάστηκαν σε σχέση με την μετρικότητα των στίχων τους από το Λατίνο ποιητή Οράτιο, απορρίπτοντας την ομοιοκαταληξία. Μία τελευταία ομοιότητα μεταξύ των δύο ποιητών έγκειται στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται η Φύση και ειδικότερα στον τρόπο που περιγράφεται η ανατολή του ηλίου. Πιο συγκεκριμένα, θα επιχειρηθεί μία σύγκριση μεταξύ της Δέκατης Ωδής του Κάλβου. «*Ό Ωκεανός*» και του ποιήματος του Carducci: "*Dell'Aurora*"[...] ⁴³.

⁴¹ Μ. Πασχάλης, «Andreas Kalvos, Ugo Foscolo e la nascita della fase più moderna della letteratura neogreca» στο: *Atti del convegno internazionale interdisciplinare: Ugo Foscolo tra Italia e Grecia: esperienza e fortuna di un intellettuale europeo*, Επιμέλεια: F. I. Sensini, και C. Del Vento, Nizza- La Montola, Giardini Hanbury, 9-11 Μάρτιος 2017, σ. 28, 30, 31

⁴² Χ. Μπιντούδης, *Leopardi in Grecia*, Roma 2012, τ. 3, σ. 294-295

⁴³ Σ. Μέναδρος, *Δυο Ζακυνθινοί ποιηταί*, Αθήνα 1910, σ. 22-23, 26

*Τώρα εξανοίγει τάνθη
 Εις τον δροσώδη κόλπον
 Της γης η αυγή και φαίνονται
 Τώρα των φιλόπωνων
 Ανδρών τα έργα (Κάλβος-Ό Ωκεανός)*

*Tu sali e baci,
 o dea, co il roseo fiato le nubi
 Εσύ ανυψώνεσαι και ασπάζεσαι Ω θεά,
 Με τη ρόδινη αναπνοή σου τα σύννεφα
 (Carducci- Dell' Aurora)*

Συμπερασματικά, ο Foscolo επηρέασε καθοριστικά τον Κάλβο. Παρά τη σύγκρουση μεταξύ μαθητή και δασκάλου, η αμοιβαία εκτίμηση δεν έπαυε να υφίσταται. Εξάλλου και οι δύο άντρες είχαν κοινή αφετηρία τη Ζάκυνθο, κοινή συμμετοχή στον αγώνα της πατρίδας τους και τέλος, καίρια συμβολή στη γέννηση της σύγχρονης ελληνικής και ιταλικής λογοτεχνίας αντίστοιχα. Το φιλειρηνικό και πατριωτικό αίσθημα συνέδεσαν τον Κάλβο με τον Leopardi, ενώ τόσο ο Κάλβος όσο και ο Carducci επηρεάστηκαν καταλυτικά από τον Οράτιο

Γ' Κεφάλαιο

Ομοιότητες και διαφορές μεταξύ του Κάλβου και του Σολωμού

Οι δύο Επτανήσιοι ποιητές παρουσιάζουν κοινά στοιχεία, αλλά και σημαντικές διαφορές. Δύο από τις σημαντικότερες είναι οι εξής: πρώτον, ο Σολωμός έγραφε τα έργα του στη δημοτική, ενώ ο Κάλβος στην καθαρεύουσα. Δεύτερον, ο Σολωμός έγινε πιο αγαπητός στους αναγνώστες του από ό,τι ο ομότεχρός του αφενός λόγω της ευκολίας στην κατανόηση των ποιημάτων του και αφετέρου λόγω του ευγενικού του χαρακτήρα.

Οι μεγάλες ομοιότητές τους βρίσκονται στην κοινή καταγωγή τους (Επτάνησα) και την εξύμνηση του αγώνα των Ελλήνων ενάντια στους Τούρκους. Πιο αναλυτικά, όταν ο Σολωμός συνέθετε τον *Ύμνο εις την Ελευθερία*, γραμμένο στη δημοτική, ο Κάλβος πραγματευόταν επίσης, μέσω των Ωδών, τον ηρωικό αγώνα των Ελλήνων. Στις Ωδές κυριαρχούσαν αρχαϊκά στοιχεία και η γλώσσα ήταν κατανοητή μόνο σε λίγους και μορφωμένους. Η κοινή διαμονή των δύο αντρών και οι σπουδές τους στην Ιταλία αποτελούν μία ακόμα ομοιότητα, παρόλο που ο Κάλβος υπήρξε αυτοδίδακτος, σε αντίθεση με τον Σολωμό, ο οποίος ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Νομική της Παβίας⁴⁴. Παρόλα αυτά, ο Κάλβος υπήρξε κυρίως δάσκαλος, ενώ ο Σολωμός ήταν αποκλειστικά λυρικός ποιητής. Με τον Κάλβο να διδάσκει για μεγάλο χρονικό διάστημα της ζωής του, εργαζόμενος ως καθηγητής σε πανεπιστήμια και σε ιδιωτικά σχολεία και μάλιστα σε ένα διετέλεσε και διευθυντής⁴⁵.

Ένα ακόμη στοιχείο που διαχωρίζει τους δύο ποιητές αποτελεί το γεγονός ότι ο Σολωμός, έπειτα από την αποπεράτωση των σπουδών του, παρέμεινε στην Ζάκυνθο, ενώ ο Κάλβος έζησε σε χώρες της δυτικής Ευρώπης (Ελβετία, Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία). Μία επιπλέον ομοιότητα είναι πως και οι δύο έγραψαν πολλά από τα ποιήματά τους στα ιταλικά. Ακόμη, τόσο οι ποιητικές συλλογές του Κάλβου *Λύρα* και *Λυρικά* όσο και ο *Ύμνος εις την Ελευθερία* του Σολωμού, πρωτοκυκλοφόρησαν στην δυτική Ευρώπη, συνοδευόμενα από γαλλική μετάφραση. Μία επιπρόσθετη ομοιότητα συνήστατε στο ότι και οι δύο λογοτέχνες απότισαν φόρο τιμής στο Byron ύστερα από το θάνατο του. Ωστόσο, η γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Σολωμός ήταν γλυκιά και καθημερινή ενώ ο Κάλβος και σε αυτή την περίπτωση, επέλεξε το αυστηρό και

⁴⁴ R. Beaton, *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία*, (μτφ. Ε. Ζούρα και Μ. Σπανάκη), Αθήνα 1996, σ. 62

⁴⁵ L. Roussel, *La versification de André Kalvos*, Αθήνα 1921, σ.3

αρχαϊκό λεξιλόγιο. Παρά τις διαφορές τους και οι δύο λογοτέχνες εκπροσώπησαν τον Ευρωπαϊκό Ρομαντισμό από τον οποίο και επηρεάστηκαν.

Τέλος, οι απόψεις που εξέφρασαν Σολωμός και Κάλβος αναφορικά με το ποιος θα πρέπει να είναι ο σκοπός της ποίησης ήτα παρόμοιες. Ο μεν Κάλβος, υποστήριζε ότι η ποίηση πρέπει να στοχεύει στην απομίμηση *«των κινήματων της ψυχής»*, ο δε, Σολωμός θεωρούσε πως *«η αρμονία του στίχου»* θα επιφέρει *«το ξεχείλισμα της ψυχής»*⁴⁶.

⁴⁶ R. Beaton, *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία*, (μτφ. Ε. Ζούρα και Μ. Σπανάκη), Αθήνα 1996, σ. 64-65

Δ' Κεφάλαιο

Το ιστορικό πλαίσιο της Ιταλίας του 19^{ου} αιώνα

Στο κεφάλαιο αυτό θα γίνει σύντομη αναφορά στην ιστορική περίοδο του Leopardi και του Foscolo, δηλαδή από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως και το 1830. Με το κεφάλαιο να ολοκληρώνεται με μία επιγραμματική μνεία στην Ενοποίηση της Ιταλίας, η οποία θα επιτευχθεί μερικές δεκαετίες αργότερα από το θάνατο των δύο Ιταλών λογοτεχνών. Ουσιαστικά, καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα πραγματοποιήθηκαν αγώνες για το Risorgimento (ιταλική Ενοποίηση) και την αποτίναξη των Γάλλων και των Αυστριακών κατακτητών.

Ειδικότερα, στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα ο Ναπολέοντας επέβαλε γαλλική επικυριαρχία σε διάφορα ιταλικά Βασίλεια. Μάλιστα, με την ιδιότητα του βασιλέως της Ιταλίας, αποπειράθηκε να οργανώσει τα διάφορα κρατίδια σε ένα. Αυτός υπήρξε άλλωστε και ο υπ' αριθμών ένας στόχος της ίδιας της Ενοποίησης. Ωστόσο, ο σκοπός του Ναπολέοντα δεν ήταν ασφαλώς ο εκδημοκρατισμός και η συσπείρωση της Ιταλίας, αλλά η ευκολότερη διοίκηση της χερσονήσου με απολυταρχικό τρόπο. Εξάλλου, ανέθεσε υψηλόβαθμες διοικητικές θέσεις σε φερέφωνα του. Ακολουθώντας, εξαιτίας των ανεπιτυχών αποτελεσμάτων κατά την διάρκεια των Ναπολεόντειων Πολέμων, η ισχύς του σταδιακά ελαττώθηκε. Η αρχή του τέλους της γαλλικής επικυριαρχίας στην υπόλοιπη Ευρώπη ξεκίνησε με την Μάχη της Λειψίας το 1813, στην οποία βρέθηκαν αντιμέτωποι από την μία, η Γαλλία και από την άλλη, ο συμμαχικός στρατός, αποτελούμενος από Ρωσία Αυστρία Πρωσία και Σουηδία. Στη συνέχεια, οι νικητήριες δυνάμεις συγκάλεσαν το Συνέδριο της Βιέννης, το οποίο διήρκησε 9 μήνες και διεκόπει εξαιτίας της μάχης του Βατερλό. Σε αυτήν η Γαλλία γνώρισε μία από τις πιο βαριές ήττες στην παγκόσμια ιστορία ενάντια στη Ρωσία, εξαιτίας κυρίως των κακών καιρικών συνθηκών. Η συμμετοχή στο Συνέδριο ήταν αθρόα καθώς όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά κράτη έλαβαν μέρος. Αξίζει να σημειωθεί πως στις διαπραγματεύσεις συμπεριλήφθηκε και ο μεγάλος ηττημένος, Γαλλία, η οποία αναγκάστηκε να δεχθεί τους περισσότερους απαχθείς όρους, που απαίτησε η νικητήρια πλευρά. Οι Αυστριακοί ήταν αυτοί που αποκόμισαν τα μεγαλύτερα οφέλη, προσαρτώντας ιταλικά εδάφη. Συνεπώς, η Ιταλία έπειτα από την περίοδο στην οποία υπέστη το γαλλικό ζυγό, ήταν ξανά υπόδουλη αυτή τη φορά στους Αυστριακούς.

Για την επισφράγιση του πολιτικού συστήματος που διαμορφώθηκε στη Βιέννη, ιδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1815 η Ιερά Συμμαχία, αποτελούμενη από τις

τρεις νικητήριες δυνάμεις (Αυστρία Ρωσία και Πρωσσία) ενώ λίγο αργότερα συμπεριλήφθηκε στη συμμαχία και η Μεγάλη Βρετανία. Όπως ήταν αναμενόμενο, σε πολλά κράτη στα οποία επιβλήθηκαν οι όροι της Συμμαχίας, οργανώθηκαν απελευθερωτικά κινήματα. Όσον αφορά την Ιταλία, οι Αυστριακοί επέβαλαν σχεδόν σε ολόκληρη τη χώρα απολυταρχικά καθεστώτα. Η κατάσταση αυτή οδήγησε μοιραία σε απελευθερωτικούς αγώνες. Παράλληλα, ιδρύθηκαν μυστικές Εταιρίες με κυριότερη την Καρμπονερία. Τα σημαντικότερα καρμποναρικά κινήματα πραγματοποιήθηκαν το 1820-21 και 1830-31. Πιο συγκεκριμένα, το 1820-21 η δράση των Καρμπονάρων έλαβε χώρα κυρίως στο Βασίλειο των δυο Σικελιών, στο Πιεμόντε και στην Λομβαρδία. Τα πρώτα αυτά κινήματα οργανώθηκαν κυρίως από στρατιωτικούς και η λαϊκή συμμετοχή ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Μάλιστα, τον Ιανουάριο του 1821 η αυστριακή αστυνομία συνέλαβε στο Μιλάνο τους Silvio Pellico (1789-1854) και Pietro Maroncelli (1795-1846), οι οποίοι σκόπευαν να οργανώσουν συνωμοσία κατά των Αυστριακών. Οι δύο άντρες καταδικάστηκαν σε θάνατο, αλλά τελικά οδηγήθηκαν τις φυλακές του Σπίλμπεργκ, γνωστές για τη σκληρότητά τους. Ωστόσο, η θυσία των δύο επαναστατών έθεσε τις βάσεις και για άλλα αντι-αυστριακά κινήματα που θα οδηγούσαν στην τελική απελευθέρωση και στην αρχή της Ενοποίησης του 1861. Τον Ιούλιο του 1830 από το Παρίσι πραγματοποιήθηκαν νέοι επαναστατικοί αγώνες που σύντομα διαδόθηκαν και σε άλλα κράτη της Ευρώπης. Όσον αφορά το καρμποναρικό εγχείρημα του 1830-31 στην Ιταλία, αυτή τη φορά συμμετείχε και ο λαός. Οι κύριες εστίες που ξέσπασαν οι νέες αυτές επαναστάσεις ήταν η Μόντενα, η Εμίλια Ρομάνια, η Ούμπρια και τέλος, η Μάρκε. Για ακόμη μία φορά τα κινήματα απέτυχαν. Ακολούθως, διεξήχθησαν τρεις πόλεμοι για την ιταλική εθνική ανεξαρτησία: ο πρώτος το 1848-1849, ο δεύτερος, το 1852 και ο τρίτος το 1864. Κυριότερες μορφές του αγώνα υπήρξαν οι Mazini (1705-1872), Cavour (1810-1861) και ο Garibaldi (1807-1882), χάρη στους οποίους επετεύχθει το όνειρο της Ενοποίησης της Ιταλίας⁴⁷.

4.1. Τα γνωρίσματα του Ρομαντισμού στην Ευρώπη και την Ιταλία τον 19^ο αιώνα

Κατά τον 19^ο αιώνα δύο υπήρξαν τα κύρια ρεύματα στην Ιταλία, ο Νεοκλασικισμός και ο Ρομαντισμός. Όσον αφορά το πρώτο, εμφανίστηκε κατά τα τέλη

⁴⁷ Γ.Δ Παγκρίτης, *Ιστορία της Ιταλίας από την συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση 1454-1870*, Αθήνα 2015, σ. 123, 127-129, 131,134

του 18^{ου} αιώνα και βρέθηκε στην κορύφωσή του στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Κυριότεροι εκπρόσωποι του Νεοκλασικισμού ήταν ο Monti και ο Ippolito Pindemonte. Ο μεν πρώτος, μετέφρασε την «*Ιλιάδα*», ο δε δεύτερος, την «*Οδύσσεια*». Ο Νεοκλασικισμός θαύμαζε ουσιαστικά το μεγαλείο του Ελληνορωμαϊκού Πολιτισμού και για το λόγο αυτό οι νεοκλασικιστές επιδίδονταν στη μετάφραση ελληνικών και λατινικών κειμένων.

Όσον αφορά τον Ρομαντισμό, επρόκειτο για πολιτισμική τάση που εξέφραζε έναν νέο τρόπο αντιμετώπισης της πραγματικότητας. Βασικό θέμα της αποτελούσε η ταφική ποίηση, η οποία λάμβανε χώρα τη νύχτα και χαρακτηριζόταν από πεσιμιστικά στοιχεία. Ο Ρομαντισμός ήρθε σε σύγκρουση με τους ποιητές του Διαφωτισμού, οι οποίοι και χαρακτηρίζονταν από έντονη αισιοδοξία. Τα ταφικά μνημεία δέσποζαν ως τον βασικό αφηγηματικό τόπο, όπου διαδραματιζόνταν τα ποιήματά τους, με την απαισιοδοξία για τη ζωή να αποτελεί το κυρίαρχο μοτίβο. Οι ευρωπαϊκές χώρες στις οποίες επικράτησε το λογοτεχνικό αυτό ρεύμα υπήρξαν κυρίως η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία, η Γαλλία και βεβαίως η Ιταλία.⁴⁸

Σε σχέση με την Ιταλία ο αιώνας στον οποίο διαδόθηκε κυρίως ο Ρομαντισμός (όπως και στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες) υπήρξε ο 19^{ος}. Πιο αναλυτικά, η Ιταλία κατέβαλε προσπάθειες να απελευθερωθεί από τους Αυστριακούς κατακτητές. Ο αγώνας για ανεξαρτησία αντικατοπτρίστηκε και στους σπουδαιότερους εκπροσώπους του ιταλικού Ρομαντισμού όπως: Barchet, Foscolo, Manzoni. Μάλιστα, ο Barchet έθεσε τις βάσεις για τη διάδοση του συγκεκριμένου ρεύματος στην πατρίδα του. Ο Ρομαντισμός αντιτίθετο τόσο στον σχολαστικό ακαδημαϊσμό όσο και στην άγνη αρχαιολατρία, προτείνοντας νέες θεματικές οι οποίες συμβάδιζαν αρμονικά με την εποχή, όπως η επιστροφή στον Καθολικισμό και στον Πατριωτισμό, με τις αξίες αυτές να προτάσσονται κατά τη διάρκεια της αντίστασης των Ιταλών και να οδηγούν στην απελευθέρωση από τους Αυστριακούς. Εξάλλου, ο Ρομαντισμός συνδέθηκε άρρηκτα με τον Πατριωτισμό σε σημείο οι δύο έννοιες σχεδόν να ταυτιστούν, γεγονός που είχε ως συνέπεια πολλοί από τους βασικότερους υποστηρικτές του νέου (για την εποχή εκείνη) ρεύματος να φυλακιστούν ή να αυτοεξοριστούν. Πιο συγκεκριμένα, ο Barchet και ο Foscolo εξορίστηκαν, ενώ οι Pellico, Gioberti, Maroncelli και Settembrini φυλακίστηκαν. Οι Foscolo, Berchet, Pellico, Confalonieri και ο Maroncelli

⁴⁸ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ. 290

συνεργάστηκαν στην έκδοση του "*Conciliatore*". Επρόκειτο για περιοδικό όπου εκφράζονταν οι αντιλήψεις του ρεύματος του Ρομαντισμού, το οποίο κυκλοφόρησε στο Μιλάνο και αποτέλεσε το αντίπαλο δέος της λεγόμενης "*Biblioteca Italiana*", στην οποία κυριαρχούσαν οι «ακαδημαϊκές» ιδέες που ήταν συνδεδεμένες με τις φιλοαυστρακές συντηρητικές αντιλήψεις.

Οι σπουδαιότεροι Ιταλοί λογοτέχνες του αιώνα αυτού ήταν: ο Foscolo, ο Leopardi, ο Mazoni και Carducci και, όπως συμβαίνει πάντα με τους πρωτοπόρους, έφεραν την αλλαγή και τον εκσυγχρονισμό τόσο στη λογοτεχνία όσο και στη κοινωνία. Εξάλλου, στην ποίησή τους αναμιγνύονται ρομαντικά με νεοκλασικά στοιχεία. Συνεπώς, οι τέσσερις αυτοί επιφανείς Ιταλοί ποιητές αποτελούν μία κατηγορία από μόνοι τους⁴⁹.

⁴⁹ A. Ruschioni και A.M. Salini, *Virtute e Conoscenza*, Napoli 1967, σ. 447

Ε΄ Κεφάλαιο

Η πορεία του βίου του Leopardi

Ο Ιταλός λογοτέχνης Giacomo Leopardi γεννήθηκε στις 29 Ιουνίου του 1798 στο Recanati και απεβίωσε πρόωρα στις 14 Ιουνίου του 1837 στη Νάπολη σε ηλικία μόλις 39 ετών⁵⁰. Ο Giacomo βίωσε τα πρώτα χρόνια της ζωής του στην πόλη Recanati, η οποία βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή της Marche⁵¹. Διένυσε τη βραχύβια ζωή του μεταξύ Ναπολεόντιας Περιόδου και Εθνικής Παλινόρθωσης (Restaurazione). Ο Leopardi πέρασε όλο τον ενήλικο βίο του κάτω από το πολίτευμα της «Αντίδρασης» (Reazione). Η οικογένειά του ανήκε στην αριστοκρατία καθώς ο πατέρας του Monaldo ήταν κόντης και η μητέρα του Adelaide Antici δούκισσα. Όσον αφορά τον Monaldo, ήταν συντηρητικός και ενάντιος στον κατακτητή Ναπολέοντα (1769-1821) καθώς μία από τις περιοχές στις οποίες επιβλήθηκε η γαλλική επικυριαρχία ήταν η Marche. Η περιουσία του πατέρα του Leopardi αποτελείτο κυρίως από γαίες, οι οποίες από το 1803 αξιοποιούνταν εν μέρη από τη Γαλλική Αυτοκρατορία. Το 1808 ο Monaldo, λόγω της ανικανότητάς του στα οικονομικά του οίκου του, αποφάσισε να παραχωρήσει τη διαχείριση της περιουσίας του στην ικανή σύζυγό του (γεγονός πολύ σπάνιο για την εποχή). Η Adelaide ήταν μία πολύ αυστηρή γυναίκα απόμακρη ακόμα και από τα ίδια της τα παιδιά. Γεμάτος με πνευματικά ενδιαφέροντα ο πατέρας του Leopardi διατηρούσε πλούσια βιβλιοθήκη αποτελούμενη κυρίως από αρχαίους κλασικούς συγγραφείς, φιλολόγους, επιφανείς συγγραφείς του 18^{ου} αιώνα και τέλος, Γάλλους Διαφωτιστές. Εξάλλου, ο Monaldo αρέσκετο στο να επαληθεύει μέσω των διαβασμάτων του πως σημαντικός αριθμός διανοούμενων ήταν υπέρμαχοι της «Πολιτικής Αντίδρασης» (*Reazione politica*), οπαδός της οποίας ήταν και ο ίδιος⁵². Ο όρος «Πολιτική Αντίδραση» πρωτοχρησιμοποιήθηκε ύστερα από την πτώση του Ναπολέοντα (1815) για να χαρακτηρίσει τις υπερσυντηρητικές ομάδες τις επονομαζόμενες «αντιδραστικές», οι οποίες κατά τη διάρκεια της Παλινόρθωσης επιδίωκαν την επιστροφή της Ευρώπης στο «Παλαιό Καθεστώς» (*Ancien Régime*), υποστηρίζοντας την ελαίου θεού βασιλεία. Συνεπώς, ως αντιδραστικός ορίζεται αυτός ο οποίος αγωνίζεται για να επαναφέρει το παλαιό πολιτικό καθεστώς και εναντιώνεται

⁵⁰ F. Flamini, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μτφ. Γ. Σερούϊου) Αθήνα 2009, σ.134

⁵¹ S. Guglielmino, H. Grosser, *Sistema letterario: guida alla storia letteraria testuale*, Milano 1992, σ. 203

⁵² G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, Milano 1992, τ. 2, σ. 657

στις πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες συντελούνται κατά την περίοδο στην οποία ζει⁵³

Ο νεαρός Leopardi μαθήτευσε πλάι στον Ιησουΐτη Guseppe Torres και τον αβιά Don Sebastiano Sanchini, από τους οποίους διδάχθηκε λατινικά, θεολογία, φιλοσοφία καθώς επίσης και φυσικές επιστήμες⁵⁴. Μάλιστα, για χάρη του δεύτερου δασκάλου του (Sanchini) έγραψε σε ηλικία μόλις 12 ετών ένα ανέκδοτο κωμικό ποίημα με τίτλο "*al precettore*" (στο δάσκαλό μου). Τα ίδια μαθήματα παρακολούθησαν και τα αδέρφια του Giacomo, Carlo (1799-1878) και Paolina (1800-1869), τα οποία όμως πέθαναν πρόωρα. Η έφεσή του για μάθηση του επέτρεψε να ασχοληθεί από νεαρή ηλικία με τους αρχαίους κλασικούς συγγραφείς⁵⁵. Αξίζει να σημειωθεί πως τη διετία 1809-1810 ο Leopardi καταπιάστηκε με τη σύνθεση σύντομων λογοτεχνικών ποιημάτων των επονομαζόμενων "*operette*" και το 1809 σε ηλικία μόλις 9 ετών συνέθεσε το πρώτο του λογοτεχνικό έργο, "*la morte di Ettore*" (ο θάνατος του Έκτορα). Έπειτα, το 1812 αποπεράτωσε ένα ακόμη έργο του, το "*Dissertazioni filosofice*" (Πραγματεία περί φιλοσοφίας). Το 1813 ο Leopardi έγραψε το "*Storia dell'Astromia*" (Ιστορία της Αστρονομίας) το οποίο προϋπέθετε γνώσεις της σημερινής επιστήμης της κοσμολογίας⁵⁶. Ακολούθως, κατά την περίοδο μεταξύ 1809-1816 (την οποία ο ίδιος ο ποιητής χαρακτήρισε αργότερα ως «εφτά χρόνια εξουθενωτικού και απελπιστικού διαβάσματος» (*sette anni di studio matto e disperatissimo*), ο νεαρός λογοτέχνης, χάρις την πολύωρη μελέτη του, απέκτησε πληθώρα φιλολογικών γνώσεων κυρίως όσον αφορά τους αρχαίους συγγραφείς. Παράλληλα, το διάστημα αυτό προέβη στις πρώτες του φιλοσοφικές αναζητήσεις. Επιπλέον, ο Leopardi από πολύ μικρή ηλικία μελέτησε αρχαίες γλώσσες όπως ελληνικά, λατινικά και εβραϊκά και λίγο αργότερα έμαθε καλά γαλλικά. Την ίδια περίοδο ασχολήθηκε με πάθος με τη συγγραφή ποιημάτων, αλλά και με τη μετάφραση Ελλήνων συγγραφέων και φιλοσόφων. Ωστόσο, η ενασχόλησή του αυτή μετατράπηκε σε εμμονή. Ο Ιταλός λογοτέχνης ήταν λάτρης του αρχαίου κόσμου, ο οποίος διέφερε κατά πολύ από την κοινωνία των αρχών του 19^{ου} αιώνα όπου ζούσε.

⁵³ F. Battaglia, "Λήμμα: "Reazione" στο: *Enciclopedia Italiana* (1935), Διαθέσιμο στο: https://www.treccani.it/enciclopedia/reazione_res-2c4218ce-8bb6-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/, ημερομηνία προσπέλασης (24.4.2020)

⁵⁴ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, 2015 Αθήνα σ. 304

⁵⁵ G. Ferroni, *ό. π.*, σ. 657

⁵⁶ Ι. Δ. Τσόλκας, *ό. π.*, σ. 304-305

Ο Giacomo ήδη από τα πρώτα χρόνια της ζωής του αντιμετώπιζε πολλά και σοβαρά προβλήματα υγείας.⁵⁷

Το 1815 ασχολήθηκε με την καταγραφή και τη διόρθωση μεταφράσεων αρχαίων συγγραφέων, η μελέτη του αυτή ονομάστηκε, "*Saggio sopra gli errori popolari degli arntichi*" (*Πραγματεία περί των λαϊκών ηρώων των αρχαίων*). Παράλληλα, επιδόθηκε σε μεταφράσεις ποιημάτων και τραγωδιών όπως: "*La virtù Indiana* (*Ινδιάνικη Αρετή*) "*Pompeo in Egito*" (*Πομπήιος στην Αίγυπτο*) και τέλος, "*Maria Antonietta*" (*Μαρία Αντονιέτα*), έργο το οποίο τελικά δεν ολοκλήρωσε)⁵⁸. Την ίδια περίοδο, ο Ιταλός ποιητής απομακρύνθηκε από τον συντηρητικό τρόπο σκέψης του πατέρα του, κατακτώντας την αυτονομία του και διαμορφώνοντας τις προσωπικές του φιλοσοφικές αντιλήψεις διαμέσου τριών σημαντικών σταδίων, τα οποία ονόμασε «μετατροπές» (*conversioni*). Η πρώτη, συντελέστηκε το 1815, όταν ο ποιητής ήταν 18 ετών και την ονόμασε «λογοτεχνική μετατροπή» (*conversione letteraria*). Τις απόψεις του αυτές τις εξέφρασε ένα χρόνο αργότερα (1816) διαμέσου του έργου του "*L'orazione agl' italiani in occasione della liberazione del Piceno*". Ακολούθως, ο Leopardi εγκατέλειψε το ρητορικό μοντέλο και υιοθέτησε ως αξία του το «*Ωραίο*» (*Bello*), δημιουργώντας το προσωπικό του ποιητικό ύφος. Σύμφωνα με τον Leopardi η ποίηση οφείλει να προκαλεί ψευδαισθήσεις ικανές να επιτρέψουν στον αναγνώστη να αποδράσει από την αμείλικτη πραγματικότητα μέσω της χρήσης μίας «προσκυνητικής γλώσσας» την οποία με το πέρασμα του χρόνου χαρακτήρισε ως ωραία, ασαφή και «περίεργη», βασισμένη σε ένα λεξιλόγιο απροσδιόριστο και χωρίς όρια⁵⁹.

Την διετία μεταξύ 1815-1816 ο Ιταλός ποιητής συνέθεσε το "*Le rimembranze*" (*Αναμνήσεις*) "*Appressamento della morte*" και *Inno a Nettuno* (*Ύμνος εις το Ποσειδώνα*)⁶⁰. Επίσης, προέβη στις ακόλουθες μεταφράσεις τις οποίες δημοσίευσε στην επιθεώρηση "*Lo Spettatore Italiano*". Η πρώτη είναι η «*Βατραχομομαχία*» (*Batracomiomachia*) 1815 του Αριστοφάνη (445-386 π.Χ.), η δεύτερη τα "*Ειδύλλια*" (*Idili*) του Έλληνα βουκολικού ποιητή Μόσχου (έζησε και πέθανε τον 2^ο αιώνα π.Χ.) 1816, η τρίτη η *Οδύσσεια* του Ομήρου-"*Saggio di Traduzione dell' Odissea*" και τέλος, την «*Τιτανομαχία*» του Ησιόδου (8ο-7ο π.Χ.) το 1817⁶¹. Στη συνέχεια, το Φεβρουάριο

⁵⁷ G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, Milano 1992, τ. 2, σ. 657-558

⁵⁸ Ι. Δ. Τσόλκας, *ό. π.*, σ. 305

⁵⁹ M. Gallot, J. L. Nardone και M. Orsino, *Anthologie de la littérature italienne XIXe et XXe siècles*, Toulouse, 2005 τ. 3, σ. 31

⁶⁰ G. Ferroni, *ό. π.*, σ. 658

⁶¹ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, 2015, Αθήνα σ. 305

του 1817 γνώρισε τον λογοτέχνη Pietro Giordani (1774-1848), έναν από τους σπουδαιότερους συγγραφείς του καιρού του, με τον οποίο συνδέθηκε μέσω μακροχρόνιας και βαθιάς φιλίας. Έπειτα από τη γνωριμία του αυτή, ανοίχτηκαν για τον ποιητή από το Recanati νέοι ορίζοντες και απέκτησε περισσότερη εμπιστοσύνη στις διανοητικές του ικανότητες, χάρις στους επαίνους του Giordani. Επιπλέον, ο συγγραφέας από την Pazienda (Giordani) ήταν ένθερμος υποστηρικτής του ρεύματος του Κλασικισμού, ασπαζόμενος και διαφωτιστικές αντιλήψεις, οι οποίες επιβίωσαν έως το 19^ο αιώνα. Από τις ιδέες αυτές επηρεάστηκε αργότερα και ο Leopardi. Επιπρόσθετα, ο Giordani συνέβαλε σημαντικά στο να απομακρυνθεί ακόμη περισσότερο ο ποιητής από το Recanati από τις αντιλήψεις του πατέρα του, υιοθετώντας ένα είδος ελευθεριάζοντος πατριωτισμού, ο οποίος επικεντρωνόταν στις «κλασικές αξίες» του αρχαίου κόσμου⁶².

Ακολούθως, το καλοκαίρι του 1817 ο Leopardi ξεκίνησε να ασχολείται με ένα από τα σπουδαιότερα λογοτεχνικά έργα του το "*Zibaldone dei pensieri*" (*Ανάλεκτα*), το οποίο ολοκλήρωσε αρκετά χρόνια αργότερα, το 1832. Η μελέτη του συγκεκριμένου λογοτεχνικού έργου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της λεοπαρδικής ποίησης στο σύνολό της⁶³. Αργότερα, το Δεκέμβριο του 1817 επισκέφτηκε στο Recanati την οικογένεια Leopardi η εξαδέλφη του Giacomo από την πλευρά του πατέρα του, Gertrude Cassi Lazzari, την οποία ερωτεύθηκε ο ποιητής, αποτελώντας δε, την πηγή της έμπνευσής του για το έργο του, "*Diario del primo amore e l'Egia prima*" (*Ημερολόγιο της πρώτης αγάπης*).

Το επόμενο διάστημα, εξαιτίας της επιδείνωσης της υγείας του και, λόγω του δύσμορφου παρουσιαστικού του, ο Leopardi κατέστη ιδιαίτερα επιφυλακτικός και καχύποπτος σε σχέση με την εποχή στην οποία ζούσε και τη σύγχρονή του κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, τη θεωρούσε διεφθαρμένη και εχθρική απέναντι στις «αυθεντικές» αξίες της Φύσης. Οι απόψεις του αυτές ονομάστηκαν «ιστορικός πεσιμισμός» (*pessimismo storico*). Κύριο χαρακτηριστικό του αποτελεί η λατρεία προς την Αρχαιότητα, την οποία ο ποιητής και φιλόλογός Leopardi υποστήριξε με πάθος⁶⁴.

Το 1818 ο ποιητής ξεκίνησε να εργάζεται στη σύνθεση των έργων "*All'Italia*" (*Στην Ιταλία*), "*Discorso di un italiano intorno alla poesia romantica*" (*Σκέψεις ενός*

⁶² G. Ferroni, *ό. π.*, σ. 658

⁶³ Ι. Δ. Τσόλκας, *ό. π.*, σ. 306

⁶⁴ G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, Milano 1992, τ. 2, σ. 658

Ιταλού περί της ρομαντικής ποίησης) και "*Sopra il monument di Dante che si preparava in Firenze*" (Πάνω από το μνημείο του Δάντη που κατασκευαζόταν στη Φλωρεντία). Επίσης, την ίδια χρονιά ανέπτυξε το δεύτερο στάδιο της φιλοσοφικής του σκέψης μέσω της «ιδεολογικής μετατροπής» (*conversione ideologica*): η οποία συνίστατο στην υιοθέτηση πατριωτικών ιδεών, οι οποίες του δημιούργησαν την επιθυμία να συμμετάσχει στους αγώνες για την επικράτηση των «προοδευτικών» αντιλήψεων που συντελούνταν την περίοδο εκείνη. Η συμπεριφορά του αυτή οφειλόταν στην ολοένα και μεγαλύτερη επιθυμία του να απελευθερωθεί από τα δεσμά της επαρχιακής του πόλης.

Το 1819 έλαβε χώρα το τρίτο στάδιο της λεοπαρδικής φιλοσοφίας, γνωστό ως «φιλοσοφική μετατροπή» (*conversione filosofica*): με τον Leopardi πλέον να αναπτύσσει έναν πιο σύνθετο τρόπο σκέψης, ο οποίος χαρακτήρισε αργότερα την ποίησή του στο σύνολό της. Πιο συγκεκριμένα, διαμέσου του πεσιμιστικού ποιητικού του ύφους, ο λογοτέχνης από το Recanati, απέδειξε πως η προσωπική του δυστυχία αποτελούσε απλώς μέρος ενός παγκόσμιου πεσιμισμού που ενυπάρχει στην ανθρώπινη φύση. Άλλωστε, η ανθρωπότητα είναι καταδικασμένη στη δυστυχία. Η οπτική του αυτή για τη ζωή, επηρέασε με τη σειρά της τα αισθητικά του κριτήρια και τις πολιτικές του αντιλήψεις. Σύμφωνα με την άποψη αυτή το «πραγματικό» (*il vero*) βρίσκεται στο επίκεντρο τόσο της ποίησής του όσο και του πεζού του λόγου. Ο Leopardi απομακρύνθηκε από τη θρησκευτική πίστη, τείνοντας προς την αθεΐα. Ωστόσο, δεν απέρριψε απόλυτα τις απόψεις που εξέφρασε παλαιότερα ο Pascal (1623-1662): ο Pascal υπήρξε θεμελιωτής της θεωρίας των πιθανοτήτων και πρόδρομος της μαθηματικής θεωρίας των αποφάσεων. Στο έργο του «Σκέψεις» (*Pensées*) ο Γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός προέβαλλε το επιχείρημά του για την πίστη στο Θεό, βασιζόμενος στην ιδέα (που εξέφρασε κατά την αρχαιότητα ο Επίκουρος) ότι δηλαδή είναι προς το δικό μας «συμφέρον» να Τον λατρεύουμε. Υποστήριξε δε, ότι υπάρχουν δυο ενδεχόμενα: είτε ο Θεός υπάρχει είτε όχι. Στην πρώτη περίπτωση, η πίστη στο Θεό οδηγεί σε μέγιστο κέρδος, ενώ η έλλειψη πίστης σε μέγιστη ζημιά. Ο Leopardi, αν και επέλεξε την αθεΐα, επηρεάστηκε από τις προαναφερθείσες φιλοσοφικές αντιλήψεις του Pascal. Όσον αφορά την ποιητική του, χαρακτηρίζεται από τις εξής θεματικές: από την

ανία, την ψευδαίσθηση, την αμείλικτη Φύση, ψέγει τον μάταιο οπτιμισμό των συγχρόνων του και τέλος, τη νοσταλγία της παιδικής ηλικίας⁶⁵.

Οι προσδοκίες του νεαρού Ιταλού ποιητή ματαιώθηκαν όταν στα είκοσί του, ανακάλυψε το πόσο σκληρή ήταν απέναντί του η ζωή. Απόδειξη της μεγάλης δυστυχίας, που βίωνε ήδη από τόσο νεαρή ηλικία, αποτελεί το γεγονός ότι την περίοδο εκείνη ο Leopardi έγραφε τα εξής: «*Εγώ γνωρίζω και βλέπω πως η ζωή μου δεν μπορεί παρά να είναι δυστυχισμένη [...]. Πέρασα τόσο δύσκολα χρόνια, ώστε νομίζω ότι είναι αδύνατον να γίνει η ζωή μου ακόμη χειρότερη από ό,τι είναι ήδη*» (*io so e vedo che la mia vita non può essere altro che infelice [...]. Ho passato anni così accerbi, che peggio non par che mi possa sopravvenire*)⁶⁶.

Το 1819 δημοσίευσε ένα από τα πλέον σημαντικά του έργα, "*L'infinito*" (*Το Άπειρο*). Στη συνέχεια, το χρονικό διάστημα 1819-1823 σήμανε για τον Ιταλό λογοτέχνη την εκβάθυνση της φιλοσοφικής του σκέψης, μέσω της αποπεράτωσης του μεγαλύτερου μέρους του *Zibaldone* καθώς και την έναρξη της δημιουργίας κάποιων εκ των σπουδαιότερων ποιημάτων του, τα οποία περιλαμβάνονται στη συλλογή "*Canzoni*". Η συλλογή αυτή δημοσιεύθηκε στη Μπολόνια το 1824 και μεταξύ άλλων περιείχε τα εξής δύο ποιήματα, "*Ad Angelo Mai*" (*Στον Άντζελο Μάι*), γραμμένο ανάμεσα στον Ιανουάριο και τον Φεβρουάριο του 1820 και το "*Idili*" (*Ειδύλλια*), το οποίο επίσης συμπεριέλαβε σε μία άλλη συλλογή του με τίτλο "*Versi*", που εξέδωσε και πάλι στη Μπολόνια το 1826.

Η πρώτη πραγματική φυγή από την Recanati κατέστη δυνατή για τον Leopardi μόλις το Νοέμβριο του 1822, όταν με τη συνοδεία των θείων του μετέβη στη Ρώμη, όπου και παρέμεινε έως την άνοιξη του 1823. Ακολούθως, επέστρεψε στην γενέθλια πόλη του στις 3 Μάιου του ίδιου έτους. Η διαμονή του στη Ρώμη κατά την περίοδο της Παλινόρθωσης αποτέλεσε για το Giacomo μία ακόμη απογοήτευση, την οποία μαρτυρούν και τα συχνά γράμματα που απέστειλε στην οικογένειά του και ειδικά στον αδελφό του Carlo. Επιπλέον, τα μνημεία που κοσμούν την «Αιώνια Πόλη» δεν τον εντυπωσίασαν ιδιαίτερα. Εξαίρεση αποτέλεσε η επίσκεψή του στον ταπεινό τάφο του διαπρεπούς ποιητή Torquato Tasso (1544-1595). Ωστόσο, μέσου του ταξιδιού αυτού, του δόθηκε η ευκαιρία να συγκρίνει τον εαυτό του με το enfant gateaux της περιόδου

⁶⁵ M. Gallot, J. L. Nardone και M. Orsino, *Anthologie de la littérature italienne XIXe et XXe siècles* Toulouse 2005, τ. 3, σ. 31

⁶⁶ S. Guglielmino, H Grosser, *Sistema letterario: guida alla storia letteraria etestuale*, Milano 1992, σ.20

του, με αποτέλεσμα να διαπιστώσει ακόμη περισσότερο την διαφορετικότητά του από τους σύγχρονους ομότεχνούς του. Πιο συγκεκριμένα, ο Leopardi σε αντίθεση με τους περισσότερους λογοτέχνες της εποχής του οι οποίοι αναλώνονταν στη σύνθεση απλοϊκών ειδυλλιακών ποιημάτων, ο ίδιος ήταν προοδευτικός, αμφισβητίας και αγωνιστής με τα ποιήματά του να χαρακτηρίζονται από υψηλή λυρική και μεγάλη λογοτεχνική αξία⁶⁷. Στη συνέχεια, αντιλήφθηκε ότι του ήταν αδύνατον να ξεφύγει από τη διαρκώς επιδεινούμενη κατάσταση της υγείας του. Επιπλέον, απομακρύνθηκε από τα πολιτικά ζητήματα τα οποία και έπαψαν να τον απασχολούν. Επίσης, καθιέρωσε ως πάγια αντίληψή του ότι η Φύση συμπεριφέρεται στον άνθρωπο σαν μία κακή «Μητριά»⁶⁸. Σύμφωνα με τη λεοπαρδική αντίληψη της ζωής, η Φύση παρουσιάζεται όχι σαν μία ρυθμιστική αρχή, από την οποία αδικώς απομακρυνόμαστε, αλλά σαν μία σκοτεινή δύναμη που φέρει στον κόσμο τα όντα της με σκοπό να τα κάνει να υποφέρουν, δίνοντάς τους με μεγάλη σκληρότητα την συνείδηση και την αγάπη προς τον εαυτό τους, ωθώντας τα να επιδιώκουν την ευτυχία, η οποία όμως δεν μπορεί να επιτευχθεί⁶⁹. Ο Leopardi, με το πέρασμα του χρόνου, αντιμετώπιζε τα σοβαρά προβλήματα υγείας του σχεδόν με απόλυτη αδιαφορία και το 1824 ξεκίνησε να γραφεί ένα ακόμη σημαντικό του έργο, το "*Operette morali*", το οποίο ολοκλήρωσε το 1835 και το οποίο αποτελείται από 24 μικρά ποιήματα. Η συλλογή βασίστηκε σε ελληνικά πρότυπα.

Το 1825 ο Ιταλός λογοτέχνης κατάφερε να βγει από τα όρια του Recanati, χωρίς να χρειαστεί την οικονομική αρωγή της οικογένειάς του καθώς του δώθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία να εργαστεί. Πιο συγκεκριμένα, ο Μιλανέζος εκδότης Antonio Stella (1757-1833) του πρότεινε να τεθεί αποκλειστικός εκδότης των έργων του Κικέρωνα (106-43 π.Χ.). Στη συνέχεια, ο Ιταλός ποιητής τον Ιούλιο του ίδιου έτους (1825), κατά τη διάρκεια της σύντομης παραμονής του στην Μπολόνια, συναντήθηκε με τον Giordani. Ο Leopardi έως το τέλος του μήνα (Ιούλιος) εγκαταστάθηκε στο Μιλάνο, όπου επισκέφτηκε τον διαπρεπή ηλικιωμένο πλέον ποιητή Monti. Ύστερα, επιδόθηκε με μεγάλη αφοσίωση στην εργασία που του είχε ανατεθεί από τον εκδότη του. Κατά τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1825 επέστρεψε στη Μπολόνια στην οποία και

⁶⁷ Φ. Β. Γκικόπουλος, «Ο Λεοπάρντι και ζήτημα των διανοουμένων» στην: *Αυγή*, 24-5.2014, Διαθέσιμο στο: <https://anthologio.wordpress.com/2014/11/12/%CE%AC-%CE%AE-ups/>, ημερομηνία προσπέλασης (28.4.2020)

⁶⁸ G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, Milano 1992 τ. 2, σ. 660

⁶⁹ M. Gallot, J. L. Nardone και M. Orsino, *Anthologie de la littérature italienne XIXe et XXe siècles*, Toulouse 2005, τ. 3, σ. 3

παρέμεινε έως τον χειμώνα του ίδιου έτους. Στο αμέσως επόμενο διάστημα ασχολήθηκε με τη μελέτη και το σχολιασμό των έργων του Λατίνου ποιητή Petrarca (1304-1374), εργασία που του ανατέθηκε από τον Stella το 1826. Την ίδια χρονιά οι φίλοι του επιχείρησαν μάταια να εξασφαλίσουν στον Giacomo μόνιμη θέση εργασίας στη Μπολόνια ή στο Μιλάνο. Ακολούθως την ίδια περίοδο, κυκλοφόρησαν κάποια αποσπάσματα από το έργο του Leopardi, *Opere morali*, στο 61^ο τεύχος του περιοδικού "Antologia", εκδότης του οποίου ήταν ο Φλωρεντιανός Giovan Pietro Vieusseux (1779-1863). Με τον τελευταίο να προτείνει στον Ιταλό ποιητή να συνεργαστούν, προσφέροντάς του μόνιμη θέση εργασίας. Παράλληλα, ο Leopardi συναναστρεφόταν με σημαντικούς λογοτέχνες από τη Μπολόνια.

Το Νοέμβριο του 1826 ο πληγωμένος συναισθηματικά Leopardi, εξαιτίας της απόρριψης από την Teresa Malvezzi (1785-1859), επέστρεψε στο Recanati, όπου και προέβη σε διορθώσεις στο προσχέδιο του έργου του *Oporette morali*, το οποίο τελικά δημοσίευσε τον Ιούνιο του επόμενου έτους (1827) με εκδότη του και πάλι τον Stella. Στη συνέχεια, τον Ιανουάριο του 1828 δημοσίευσε μία ακόμη ποιητική συλλογή την "*Crestomazia poetica italiana*" (*Ιταλική ποιητική Χρηστομάθεια*).

Στις 26 Απριλίου του 1827 ο Leopardi επέστρεψε στη Μπολόνια, όπου διέμεινε για μικρό χρονικό διάστημα. Αργότερα, μετέβη στη Φλωρεντία στην οποία και τον περίμενε ο Vieusseux. Στην τοσκανική πρωτεύουσα του δόθηκε η ευκαιρία να συναναστραφεί με ανθρώπους των γραμμάτων και συγγραφείς, συναντώντας μάλιστα τον επιφανή σύγχρονό του λογοτέχνη Manzoni. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Φλωρεντία, έγραψε και το έργο του "*il Dialogo di Plotino e di Porfiro*" (*Διάλογος του Πλωτίνου και Πορφύριου*). Ακολούθως, αναζητώντας ένα πιο ήπιο κλίμα, εγκατέλειψε την τοσκανική πρωτεύουσα για να μεταβεί στην Πίζα. Μάλιστα, την άνοιξη του 1828, ξεκίνησε να εργάζεται σε δύο πολύ σημαντικά ποιήματά του, "*il Risorgimento*" (*Η Ενοποίηση*) και "*A Silvia*" (*Στη Σίλβια*). Έπειτα, ο Ιταλός λογοτέχνης επέστρεψε στη Φλωρεντία, όπου και συναντήθηκε με το φιλόσοφο και πολιτικό Vincenzo Gioberti (1801-1852), με τον οποίο και ταξίδεψε το Νοέμβριο του 1828 κατά την διάρκεια της επιστροφής του στο Recanati.

Η επιστροφή του ποιητή στη γενέθλια πόλη του συνδέθηκε με τις πιο ευτυχισμένες αναμνήσεις του, αλλά και με την επιδηνωση των προβλημάτων υγείας του. Το επόμενο έτος, 1829, ο Leopardi παρόλη τη δυστυχία του, έγραψε πέντε από τα σημαντικότερα "*Canti*" (*Τραγούδια*) του: "*Le ricordanze*" (*Αναμνήσεις*), "*A Silvia*" (*Στη Σίλβια*), "*La quite dopo la tempesta*" (*Η γαλήνη μετά την τραγωδία*), "*il sabato del*

Villaggio" (Το Σάββατο στο χωριό) και "*il Canto notturno di un pastore errante*" (Νυχτερινό τραγούδι ενός περιπλανώμενου βοσκού στις στέπες της Ασίας). Στη συνέχεια, ο Ιταλός ποιητής ήρθε αντιμέτωπος με μία ακόμη απογοήτευση καθώς οι ελπίδες του να τιμηθεί με το πρώτο βραβείο για το έργο του "*Operette morali*", αποδείχθηκαν φρούδες, με την αρμόδια κριτική επιτροπή, τη λεγόμενη "*Accademia della Crusca*", να απονέμει τελικά το βραβείο (το οποίο περιλάμβανε το διόλου ευκαταφρόνητο για την εποχή ποσό των 1000 "scudi") στον C. G. C. Botta (1766-1837) για το έργο του "*storia d'Italia*" (Ιστορία της Ιταλίας). Ακολούθως, οι φίλοι που απέκτησε ο ποιητής στην Φλωρεντία, του ζήτησαν επίμονα να επιστρέψει στην πόλη τους, μέσω ενός γράμματος που απέστειλε στον Giacomo ο Pietro Colletta (1775-1831).

Ύστερα, ο Leopardi παρέμεινε για σύντομο χρονικό διάστημα στη Μπολόνια και στη συνέχεια, στις 10 Μαΐου 1830, μετέβη στη Φλωρεντία. Την περίοδο εκείνη τα προβλήματα υγείας του οξύνθηκαν, γεγονός που έχει ως συνέπεια να καταστεί συχνά αδύνατον για τον ποιητή να επιδοθεί σε οποιαδήποτε πνευματική δραστηριότητα. Ωστόσο, επιθυμούσε οι υπόλοιποι άνθρωποι να γνωρίσουν την αξία και την αξιοπρέπεια των έργων του. Ο Leopardi συναναστρεφόταν με ανθρώπους των γραμμάτων με σημαντικότερο ίσως τον Γάλλο-Ελβετό φιλόλογο, Luis De Sinner (1801-1860), με τον οποίο αλληλογραφούσε.

Οι φιλοσοφικές πεσιμιστικές αντιλήψεις του ποιητή από το Recanati, έρχονταν σε ευθεία σύγκρουση με τον Ποσιτιβισμό που χαρακτήριζε τις ομάδες των διανοουμένων με τις οποίες συναναστρεφόταν ο Ιταλός λογοτέχνης. Κάτω από αυτό το πρίσμα δημιουργούνται τα τελευταία σπουδαία έργα του όπως: "*il Dialogo di Tristano e di un amico*" (Διάλογος του Τριστάνου και ενός φίλου) και μία συλλογή «τραγουδιών» με τίτλο "*ciclo di Aspasia*" (Κύκλος της Ασπασίας). Αφορμή για τη συλλογή αυτή υπήρξε ο έρωτάς του για την Fanny Tartgioni Tozzetti. Οι ελπίδες του για ανταπόκριση από την Tozzetti, του προσέφεραν μία εσωτερική νέα ώθηση, η οποία δημιούργησε στη φαντασία του την εξιδανίκευση της γυναικείας ύπαρξης. Ο ποιητής είχε γοητευτεί από τις πνευματικές αρετές της. Ωστόσο, για ακόμη μία φορά ο έρωτάς του δε βρήκε ανταπόκριση.

Στις 2 Οκτωβρίου του 1833, ο Ιταλός λογοτέχνης, αναζητώντας ένα πιο ήπιο κλίμα, κατέφυγε μαζί με τον Ranieri στη Νάπολη. Πράγματι, ο καλός καιρός της πόλης αυτής, γλύκανε τον πόνο και βελτίωσε τη διάθεση του Leopardi. Άλλωστε, εκεί προχώρησε στην ολοκλήρωση του έργου του "*Paralipomeni della Batracomiomachia*" και εργάστηκε πάνω σε άλλα έργα του. Το 1835, ξέδωσε ένα από τα πιο σημαντικά

ποιήματά του το "*Passero solitario*" (*Ο μοναχικός σπουργίτης*), συστηματοποίησε τα "*Canti*", τα οποία και εξέδωσε την ίδια χρονιά. Στο ναπολετάνικο περιβάλλον ο Giacomo βρήκε μία νέα κινητήρια δύναμη για ζωή. Παρόλα αυτά, ο πεσιμισμός του, διαφοροποιούσε από τους υπόλοιπους λογοτέχνες της πόλης, των οποίων η ποίηση διαπνεόταν από έναν πιο αισιόδοξο τρόπο αντιμετώπισης της ζωής.

Ακολούθως, μεταξύ 1836-37, ο Leopardi μαζί με τα αδέρφια Antonio και Paolina Ranieri, πραγματοποιούσαν συχνά ταξίδια τόσο στην Torre del Greco όσο και στην Torre Annunziata, επισκεπτόμενοι παραθεριστική οικία στους πρόποδες του Βεζούβιου. Εκεί, κατά πάσα πιθανότητα αποπεράτωσε τα δύο τελευταία *τραγούδια* του, "*la Ginestra*" (*Το σπαρτό*) και "*Il tramonto della luna*" (*Η ανατολή της Σελήνης*). Ο Ιταλός ποιητής σχεδίαζε να επιστρέψει στο Recanati, για να συναντήσει τον πατέρα του, όπως επίσης και να επισκεφτεί το Παρίσι⁷⁰. Ωστόσο, άλλαξε άποψη ταξιδεύοντας το Φεβρουάριο του 1837 με τον φίλο του Ranieri στη Νάπολη. Εκεί, η κατάσταση της υγείας του χειροτέρευσε αισθητά. Με τον Leopardi να αποβιώνει στις 14 Ιουνίου του 1837. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του αδελφικού του φίλου Ranieri, η σορός του διαπρεπούς ποιητή εναποτέθηκε σε δύο διαφορετικά μέρη στη Νάπολη: αρχικά, στην εκκλησία San Vitale Martire, ενώ ύστερα από δύο χρόνια (1839) τάφηκε στο Πάρκο Vergiliano a Piedigrotta το επονομαζόμενο και «Πάρκο του τάφου του Βιργιλίου», το οποίο αργότερα ανακηρύχθηκε εθνικό μνημείο⁷¹.

5.1 Τα γενικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Leopardi

Ο Leopardi υπήρξε αναμφίβολα ένας από τους σπουδαιότερους Ιταλούς λογοτέχνες. Για να κατανοηθεί ακόμη καλύτερα η αξία του θα παρατεθεί το πολύ εύστοχο σχόλιο του επιφανούς συγγραφέα Pietro Giordanni (1774-1848), ο οποίος ανέφερε τα εξής: «ο Leopardi υπήρξε ο ποιητής με την πιο αγνή, πιο ευγενή και πιο γενναιόδωρη ψυχή που πέρασε ποτέ από τη γη» (*L'anima riù pura, riù, nobile, riù generosa passata sopra la terra*). Η ποίηση του Ιταλού λογοτέχνη πραγματεύεται όλα τα αρνητικά συναισθήματα που βασανίζουν την ανθρώπινη ψυχή όπως για παράδειγμα: την απόλυτη απελπισία η οποία οδηγεί αρχικά σε ψευδαισθήσεις ως μέσο διαφυγής και ύστερα στην ανία. Προς επίρρωση αυτής του της άποψης ο Leopardi ανέφερε στο ποίημά του "*A se stesso*" το οποίο ανήκει στη συλλογή του "*ciclo di*

⁷⁰ G. Ferroni, *Profilo storico della letteratura italiana*, Milano 1992, τ. 2, σ. 662-663

⁷¹ Γ. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ. 307

Aspasia" τα ακόλουθα: «η ζωή μου δεν είναι παρά μόνο πικρή και βαρετή» (*amaro e noia la vita, altro mai nulla*). Ο Leopardi αναζητούσε μάταια λύση στα αδιέξοδα της καθημερινότητάς του, επιθυμώντας να λυτρωθεί από τα προβλήματα υγείας που αντιμετώπιζε ακόμη και μέσω τον θάνατο. Ωστόσο, χάρις την ενασχόλησή του με τη ποίηση λησμονούσε τουλάχιστον προσωρινά τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε. Με την επιθυμία του για επιβίωση τελικά να υπερνικά κάθε πεσιμιστική σκέψη του για εγκατάλειψη και παραίτησή του από τη ζωή.

Έπειτα συνέθεσε μία ακόμη συλλογή-"*Canti*", μέσω της οποίας βρήκε διέξοδο στη μοναξιά και στη θλίψη της καρδιάς του. Επίσης, μία ακόμη συλλογή ποιημάτων στην οποία εμπεριέχονται μερικά από τα σημαντικότερα ποιήματα του Ιταλού λογοτέχνη είναι το "*Operette morali*" (*Μικρά Ηθικά*), το οποίο ο ίδιος χαρακτήρισε ως: «βιβλίο ποιητικών ονείρων, ανακαλύψεων και μελαγχολικών καπρίτσιων» (*Libro dei sogni poetici, d'invenzione e di capricci malinconici*). Με το *Operette morali* να έχει διαλογική μορφή. Σε αυτό εκφράζονται με σαφήνεια οι φιλοσοφικές αντιλήψεις του ποιητή. Ακόμη, καθίσταται σαφής η δύσκολη πραγματικότητα την οποία βίωνε ο νεαρός Giacomo, αφενός εξαιτίας της επιδείνωσης της υγείας του και αφετέρου εξαιτίας της ειρωνείας που δεχόταν η οποία οφειλόταν στην άσχημη εμφάνισή του. Ωστόσο, εύκολα διαφαίνεται μέσω των ποιημάτων αυτών (*Operette morali*), ότι πίσω από την εκ πρώτης όψεως παγερότητά του χαρακτήρα βρίσκεται η παθιασμένη και πονεμένη ψυχή του. Εκτός από τα *Canti* και το *Operette morali*, ο Ιταλός λογοτέχνης συνέθεσε και το εφάμιλλης αξίας έργο του "*il Zibaldone de ipensieri*", το οποίο ο κριτικός λογοτεχνίας, ποιητής, συγγραφέας και ακαδημαϊκός F. Flora (1891-1962) χαρακτήρισε «ημερολόγιο διανόησης» (*diario intellettuale*). Το *Zibaldone*, αποτελεί ουσιαστικά μία πλούσια συλλογή με σημειώσεις που αφορούν πάσης φύσεως θεματικές: από την «*Βατραχομωμαχία*» έως στη πολιτική σάτιρα⁷².

Όσον αφορά τον λογοτεχνικό του ύφος επηρεάστηκε από τον Ρομαντισμό, αλλά κυρίως από τον Κλασικισμό λόγω της μεγάλης αγάπης που έτρεφε προς την αρχαιότητα⁷³. Ο Leopardi αποτέλεσε περίπτωση ποιητή *sui generis* καθώς δεν ανήκε στην πραγματικότητα σε κανέναν πολιτισμικό ρεύμα, όντας τρόπον τινά το ιταλικό

⁷² A. Ruschioni και A.M. Salini, *Virtute e Conoscenza*, Napoli 1967, σ. 536

⁷³ A. A. Roza, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μτφ. Ζ. Ζωγραφίδου, Ρ. Γερεντέ και Θ. Σουρρή), Θεσσαλονίκη 1998, σ. 464

αντίστοιχο του Γάλλου ποιητή Baudelaire (1821-1867), διατηρώντας παράλληλα όλα τα λογοτεχνικά στοιχεία τα οποία και τον κατέστησαν μοναδικό⁷⁴.

5.2. Ο Ευρωπαϊκός Πεσιμισμός

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εξεταστεί ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες της λεοπαρδικής ποίησης, ο πεσιμισμός, χαρακτήρισε τον Ιταλό λογοτέχνη και το έργο του στο σύνολό του. Προτού αναλυθούν οι πεσιμιστικές του αντιλήψεις, θα γίνει αναφορά στη διάδοση που γνώρισε το λογοτεχνικό αυτό (και όχι μόνο) ρεύμα στην Ευρώπη.

Τόσο κατά την περίοδο που έζησε ο Leopardi όσο και λίγο αργότερα δύο ήταν τα κύρια πολιτισμικά ρεύματα ο Κλασικισμός και ο Ρομαντισμός. Πιο συγκεκριμένα, σε σχέση με το πρώτο, γνώρισε μεγάλη διάδοση στις αρχές και στα μέσα του 18^{ου} αιώνα με βασικότερους εκπροσώπους του στην Ιταλία τον Alfieri και τον Foscolo. Επίσης, μεγάλη απήχηση σε ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη (συμπεριλαμβανομένης της Ιταλίας) γνώρισαν δύο από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της αγγλικής λογοτεχνίας του 18^{ου} αιώνα, ο Edward Young (1683-1765) με το έργο του "*Night-Thoughts*" και ο Thomas Gray (1716-1771) με το ποίημά του "*Elegy Written in a Country Churchyard*".

Όσον αφορά τον Πεσιμισμό εμφανήστηκε στα τέλη του 18^{ου} και αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στη Γερμανία ο Οπτιμισμός του Leibniz (1646-1716) παραχώρησε τη θέση του στις φιλοσοφικές αντιλήψεις των Kant (1724-1804), Fichte (1762-1814), Schelling (1775-1854), Engel (1851-1938), Schopenhauer (1788-1860), των οποίων τόσο οι απόψεις τους για τη ζωή όσο και τα λογοτεχνικά τους έργα, χαρακτηρίζονταν από πεσιμιστικά στοιχεία. Για παράδειγμα, ο Kant «κατηγόρησε» τη Φύση πως δεν είναι παρά μόνο στον ελάχιστο δυνατό βαθμό ευνοϊκή προς τον άνθρωπο. Ο Fichte συμφώνησε με τον Kant, υποστηρίζοντας ότι ο πραγματικός κόσμος αποτελεί το μεγαλύτερο κακό που μπορεί να υπάρξει. Ακολούθως, ο Schelling θεωρούσε τον πόνο αναγκαίο στη ζωή καθώς προέρχεται από την ίδια τη φύση της ύπαρξής μας. Ο Engel πίστευε ότι οποιαδήποτε μορφή ζωής ήταν καταδικασμένη να φθαρεί από το πέρασμα του χρόνου εξαιτίας της εφημερότητάς της. Τέλος, ο Schopenhauer αποτέλεσε ίσως

⁷⁴ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ. 306

τον κυριότερο εκπρόσωπο του κινήματος του Πεσιμισμού στη χώρα του. Ωστόσο, ο Leopardi επηρεάστηκε ελάχιστα από τους προαναφερθέντες Γερμανούς φιλόσοφους. Αντίθετα, ο Schopenhauer διάβασε με πάθος έργα του ποιητή από το Recanati.

Στη Γαλλία αν και αρχικά αρκετοί ήταν αυτοί οι οποίοι εναντιώθηκαν στον Πεσιμισμό, υποστηρίζοντας πως κατέστρεφε κάθε τι καλό, αποδομώντας οποιαδήποτε προσπάθεια του ανθρώπου για δημιουργία, τελικά δεν έλειψαν ούτε από τη χώρα αυτή σημαντικοί εκφραστές του κινήματος, με τον βασικότερο να είναι ίσως ο Alfred de Vigny (1797-1863), ο οποίος εγκατέλειψε προς το τέλος της ζωής του τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις και αναζήτησε τη μοναξιά.

Μεταξύ όλων αυτών των σπουδαίων ονομάτων, που προαναφέρθηκαν, δεσπόζει η μορφή του κατ' εξοχήν εκπροσώπου και θεμελιωτή του ιταλικού Πεσιμισμού, Giacomo Leopardi⁷⁵.

5. 3. Ο λεοπαρδικός Πεσιμισμός

Για να γίνει κατανοητή η προσωπικότητα του Leopardi, βασικοί παράγοντες αποτελούν τα εξής τρία γνωρίσματα: η παιδική του ηλικία, η ευρυμάθεια που απέκτησε κατά τη διάρκεια της βραχύβιας ζωής του και τέλος, ο ευαίσθητος χαρακτήρας του. Επιπλέον, ένα ακόμη στοιχείο που επηρέασε το Giacomo κυρίως κατά την νεότητά του αλλά και αργότερα, υπήρξε η έλλειψη της μητρικής στοργής, γεγονός το οποίο είχε μεγάλο αντίκτυπο σε όλο τον ενήλικο βίο του. Ακόμη, ο ποιητής από το Recanati, κατά τη διάρκεια της ενηλικίωσής του ή και νωρίτερα, έχασε την πίστη του στο Θεό, η οποία αποτελούσε έως τότε και το μόνο εφόδιό του για να αντιμετωπίσει αφενός τα σοβαρά προβλήματα υγείας του και αφετέρου το χλευασμό του κόσμου, ο οποίος οφειλόταν κατά βάση στην πολύ άσχημη εξωτερική του εμφάνιση. Συνέπεια της προαναφερθείσας κατάστασης ήταν η διαμόρφωση ενός πολύ εσωστρεφούς χαρακτήρα. Ο Ιταλός ποιητής αντιλαμβανόταν τον κόσμο μέσω της λογικής και των «κλασικών» ιδεών.

Ο λεοπαρδικός πεσιμισμός χωρίζεται σε δύο κύρια στάδια: το πρώτο, ανάγεται στην παιδική ηλικία, κατά την οποία το νεαρό άτομο είναι ευτυχισμένο καθώς η Φύση του αποκαλύπτει το όμορφο αλλά ψεύτικο πρόσωπό της. Για το λόγο αυτό την αντιλαμβάνεται σαν μία τρυφερή «μητέρα» και ονειρεύεται ότι το μέλλον του θα είναι

⁷⁵ Ε. Μαριέττας, *Ο πεσιμισμός του Λεοπάρντι και οι πηγές του*, Αθήνα 1937, σ. 5-9

ευοίωνο. Ωστόσο, στο δεύτερο στάδιο, όταν δηλαδή το παιδί ωριμάζει, συνειδητοποιεί με δέος πως η ζωή αποτελείται από πολλές δυστυχίες και ελάχιστες ευχάριστες στιγμές. Στο εν λόγω στάδιο η Φύση μετατρέπεται από «καλή μητέρα» (*madre benefica*) σε «μητριά» (*matrigna*). Τέλος, ο άνθρωπος κατανοεί ότι μοναδικός σταθμός της ζωής είναι ο θάνατος, ο οποίος όμως, όταν επέλθει θα του δωρίσει τη «λύτρωση».

Ακολούθως, ο πεσιμισμός του Ιταλού ποιητή, αν και στην αρχή ήταν *προσωπικός* (*pessimismo individuale*), προϊόντος του χρόνου μετατράπηκε σε *οικουμενικός* (*pessimismo cosmico*), με αποτέλεσμα να μην αφορά πλέον μόνο τον ίδιο τον άνθρωπο, αλλά τα όντα της Φύσης, τα οποία και είναι καταδικασμένα να υποφέρει.

Εξάλλου, σύμφωνα με τον ποιητή ο άνθρωπος δεν μπορεί να αισθάνεται πραγματική ευτυχία παρά μόνο πρόσκαιρη χαρά, η οποία άλλωστε αφενός διαρκεί λίγο και αφετέρου επέρχεται κατ' αποκλειστικότητα, ύστερα από τη βίωση μεγάλου πόνου. Ο άνθρωπος αισθάνεται ευτυχισμένος όταν ξεπεράσει κάποια δύσκολη δοκιμασία. Ωστόσο, δεν είναι πιο χαρούμενος από πριν, απλώς κατόρθωσε να αντιμετωπίσει μία πρόκληση, επιστρέφοντας στην πρωτότερή του κατάσταση. Παρόλα αυτά, αν η ζωή μας στερείται χαράς και πόνου, τότε είμαστε δέσμοι του χειρότερου όλων των δεινών, της ανίας, κατά την οποία η δυστυχισμένη και γεμάτη προβλήματα ύπαρξή μας χάνει και το λιγοστό νόημά της.

Κύρια υπεύθυνη για όσα συμβαίνουν στον άνθρωπο είναι η Φύση καθώς φέρεται αμείλικτα στα όντα της και ειδικά σε εμάς. Άλλωστε, παρουσιάζεται αδιάφορη προχωρώντας την αέναη πορεία της προς την καταστροφή και την αναγέννηση. Έπειτα, μία δεύτερη αιτία για τα δεινά που χτυπούν ανελέητα τον άνθρωπο είναι η λογική, εξαιτίας της οποίας αντιλαμβανόμαστε τις δυστυχίες που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε, χωρίς ωστόσο να μπορούμε να προφυλαχτούμε από αυτές. Παρόλο που για τον Ιταλό λογοτέχνη η λογική ήταν αίτια δυστυχίας, παράλληλα, τη θεωρούσε απαραίτητη. Συνεπώς, σκοπός του ποιητή οφείλει να είναι η αποκάλυψη της πραγματικής υπόστασης της Φύσης, προειδοποιώντας τους αναγνώστες του για τον άσπλαγχο, άδικο και σκληρό της χαρακτήρα της⁷⁶.

Η ποίηση του Leopardi βρίθκει αναμφίβολα από πεσιμιστικά στοιχεία, ωστόσο, ο ίδιος δεν υπήρξε στην πραγματικότητα μεμψίμοιρος, γεγονός που αποδεικνύεται και από ένα γράμμα που αντάλλαξε ο Ιταλός ποιητής με τον Sinner στις 24 Μαΐου του 1832

⁷⁶ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, 2015, Αθήνα σ. 307-310

και το οποίο έγραψε απευθείας στα γαλλικά. Στο συγκεκριμένο γράμμα εξέφρασε ξεκάθαρα την άποψή του για τη ζωή, αναφέροντας χαρακτηριστικά τα ακόλουθα: «Όποιες και αν είναι οι συμφορές μου, έχω αρκετό κουράγιο, ώστε να μην προσπαθώ να ελαττώσω το βάρος τους ούτε με επιπόλαιες ελπίδες για μια αμφίβολη μελλοντική και άγνωστη ευτυχία ούτε με αδύναμη εγκατέρευση. Τα συναισθήματά μου προς το πεπρωμένο ήταν και είναι αυτά που έχω εκδηλώσει στο «Βρούτος ο νεότερος» (*Bruto Minore*)- 1821. Και χάρις σ' αυτό το θάρρος μου, παρόλο που από τις αναζητήσεις μου οδηγήθηκα σε μια απελπισμένη φιλοσοφία, δε δίστασα να την αγκαλιάσω ολόκληρη. Ενώ, από την άλλη πλευρά, οφείλεται μόνο στην αδυναμία των ανθρώπων, που χρειάζεται να πιστεύουν για την αξία της ύπαρξης, το γεγονός ότι θέλουν να θεωρούν τις φιλοσοφικές μου απόψεις ως αποτέλεσμα των ατομικών μου βασάνων και ότι επιμένουν να αποδίδουν στις υλικές περιστάσεις αυτό που δεν οφείλεται παρά μόνο στην αντίληψή μου⁷⁷». (*Quels que soient mes malheurs, j'ai eu assez de courage pour ne pas chercher à en diminuer le poids par de frivoles espérances d'une prétendue félicité future et inconnu par une lâche résignation. Mes sentiments envers la destinée ont été toujours ceux que j'ai exprimés dans "Bruto minore". Ça a été par suite de ce même courage, qu'étant amené par mes recherches à une philosophie désespérante, je n'ai pas hésité à l'embrasser tout entier tandis que, de l'autre côté, ce n'a été que par effet de la lâcheté des hommes, qui ont besoin d'être persuadés du mérite de l'existence, que l'on a voulu considérer mes opinions philosophiques comme le résultat de mes souffrances particulières, et que l'on s'obstine d'attribuer mes circonstances matérielles ce qu'on ne doit qu'à mon entendement*⁷⁸). Στο γράμμα αυτό ο Leopardi εκφράζει την απογοήτευσή του σχετικά με το γεγονός ότι ο πεσιμισμός που βρίσκεται διάχυτος στην ποίησή του αντιμετωπιζόταν από τους υπόλοιπους ανθρώπους ως αποκλειστική αποτέλεσμα των προβλημάτων υγείας του και όχι ως συνειδητή υιοθέτηση της συγκεκριμένης φιλοσοφικής του στάση για τη ζωή.

5.4. Ανάλυση του ποιήματος *L'infinito*

Ο Ιταλός λογοτέχνης εμπνεύστηκε τόσο το "*L'Infinito*" όσο και άλλα ποιήματά του όπως: *Il passero solitario*, *Alla sera*, *La sera del dì di festa*, *Il Sabato del*

⁷⁷ A. A. Roza, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετάφραση Κ. Ζ. Ζωγραφίδου, Ρ. Γερεντέ και Θ. Σουρρή), Θεσσαλονίκη 1998, σ. 461

⁷⁸ J. C.-F. Hœfer, Λήμμα: "Leopardi", *Nouvelle biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources à consulter*", Paris 1852, σ. 772-773

Vilaggio, Alla Luna από το περιβάλλον του Reacanati. Η συγκεκριμένη σύνθεσή του έχει τη μορφή βαθύ διαλογισμού, στον οποίο η λεοπαρδική σκέψη δημιούργησε έναν αόριστο και μυστηριώδη κόσμο, προκαλώντας στον αναγνώστη πρωτόγνωρα συναισθήματα.

Το ποίημα ξεκινάει με το Leopardi καθισμένο στο μπαλκόνι του σπιτιού του να προσπαθεί να ατενίσει το τοπίο που απλώνεται γύρω του, αλλά αδυνατεί, εξαιτίας της ύπαρξης ενός λόφου (πρόκειται για το λόφο Tabor, ο οποίος βρίσκεται λίγο έξω από το Reacanati) και εξαιτίας μερικών θάμνων.⁷⁹ Ο Leopardi με τη φαντασία του μεταβαίνει στο υπερφυσικό και στο άπειρο, όπου οι έννοιες του χώρου και του χρόνου χάνουν το νόημά τους, προσφέροντάς του μία στιγμή αιωνιότητας⁸⁰. Στη συνέχεια, λόγω του θροΐσματος του αέρα, ο ποιητής ανακάλεσε στη μνήμη του το «σιωπηρό και αιώνιο πέρασμα του χρόνου» (*il tacito infinito andar del tempo*), (στίχοι 71-72 από το ποίημα του Leopardi "*Canto notturno di un pastore errante*"), το οποίο συνθλίβει ανελέητα κάθε ανθρώπινη ύπαρξη. Η θύμηση αυτή του προκάλεσε τρόμο. Ωστόσο, τα συγκεκριμένα συναισθήματα με την πάροδο του χρόνου μετατράπηκαν σε ένα μείγμα γαλήνης και ηρεμίας. Οι θεματικές που επικρατούν στο *L'infinito* είναι η ηδονή και η αιωνιότητα του χρόνου, η οποία έρχεται σε αντίθεση με την εφήμερη ανθρώπινη ύπαρξη. Η κύρια φιλοσοφική αντίληψη του ποιητή, ότι δηλαδή ο άνθρωπος είναι έρμαιο μίας υπέρτατης Δύναμης της Φύσης, η οποία του φέρεται σκληρά, κάνοντάς τον να υποφέρει, αποτελεί το βασικό μοτίβο του ποιήματος αυτού. Συνεπώς, στο *L'infinito* περιγράφεται η αποκοπή του Leopardi από κάθε δεσμό του σύγχρονου του κόσμου, νιώθοντας την αίσθηση του «απείρου», η οποία του επέτρεψε να λησμονήσει έστω για λίγο τη δύσκολη καθημερινότητά του. Όσον αφορά το περιεχόμενο της ποίησής του είναι απαλλαγμένο από τη χρήση περιττών και εξεζητημένων λέξεων, παρουσιάζεται λιτό, κατανοητό, σαφές και ουσιώδες. Επιπλέον, ο Leopardi κατάφερε στο ποίημα αυτό να συνταιριάξει κλασικά με ρομαντικά στοιχεία. Το υποκεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με την παράθεση της κριτικής αποτίμησης του *L'infinito* από τον συγγραφέ, λογοτέχνη, πολιτικό και φιλόσοφο, F. De Santis (1817-1833), ο οποίος παρατήρησε τα εξής: «η πρώτη πραγματική αποκάλυψη λεοπαρδικού ταλέντου, ποίημα λιτό, απλό, αλλά ταυτόχρονα βαθυστόχαστο» (*la prima grande rivelazione del genio del Leopardi, semplice insieme e profondo*)⁸¹.

⁷⁹ A. Ruschioni και A. M. Salini *Virtute e Conoscenza*, Napoli 1967, σ. 540-541

⁸⁰ Κ. Μπαλάσκας, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Αθήνα 2009, σ. 94

⁸¹ A. Ruschioni και A.M. Salini *ό. π.*, σ. 1967, σ. 541-542

Το Άπειρο

*Αγαπημένος μού ήταν πάντα αυτός ο λόφος
ο έρημος, κι αυτά τα δέντρα που μου κρύβουν
τον μακρινόν ορίζοντα. Μα εδώ που στέκω
οραματίζομαι τις αχανείς εκτάσεις
τ' ουρανού και την υπερκόσμια γαλήνη
κι ανατριχιάζω. Και καθώς ακούω
μέσα απ' το φύλλωμα το θρόισμα του αέρα
συγκρίνω την αμόλυνη σιωπή του απείρου
μ' αυτόν τον ήχο. Κι αισθάνομαι το αιώνιο,
και τις σβησμένες εποχές, και τη δική μας
που ζει και πάλλεται. Κι ο στοχασμός μου
πνίγεται στη βαθιά απεραντοσύνη.
Σ' αυτή τη θάλασσα γλυκό είναι το ναυάγιο⁸².*

L'infinito

*Sempre caro mi fu quest'ermo colle,
E questa siepe, che da tanta parte
Dell'ultimo orizzonte il guardo esclude.
Ma sedendo e mirando, interminati
Spazi di là da quella, e sovrumani
Silenzi, e profondissima quiete
Io nel pensier mi fingo; ove per poco
Il cor non si spaura. E come il vento
Odo stormir tra queste piante, io quello
Infinito silenzio a questa voce
Vo comparando: e mi sovvien l'eterno,
E le morte stagioni, e la presente
E viva, e il suon di lei. Così tra questa Immensità s'annega il pensier mio:
E il naufragar m'è dolce in questo mare.*

⁸² Κ. Μπαλάσκας, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ανθολόγιο μεταφράσεων*, (μετα. Ν. Βαγγενάς), Αθήνα 2009, σ. 94

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η απήχηση του Leopardi στη χώρα μας

Η απήχηση του Ιταλού ποιητή στη χώρα μας αποτελεί ένα θέμα το οποίο έως και τη σύγχρονη εποχή παραμένει σε κάποιο βαθμό αναπάντητο. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξεταστεί αρχικά η πρώτη αναφορά που έγινε στον Ιταλό ποιητή δυο εβδομάδες μετά τον θάνατό του από την εφημερίδα «ο ελληνικός ταχυδρόμος» και στη συνέχεια η συμβολή δύο εκ των σημαντικότερων μεταφραστών του στην χώρα μας του Καλούτση και του Ματζώκη.

Η πρώτη σωζόμενη ελληνική μαρτυρία για τον ποιητή από το Recanati ανέρχεται τον Αύγουστο του 1838 από τον «ελληνικό ταχυδρόμο». Αφορμή της συγκεκριμένης δημοσίευση όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε ο θάνατος του Leopardi, ο οποίος επήλθε δυο εβδομάδες αργότερα από τη συγγραφή του άρθρου. Στη νεκρολογία αυτή (αγνώστου συγγραφέως) παρατίθενται βιογραφικά στοιχεία και ανάλυση του έργου του. Η αξία της βρίσκεται στο ότι αποτέλεσε την πρώτη γνωστή μαρτυρία για τον Ιταλό ποιητή στην Ελλάδα.

Ωστόσο, πολύ πιο επιμελημένο παρουσιάζεται το άρθρο που δημοσιεύθηκε το 1856 από τον Σοφοκλή Καλούτση (1825-1896), ο οποίος καταγόταν από τα Ιόνια νησιά. Η δημοσίευση αυτή κυκλοφόρησε στο αθηναϊκό περιοδικό «Πανδώρα» (1850-1872) και έφερε τον τίτλο «Ιάκωβος Λεοπάρδης», έχοντας εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα. Εκδότες της υπήρξαν οι: Ν. Δραγούμης (1847-1933), Κ. Παπαρρηγόπουλος (1815-1891), Αλέξανδρος Ρ. Ραγαβής και ο Χρ. Α. Δούκας. Βασικός σκοπός της αποτέλεσε το να προσφέρει στους αναγνώστες της απλά και κατανοητά κείμενα, τα οποία θα προσέφεραν βιογραφικές πληροφορίες σχετικά με επιφανείς προσωπικότητες της χώρας μας και του εξωτερικού.

Ο Καλούτσης σκόπευε να αναδείξει, διαμέσου της έρευνάς του, αφενός την πολλή μεγάλη αξία του Leopardi στην ιταλική και στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία της περιόδου του και αφετέρου την άρρηκτη σχέση που είχε με τον Αρχαιοελληνικό Πολιτισμό. Επίσης, ο μελετητής έδωσε μεγάλη βαρύτητα τόσο στα βιογραφικά στοιχεία όσο και στις εξαιρετικές επιδόσεις του Giacomo σε κείμενα μεγάλης φιλολογικής αξίας.

Ένας ακόμη παράγοντας ο οποίος μαρτυράει την οικειότητα του Καλούτση με το λογοτεχνικό έργο του ποιητή από το Recanati, αποτέλεσε ο σχολιασμός του λεοπαρδικού λεξιλογίου: ο Έλληνας μελετητής παρατήρησε πως η γλώσσα του

Leopardi ήταν καλαίσθητη, γεγονός που οφείλεται στο ακατάπαυστο διάβασμά του. Επιπλέον, ο Καλούτσης ανέφερε τα εξής: «*Ότω μελετήσας τον φυσικόν και ηθικόν κόσμον Ιάκωβος Λεοπάρδης έζησε και απέθανε τιμώμενος ου μόνον εν Ιταλία αλλά και εν τη λοιπή Ευρώπη. Και ην μεν πολύς διά την θαυμάσιας αγχίνοιαν και τας ακαμάτους αυτού σπουδάς εις την ελληνικήν φιλολογίαν, ουχ ήτον δε εμμείτο και επραγματοποιεί τα ενάρετα παραδείγματα των ημετέρων προγόνων. Ήτο δε και ταπεινόφρων και αγνός στα ήθη, μηδέποτε κηλιδωθείς υπό της διαφθοράς των καθ' ημάς χρόνων και του υλικού πολιτισμού*».

Από τα ιόνια νησιά καταγόταν και ο δεύτερος μελετητής που ασχολήθηκε με το Leopardi. Πιο αναλυτικά, επρόκειτο για τον Μέμονα Μαρτζώκη (1844-1902), ποιητή, μεταφραστή, κριτικό λογοτεχνίας, διευθυντή γυμνασίου Ζακύνθου, βαθύ γνώστη της ιταλικής λογοτεχνίας και του πολιτισμού και τέλος, αδελφού του επιφανούς ποιητή Στέφανου Μαρτζώκη (1855-1913). Στη δεύτερη αυτή περίπτωση το περιοδικό εκδόθηκε στα ιόνια νησιά (όχι στην ελληνική πρωτεύουσα) και συγκεκριμένα στη Ζάκυνθο. Η μελέτη του Μαρτζώκη τιτλοφορείται «*Ιάκωβος Λεοπάρδης*» και δημοσιεύθηκε σε τρία τεύχη στο λογοτεχνικό περιοδικό, «*Ζακύνθιος Ανθών*» (1876-1877).

Σύμφωνα με τον Μαρτζώκη τα προβλήματα υγείας του Leopardi σε συνδυασμό με την απόρριψη των συγχρόνων του, υπήρξαν οι πραγματικές αιτίες, εξαιτίας των οποίων, υιοθέτησε την πεσιμιστική του αντίληψη προς τη ζωή. Επιπρόσθετα, στη μελέτη του ο Μαρτζώκης, σε αντίθεση με τον Καλούτση, επικεντρώθηκε στη λεοπαρδική ποίηση και όχι στην πεζογραφία του Ιταλού λογοτέχνη ή στην συνεισφορά του ως ελληνιστή και φιλόλογου. Συνεπώς, παρουσιάζονται οι εξής ουσιώδεις διαφορές μεταξύ των δύο Ελλήνων μελετητών: ο μεν Μαρτζώκης αρθρογραφούσε σε περιοδικό που εκδόθηκε στα Ιόνια νησιά, εστιάζοντας στην ποιητική και φιλοσοφική υπόσταση των λεοπαρδικών έργων, ο δε Καλούτσης αρθρογραφούσε σε αθηναϊκό περιοδικό, τονίζοντας τις επιρροές του Leopardi από τον αρχαιοελληνικό και λατινικό Κλασικισμό. Ένας ακόμη παράγοντας που διαφοροποιεί την έρευνα του Μαρτζώκη από αυτήν του Καλούτση είναι ότι ο πρώτος επικεντρώθηκε στο λυρισμό και στην ανάλυση των έργων του Leopardi, ενώ ο δεύτερος ασχολήθηκε κυρίως με το λόγιο ύφος που επικρατεί στα έργα του Ιταλού ποιητή.

Οι δύο λεοπαρδικοί ερευνητές, εκτός των διαφορών τους, παρουσιάζουν ασφαλώς και αρκετές σημαντικές ομοιότητες. Πιο συγκεκριμένα, τόσο ο Καλούτσης όσο και ο Μαρτζώκης μέσω των μελετών τους, τονίζουν ότι τα προβλήματα υγείας

που αντιμετώπιζε ο ποιητής από το Recanati, οδήγησαν στη διαμόρφωση του πεσιμιστικού χαρακτήρα. Επιπλέον, δε παραλείπουν να αναφέρουν ότι ο μοναχικός Leopardi αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση για την ιταλική και ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Μία ακόμη ομοιότητα βρίσκεται στο ότι τόσο ο Μαρτζώκης όσο και ο Καλούτσης ανέδειξαν μέσω των μελετών τους την πληθώρα γνώσεων που απέκτησε ο ποιητής κυρίως όσον αφορά τους αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς⁸³.

Συμπερασματικά, τόσο η πρώτη ελληνική μαρτυρία του 1838 από τον «ελληνικό ταχυδρόμο» όσο και δύο οι μεταγενέστερες μεταφράσεις του Μαρτζώκα και του Καλούτση, αποτέλεσαν τη βάση των λεοπαρδικών σπουδών στην Ελλάδα.

6.1. Ομοιότητες μεταξύ Σολωμού και Leopardi

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναδειχθούν οι ομοιότητες που συνδέουν το Leopardi με το Σολωμό, μέσω τριών σημαντικών πηγών που προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες.

Η πρώτη πηγή είναι μία νεκρολογία αγνώστου συγγραφέως, η οποία δημοσιεύθηκε λίγους μήνες αργότερα από το θάνατο του Ιταλού ποιητή, τον Αύγουστο του 1837 στη Messina της Σικελίας. Στην πηγή αυτή, όπως ανέφερε και η N. Bellucci, η οποία μελέτησε εις βάθος το θέμα, ο ανώνυμος αρθρογράφος μεταξύ άλλων ανέφερε: ... «Για να καταλάβει κάποιος πόση εκτίμηση έτρεφαν οι απανταχού λόγιοι για το Leopardi, αρκεί να αναφέρω πως κάποια μέρα στην Κέρκυρα ο διάσημος Paolo Costa, σε μια διαφωνία που είχε σχετικά με ένα στοίχο από το "Invito a Lesbia" με τον κόντε Διονύσιο Σολωμό από τη Ζάκυνθο (τον οποίο ο Costa ονόμαζε Δάντη της μοντέρνας Ελλάδας) και καθώς οι δύο αξιόλογοι άντρες δεν μπορούσα να συμφωνήσουν, ομοφώνως συμφώνησαν να θέσουν το ζήτημα υπό την κρίση του κόντε Giacomo Leopardi κάτι το οποίο δεν γνωρίζω αν τελικά συνέβη. Η μαρτυρία αυτή, αν και δεν είναι ασφαλώς ιστορικά επιβεβαιωμένη (όπως παραδέχεται ο ανώνυμος συγγραφέας), εν τούτοις, έχει μεγάλη αξία καθώς αποτελεί το πρώτο στοιχείο, το οποίο, υποδηλώνει τη πιθανή φιλική σχέση μεταξύ Leopardi και Σολωμού.

Η δεύτερη μαρτυρία για τη σχέση μεταξύ Σολωμού και Leopardi ανέρχεται στο 1858, όταν ο G. Regaladi, εξέδωσε στο Τορίνο το βιβλίο του "Canti", στο οποίο συμπεριέλαβε ένα κεφάλαιο με τίτλο "Il Conte Dionisio Solomo", όπου αναφέρεται στον Έλληνα ποιητή. Πιο συγκεκριμένα, ο Ιταλός μελετητής, μέσω του έργου αυτού,

⁸³ X. Μπιντούδης, *Leopardi in Grecia*, Roma 2012, τ. 3, σ. 29, 37-39, 42-46

μας προσέφερε πληροφορίες μεγάλης αξίας για τη βιογραφία του Έλληνα λογοτέχνη. Όσον αφορά την σχέση του Επτανήσιου λογοτέχνη με τον ποιητή από το Recanati, ο Regaldi μεταξύ άλλων ανέφερε: ..«Ο Σολωμός από τους συγχρόνους μας, αυτόν που περισσότερο σεβόταν ήταν ο *Alessandro Manzoni*. Δεν πιστεύω πως ο τίτλος του μεγάλου ποιητή ανήκε στον *Giacomo Leopardi*: ωστόσο, αναγνώριζε σε αυτόν έναν ανυπέρβλητο φιλόλογο που εξέφραζε τις σκέψεις του σε τέλειο ύφος. Και όταν εγώ (Regaldi) μιλούσα για τον ποιητή *Leopardi*, ο Ζακυνθινός ποιητής αναφωνούσε: «*Leopardi είναι θολερός*»! Είναι θολερός, του απαντούσα, διότι ερεβώδης είναι η κατάσταση αυτού που δεν έχει πίστη. Μπορούμε να μην αναγνωρίζουμε τις θολερές σκεπτικιστικές του σκέψεις, οφείλουμε όμως να αναγνωρίσουμε σε αυτόν την πλουμιστή του λέξη που εκφράζει τα βάσανα της ψυχής σε θαυμάσια ποίηση. Και ο *Byron* ήταν θολερός, κανένας όμως δε θα μπορούσε να του αμφισβητήσει το στέμμα του μεγάλου ποιητή. Η πίστη συνιστά ουράνια βρώση για την ποίηση, δεν αποτελεί όμως προαπαιτούμενο χαρακτηριστικό για έναν ποιητή⁸⁴: (*Il poeta fra i nostri moderni ch'egli più venerasse era Alessandro Manzoni, Non reputava doversi a Giacomo Leopardi il titolo di grande poeta: in lui riveriva però un sommo filologo che esprime i suoi pensieri in stile perfetto. E quando io gli parlava di Leopardi poeta, lo Zacintio sclamava: «È torbido il Leopardi»! È torbido, gli risposi, perchè tenebroso è lo stato di chi non ha fede. Possiamo non riverire le sue torbide scettiche dottrine, ma dobbiamo riconoscere in lui la feconda e pittrice parola che esprime i tormenti dell'anima con poesia meravigliosa. Anche Byron era scettico, era torbido, non per questo v' ha chi gli contenda la corona di grande poeta. La fede è un alimento celeste della poesia, non un attributo necessario al poeta*⁸⁵. Η δεύτερη αυτή μαρτυρία του Regaladi προσφέρει σαφή εικόνα για την πρώτη αυτή αλληλεπίδραση Leopardi και Σολωμού. Επιπρόσθετα, μας πληροφορεί για το σεβασμό που έτρεφε ο Επτανήσιος ποιητής για τον Ιταλό λογοτέχνη (..αναγνώριζε σε αυτόν έναν ανυπέρβλητο φιλόλογο που εξέφραζε τις σκέψεις του σε τέλειο ύφος ... αναγνωρίζουμε σε αυτόν την πλουμιστή του λέξη που εκφράζει τα βάσανα της ψυχής σε θαυμάσια ποίηση). Παρά την εκτίμηση του Σολωμού για τον Leopardi, η μόνη επιφύλαξη που διατηρούσε ο ποιητής, έγκειτο στις έντονες πεσιμιστικές αντιλήψεις που εξέφραζε ο Ιταλός λογοτέχνης διαμέσου των ποιημάτων

⁸⁴ Χ. Μπιντούδης, «Διονύσιος Σολωμός και Τζιάκομο Λεοπάρντι συμβολή στην βιβλιογραφία», στην: Σύγκριση / Comparaison, τχ. 24 (2013), Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sygekrisi/article/viewFile/2767/2526> ημερομηνία προσπέλασης (10.5.2020), σ. 16,18

⁸⁵ G. Regaldi, *Canti*, Torino 1858, σ. 398

του. Ακόμη, ο Σολωμός (μέσω της μαρτυρίας του Regaldi) υποστήριζε ότι, παρά την ποιητική συνάφεια Byron και Leopardi, το πεσιμιστικό τους ύφος διαφέρει στο πως αντιλαμβάνονταν την πίστη στο Θεό. Πιο αναλυτικά, ο Σολωμός, απευθυνόμενος στον Ιταλό λόγιο, ανέφερε τα εξής: «στο Βρετανό μπορείς να συναντήσεις στιγμές στις οποίες είναι Χριστιανός και διαλύει σκιές με το φως του ουρανού, δεν μπορείς όμως να υποστηρίξεις το ίδιο και για τον Leopardi⁸⁶» (*il Solomos rispose, mostrando l'intervallo. che nella imaginativa corre fra lo scettico Leopardi, e lo scettico Byron; nel britanno incontri momenti in cui il poeta è cristiano e rompe le tenebre colla luce del cielo: non così può dirsi del Leopardi*)⁸⁷.

Η τρίτη πηγή για τις σχέσεις μεταξύ του Έλληνα και του Ιταλού ποιητή κατατίθεται από τον καθηγητή Γεράσιμο Γ. Ζώρα στον τόμο του «Θύβρις». Ο κ. Ζώρας υποστήριξε πως, όταν ο Επτανήσιος λογοτέχνης επέστρεψε το 1818 από την Ιταλία στη Ζάκυνθο, πήρε μαζί τα βιβλία των αγαπημένων του συγγραφέων. Πιο συγκεκριμένα, ο καθηγητής ανέφερε ότι: «..Το 1818 το Σολωμός άφηνε ημιτελείς τις σπουδές του και επέστρεψε στη Ζάκυνθο [...]. Ωστόσο, αν και [...] πίστευε πως θα ξαναγυρνούσε στην Αυσονία, έφερε μαζί τα πιο αγαπημένα του ιταλικά κείμενα, τα οποία σήμερα φυλάσσονται στο Μουσείο «Σολωμού» της Ζακύνθου. Πρόκειται για έργα μεγάλων Ιταλών ποιητών όπως: Dante Aligheri, Luigi Pulci (1432-1484), Ludovico Ariosto, Torquato Tasso, Giuseppe Parini, Vincenzo Monti, Cesare Arici (1782-1836), Giacomo Leopardi και άλλων». Ωστόσο, η μαρτυρία του Έλληνα μελετητή εγείρει κάποιες αμφιβολίες. Άλλωστε, ο εθνικός μας ποιητής επέστρεψε στο νησί του το Σεπτέμβριο του 1818, δηλαδή, όταν ο Leopardi συνέθετε τα *All' Italia* και το *Sopra il monument di Dante che si preparava in Firenze*, τα οποία και κυκλοφόρησαν πρώτη φορά στη Ρώμη μεταξύ 1818 και 1819. Συνεπώς, από τις χρονολογίες αυτές καθίσταται σαφές πως ο Επτανήσιος λογοτέχνης, έπειτα από τον επαναπατρισμό του στην Ζάκυνθο, ήταν αδύνατον να έφερε μαζί του τις πρώτες αυτές συλλογές ποιημάτων του Leopardi. Ωστόσο, όπως ανέφερε ο καθηγητής Χρήστος Μπιντούδης, ο οποίος διεξήγαγε επιτόπια έρευνα, μεταβαίνοντας στο μουσείο της Ζακύνθου «Σολωμού και Κάλβου», βρήκε πράγματι έναν τόμο ο οποίος θεωρείται πως ανήκε στη προσωπική βιβλιοθήκη του Έλληνα ποιητή. Επρόκειτο για την πρώτη έκδοση του λεοπαρδικού

⁸⁶ Χ. Μπιτούδης, «Διονύσιος Σολωμός και Τζιάκομο Λεοπάρντι συμβολή στην βιβλιογραφία», στην: Σύγκριση / Comparaison, τχ. 24 (2013), <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sygekrisi/article/viewFile/2767/2526> ημερομηνία προσπέλασης (11.5.2020), σ. 21-22

⁸⁷ G. Regaldi, *Canti*, Torino 1815, σ. 398

έργου "*Operette morali*". Μάλιστα, στο εξώφυλλο του τόμου χειρόγραφης σημείωσης αναφέρεται: «*Δώρο του Κόντε Διονύσιου Σολωμού, Κέρκυρα 1833*». Η σημείωση, αν και ανέρχεται κατά πάσα πιθανότητα πράγματι τον 19^ο αιώνα, ωστόσο, είναι σχεδόν βέβαιο πως δεν ανήκει στο Σολωμό, Συνεπώς, η τρίτη αυτή πηγή, που μαρτυράει τη σχέση ανάμεσα στους δύο ποιητές, αν και η αξιοπιστία της αμφισβητείται, δεν παύει όμως να αποτελεί σημαντικό τεκμήριο, το οποίο δίνει χρήσιμες πληροφορίες για το πόσο πολύ εκτιμούσε και σεβόταν ο Σολωμός το Leopardi ⁸⁸.

Επιπλέον, ένα ακόμη στοιχείο που αποδεικνύει το ότι έχουν αλληλοεπηρεαστεί οι δύο ποιητές (Leopardi και Σολωμός), αποτελεί το γεγονός ότι έχουν γράψει ποίημα με κοινό τίτλο "*Ultimo Canto di Saffo*" (Leopardi) και "*Sappfo*" (Σολωμός). Το πρώτο κοινό στοιχείο βρίσκεται στον τίτλο των δύο ποιημάτων. Τη δεύτερη ομοιότητα την ανέφερε ο Κωστής Παλαμάς στο «*Κριτική και ο Σολωμός*», 1964: «*Ετσι διάβασα την «Σαπφώ» του Σολωμού κι άθελα τη σίμωσα προς το «Στερνό τραγούδι της Σαπφούς» του συνομήλικου του Σολωμού Λεοπάρδη. Μου χτύπησαν τα μεγάλα ανάλογα σημάδια στα δύο ποιήματα. Και τα δύο μόνο το και τ' όνομα έχουν αρχαία· η ιδέα νεώτερη. Και τα δύο τα εμψυχώνει όμοια φιλοσοφική πνοή, ο πεσιμισμός. Και στα δύο η ψάλτρια παρουσιάζεται διαλαλήτρα της δυστυχίας, σε κόσμο γεμάτον όλο μυστήρια, εξόν από τη συμφορά, που μυστήριο δεν είναι. Και να ένας ποιητής από τους πιο περίφημους των αιώνων όλων, ο μεγαλύτερος ποιητής των Ιταλών ύστερα από το Δάντη, καθώς τον κήρυξε ο Καρδούτσος. Κάτι ξέρουμε από τις γνωριμίες του Σολωμού με τον Μαντσόνι, για το Μόντι, για τον Φώσκολο, ε γνώριζε, και τι γνώμην είχε ο (Σολωμός) για τον ποιητή του «Ερωτα και του Θανάτου», αυτό δε το ξέρομε. Εκείνος που έγραψε την ιταλόφωνη «Σαπφώ» δέκα ως δεκατέσσερα χρόνια αργότερα, τάχα να τον είχε στο νου του τον τραγουδιστή στην ίδια γλώσσα της ίδιας της Σαπφούς, που πεθαμένος ήτανε από το 1837, όμως ακόμα όχι τόσο φημισμένος όσον έγινε αργότερα»⁸⁹. Η κριτική του Πατρινού λογοτέχνη επικεντρώθηκε στις εξής ομοιότητες των δύο ποιημάτων: πρώτον, αν και έχουν το όνομα της αρχαίας ποιήτριας Σαπφούς, ωστόσο, το θέμα είναι σύγχρονο, καθώς είναι παρμένο από την περίοδο στην οποία έζησαν. Δεύτερο, σε αμφότερα τα ποιήματα η Σαπφώ παρουσιάζεται δυστυχισμένη. Στο πρώτο θνητή, στο δεύτερο αθάνατη υπό τη μορφή θεάς. Πιο συγκεκριμένα, ο Leopardi στη*

⁸⁸ Μπιντούδης, «Διονύσιος Σολωμός και Τζιάκομο Λεοπάρντι συμβολή στην βιβλιογραφία», στην: *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 24 (2013), <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrissi/article/viewFile/2767/2526> ημερομηνία προσπέλασης (12.5.2020), σ. 25

⁸⁹ Γ. Γ. Ζώρας, *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*, Αθήνα 2004, σ. 69

δεύτερη στροφή και τρίτη σειρά του ποιήματός του ανέφερε «Οι άσπλαγχοι θεοί επιφύλαζαν αδυσώπητο πεπρωμένο, μη δωρίζοντας τίποτα στην δύσμοιρη Σαπφώ» (*Alla misera Saffo i numi e l'empria Sorte non fenne*). Όμοια στο αντίστοιχο ποίημα του Εθνικού μας ποιητή αναφέρεται, «η θεά δυστυχισμένη· κι απ' τους κόσμους κι απ' όλο τον αιθέρα» (*La divina infelice; e da que' mondi, e dall' etere tutto*)⁹⁰.

Συμπερασματικά, οι σημαντικότερες ομοιότητες Σολωμού και Leopardi ήταν οι ακόλουθες: η προσπάθεια ανεύρεσης της αλήθειας και το δυστυχές πεπρωμένο και στα δύο ποιήματα της Σαπφούς.

6.2. Αναφορές του Παλαμά στον Leopardi

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα γίνω λόγος για τις παλαμικές αναφορές στον Leopardi. Αξίζει να σημειωθεί η επιρροή που άσκησε στον πατρινό ποιητή ο λογοτέχνης από το Recanati. Μία πρώτη αναφορά έχει ήδη γίνει στην *Κριτική και ο Σολωμός*. Ωστόσο, οι παλαμικές μνείες στον Ιταλό πεσιμιστή είναι πολλές. Πιο αναλυτικά, ο Παλαμάς θεωρούσε τον Leopardi μαζί με τον Carducci και τον D'annunzio τους τρεις σπουδαιότερους λογοτέχνες της σύγχρονης Ιταλίας. Μάλιστα, ο Έλληνας ποιητής αναφέρθηκε επί μακρόν στον Ιταλό ομότεχνό του στο κείμενό του «*Η χαρά της Τέχνης*», τονίζοντας τα εξής: «*Η Τέχνη μας προσφέρεται ως Ομορφιά, με σάρκα και μορφή, μέσα στα φθαρτά, για την αιωνιότητα μέσα στους μάγους αυτούς στην πρώτη γραμμή είναι ο Λεοπάρδης και ο Φρέντερικ Αμίελ. Μεγαλοφρείς. Χαρά είναι όσα μας λένουν όπως να μας τα ειπούν. Πρώτα από όλα ο Λεοπάρδης είναι ο μεγαλύτερος ποιητής της Ιταλίας ύστερα από τον Δάντη. Τα πατριωτικά του ποιήματα, Τυρταϊκά, άναψαν τη φλόγα που σήμερα εδημιούργησε μεγάλο έθνος την πατρίδα του. Η πολυμάθειά του, καταπληκτική. Η φιλοσοφική του ποίηση πού καταγγέλλει την αδιαφορία και την αστοργία της φύσεως, προτρέπει τον άνθρωπο να στρέφεται μπροστά της με υψωμένο το μέτωπο και να περιφρωνή και να μεγαλόφρονη είναι ποίηση και με όλον τον πεσιμισμό της ηρωική [...]. Αλλ' άσχετα και με κάθε της περιεχόμενο, η ποίηση αυτή είναι χαρά γιατί μας προσφέρει μέσα στο χρυσό ποτήρι της τέχνης [...]. πλάθοντας την ομορφιά, γεννά την χαρά, χαρά είναι η ίδια, ένα μοιρολόγι στα δημοτικά μας τραγούδια ή ένα ποίημα του Λεοπάρδη, γιατί μας αρέσει, μας ευφραίνει».* Ο Παλαμάς κατά τη διάρκεια του εκθειασμού αυτού προς τον Leopardi, τον τοποθέτησε στο πάνθεον των

⁹⁰ Κ. Παλαμάς, *Σολωμός, Άπαντα τα εβρισκόμενα μετά προλόγου περί του βίου και των έργων του ποιητού*, Αθήνα 1901, σ.305

σπουδαιότερων λογοτεχνών του 19^{ου} αιώνα, πλάι σε Carducci και d'Annunzio, θεωρόντάς τον σχεδόν ισάξιο του πατριάρχη της ιταλικής λογοτεχνίας, Δάντη. Ύστερα τόνισε την αξεπέραστη γοητεία του πεσιμιστικού του έρωτα, παρομοιάζοντάς την και θεωρώντας την εφάμιλλη με τα δημοτικά μας τραγούδια. Επιπλέον, ο Παλαμάς ανέδειξε το αξιοθαύμαστο φιλολογικό έργο του ποιητή από τον Reacanati.

Ωστόσο, ο πατρinός ποιητής δεν έκανε μνεία στον ομότεχνό του μόνο μέσω κριτικών, αλλά και μέσω των ποιημάτων του. Για παράδειγμα, στο ποίημα του «*Τριλογία του Θυμού*» χρησιμοποίησε σε «ελεύθερη» απόδοση τον εξής λεοπαρδικό στίχο από το έργο "*Sopra il monumento di Dante in Firenze*": «*Τώρα, χωρίς τον θυμό, ανόητος είναι ο πόνος*» (*che senza sdegno omai la doglia è stolta*). Επίσης ο Παλαμάς σε ένα από τα πιο γνωστά ποιήματάι, τον «*Δωδεκάλογο του Γύφτου*», κατά τη διάρκεια της παρουσίασης του βασικού του ήρωα («Γύφτου») παρέθεσε στον αναγνώστη τον εξής λεοπαρδικό στίχο: «*στο νου του πρόβαλε όπως λέει ο Λεοπάρδης στην «Ασπασία» του, νέος ουρανός νέα γη, και μια θεία αχτίδα*» (*Apparve Novo ciel, nova terra, e quasi un raggio Divino al pensier mio*). Επιπλέον, στο ίδιο ποίημα ο Έλληνας λογοτέχνης κάνει χρήση ενός μεταφρασμένου στα Ελληνικά στίχου από το "*Zibaldone*". Ακόμη, ο πατρinός ποιητής αναφέρεται και σε έναν από τους πιο φημισμένους στίχους του "*Consalvio*" του Leopardi: *Δυο ωραία πράγματα έχει ο κόσμος: τον έρωτα και το θάνατο* (*Due cose belle ha il mondo: l'amore e la morte*). Αρχικά, ο Παλαμάς συμφώνησε με το Leopardi, λέγοντας: *Α πολύ καλά το ξέρω πόσο σφιχτοδεμένα ζουν και τι αγαπημένα αδερφάκια που πορεύονται ο Έρωτας και ο Θάνατος, dolci signori του μεγάλου στοχαστικού ποιητή* (Leopardi). Στην συνέχεια όμως, ο Έλληνας ποιητής αντιφάσκει με όσα έγραφε προηγουμένως, λέγοντας τα εξής: «*ο Έρωτας δεν είναι ο αδελφός του θανάτου, τον οποίο μετά φρενιτώδους απαισιοδοξίας εξυμούν ο Λεοπάρδης και η Ακκέρμαν*»». Η Louise-Victorine Ackermann (1813-1890) υπήρξε Γαλλίδα ποιήτρια η οποία εκπροσώπησε το ρεύμα του Πεσιμισμού.

Ο Παλαμάς επικαλέστηκε το όνομα του Leopardi κατά τη διάρκεια της ενασχόλησής του με το ποιητικό έργο του Δημητρίου Παπαρρηγόπουλου (1843-1873), εκπροσώπου της Α' Αθηναϊκής Σχολής, με τον πατρinό λογοτέχνη να αναφέρει: «*Όμως κ' έτσι, πρώτα απ' όλα ποιητής λεοπαρδικός. Θυμίζει, εδώ και εκεί, τα μεγάλα σπαρακτικά ξεφωνήματα του Λεοπάρδη, του Λενάου (1802-1850), της Ακκέρμαν, του Βίνυ [...]* Ο Λεοπάρδης πριν αρχίσει το αρρενωπό μοιρολόγι κατά της ανθρώπινης μοίρας, εγκαινίασε το τραγούδι μ' έναν πατριωτικό ύμνο προς τη δόξα της πατρίδος του. Ο Παπαρρηγόπουλος έφευγεν από τους ίσκιους του σκεπτικού ρεμβασμού του φέροντας

κι' εκείνος το λιθαράκι του για το χτίσιμο της πατριδολάτρισσας εκκλησίας που αγωνιζόταν να το καταφέρει κάπως άταχτα, παρδαλά, πρωτόγονα, αυτοσχέδια η *Νέα Ελληνική Μούσα*». Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Πατρινό ποιητή, ο Παπαρρηγόπουλος και ο Leopardi παρουσιάζουν τις εξής δύο κύριες ομοιότητες: πρώτον, αμφότερων τα έργα εμπεριέχουν πεσιμιστικά χαρακτηριστικά και δεύτερον και οι δύο σίμ διέπονταν από πατριωτικά αισθήματα, τα οποία είναι έκδηλα στα ποιήματά τους. Ο Πατρίνος λογοτέχνης ανιχνεύει λεοπαρδικά γνωρίσματα και στο Στέφανο Μαρτζώκη. Τέλος, τονίζει την κοινή παρουσία της μητρικής μορφής στα έργα του Ιούλιου Τυπάλδου (1855-1913) και του Ιταλού πεσιμιστή.

Εκτός από τις συγκρίσεις στις οποίες προέβη ο Παλαμάς μεταξύ Ελλήνων ποιητών και του Leopardi, ανέφερε συχνά το όνομα του τελευταίου και κατά τη διάρκεια των ερωτικών του επιστολών, απευθυνόμενος προς τις «μούσες» του. Πιο αναλυτικά, μέσω επιστολής του προς την Λιλή Ζερίνη, 10/23 Νοεμβρίου 1820, ανέφερε τα ακόλουθα: «*Ά! πως με γερνούν και πως με δέρνουν τα όνειρα, ένα όνειρο είναι κυρίαρχο τώρα. "Il pensiero dominante του μεγάλου μας Λεοπάρδη: "Dolcissimo, possente, dominator di mia profonda mente"* (από το ποίημα του Leopardi "*Il pensiero dominante*"). Ο Παλαμάς λίγο αργότερα, στις 29/12 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, συμπλήρωσε σε νέα επιστολή του προς τη Ζερίνη: «*Δεν ξέρω τι μορφή να στοχαστώ, και τι πόνος μορφή να με πονέση στη ζωή μου που εύκολα πονάει όταν πληγώνεται σε μέρος τόσο ευαίσθητο, καθώς είναι μια σκέψη, "Dolcissimo, possente, dominator di mia profonda mente", για να θυμηθώ πάλι τον στίχο του μεγάλου ποιητή της infelicità, της δυστυχίας που είναι η ζωή, της απαισιοδοξίας*».

Ο Έλληνας λογοτέχνης προβαίνει ίσως στη πιο λυρική του αναφορά σε σχέση με τον Ιταλό ομότεχνό του, μέσω της επιστολής που απέστειλε και πάλι στη Λιλή Ζηρίνη στις 15/28 Μάιο του 1922, ως απάντηση σε παλαιότερη που δέχτηκε από την αγαπημένη του μία βδομάδα νωρίτερα, ημέρα Σάββατο. Με αφορμή το ότι ο Έλληνας ποιητής έλαβε το γράμμα της Λιλή το Σάββατο, συνέδεσε την επιστολή της με το περίφημο ποίημα του Leopardi «*Το Σαββατόβραδο στο χωριό*» (*Il Sabato del Vilaggio*). Στη συγκεκριμένη επιστολή ο Παλαμάς, απευθυνόμενος στη Λιλή, έγραψε τα ακόλουθα: «*Όλα σου τα γράμματα τα έλαβα. Το τελευταίο σου, της 30/ 13.V, Σάββατο δειλινό γραμμένο. Το είχα βρει στο γραφείο μου επάνω, ακριβώς Σάββατο δειλινό. Και*

μου θυμίζει όλη την ποιητική γλύκα κάποιων μου πολύ περασμένων ημερών που ζυπνάει η ενθύμηση και μόνον της λέξης «Σαββατόβραδο»⁹¹.

Συνεπώς, ο Κωστής Παλαμάς επηρεάστηκε σε τόσο μεγάλο βαθμό από τον Leopardi, ώστε να τον αναφέρει στις κριτικές του, να χρησιμοποιεί στίχους του στα ποιήματά του, να τον συγκρίνει με Έλληνες λογοτέχνες και να τον επικαλείται ακόμη και στις ερωτικές του επιστολές που απέστειλε ενίοτε στις μούσες του.

Τέλος, θα επιχειρηθεί η σύγκριση ανάμεσα στον G. Leopardi και τον Κ. Καρυωτάκη (1896-1928), τους οποίους, αν και τους χωρίζει περισσότερο από ένας αιώνας, παρουσιάζουν τέσσερεις σημαντικές ομοιότητες. Πιο συγκεκριμένα, πρώτον, αμφότεροι είναι εκπρόσωποι του Πεσιμιστικού ρεύματος. Δεύτερον, τόσο ο Ιταλός όσο και ο Έλληνας λογοτέχνης έζησαν αρκετά χρόνια της ζωής τους σε μία μικρή απομονωμένη και καταθλιπτική πόλη. Ο μεν πρώτος στο Recanati, ο δε δεύτερος στην Πρέβεζα. Τρίτον, κανείς από τους δύο δεν απόλαυσε μία ευτυχισμένη προσωπική ζωή: όσον αφορά τον Leopardi δε γνώρισε ποτέ του τον έρωτα, ενώ ο Καρυωτάκης βίωσε τον θυελλώδη έρωτά του με την ποιήτρια Μ. Πολυδούρη (1902-1930), με την οποία δεν κατάφεραν, παρόλη τη μεγάλη τους αγάπη, να είναι ευτυχισμένοι. Τέταρτον, τα τελευταία χρόνια της ζωής των δύο ποιητών υπήρξαν πολύ σκληρά εξαιτίας των σοβαρών προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζαν, με τον Καρυωτάκη να καταφεύγει σε αυτοχειρία.

6.3. Ο Leopardi στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα

Εκτός από τους Έλληνες μελετητές Καλούτση, Μαρτζώκη, Μπιτούδη, Ζώρα και Παλαμά, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τον Leopardi, συνδιοργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο της Ρώμης, "La Sapienza" και το Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Αθηνών εκδήλωση προς τιμή του ποιητή από το Recanati, στις 30-11-2018 με αφορμή τη συμπλήρωση 200 χρόνων από την έκδοση των λεοπαρδικών ποιημάτων: *Sull'Italia* και *Sul Monumento di Dante che si prepara in Firenze*. Η ημερίδα διοργανώθηκε στο πλαίσιο της πολιτιστικής πρωτοβουλίας, "*Tempo Forte*", της Πρεσβείας της Ιταλίας στην Ελλάδα. Την κύρια ευθύνη για την επιτυχό πραγματοποίησή της, ανέλαβε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου της Ρώμης La Sapienza, κ. Χρήστος Μπιντούδης με τη διάλεξη να τιτλοφορείται «*Η ποίηση και η φιλοσοφία του Τζάκομο Λεοπάρντι*». Εκτός από τον κος Μπιντούδη, στην εκδήλωση συμμετείχαν και οι ποιητές Χάρης

⁹¹ Γ. Γ. Ζώρας, *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*, Αθήνα, 2004, σ.66-68, 70-72

Βλαβιανός και κ. Άννα Γρίβα και τέλος, ο ηθοποιός Μιχάλης Συριόπουλος⁹². Η εκδήλωση αυτή αποδεικνύει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τη διαχρονικότητα του Leopardi γενικότερα καθώς και την απήχισή του στη χώρα μας ειδικότερα.

⁹² Αφιέρωμα στο ποιητή Τζιάκομο Λεοπάρντι, Διαθέσιμο στο: <https://www.culturenow.gr/afieromaston-poiiti-tzakomo-leoparnti-apo-italiko-institoyto/>, ημερομηνία προσέλευσης (18.5.2020)

Ζ' Κεφάλαιο

Η πορεία του βίου του Foscolo

Ο Niccolò-Ugo Foscolo γεννήθηκε στις 6 Φεβρουαρίου του 1778 στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στη Ζάκυνθο (η οποία ανήκε την περίοδο εκείνη στη Δημοκρατία της Βενετίας) και απεβίωσε στο Λονδίνο στις 10 Σεπτεμβρίου του 1827. Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του ιταλικού Ρομαντισμού. Ήταν το πρώτο από τα τέσσερα παιδιά του Βενετού ιατρού Andrea και της Ελληνίδας Διαμαντίνας Σπάθη⁹³. Ο Ιταλός ποιητής άλλαξε το βαφτιστικό του από Niccolò σε Ugo το 1795 προς τιμήν του Γάλλου επαναστάτη Ugo Bassville, ο οποίος δολοφονήθηκε στη Ρώμη⁹⁴. Το γεγονός ότι ο Ιταλός λογοτέχνης έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής του εκτός Βενετίας, υπήρξε μάλλον μία ευνοϊκή συγκυρία για τον ίδιο καθώς την περίοδο εκείνη (τέλη του 18^{ου} και αρχές 19^{ου} αιώνα) η ιταλική πόλη βρισκόταν σε παρακμή.

Ο λογοτέχνης ο οποίος τον επηρέασε περισσότερο, αποτελώντας μάλιστα και πρότυπο του νεαρού Foscolo, υπήρξε ο Alfieri. Ο Ugo από πολύ νεαρή ηλικία ξεχώρισε για το ποιητικό του στυλ, την ευρυμάθειά του, η οποία τον οδήγησε στον πειραματισμό και για την πολυγλωσσία του καθώς γνώριζε νεοελληνικά-αρχαία, ιταλικά-λατινικά και τη βενετική διάλεκτο⁹⁵.

Το 1785 η οικογένεια του Ιταλού ποιητή μετακόμισε στην πόλη Σπλιτ της Δαλματίας, όπου ο Ugo παρακολούθησε αρχιεπισκοπικά σεμινάρια με επιμορφωτικό χαρακτήρα. Ακολούθως, το 1788 τα αδέρφια Foscolo χωρίστηκαν, εξαιτίας του θανάτου του πατέρα τους, Andrea και, εξαιτίας οικονομικών δυσκολιών, και την κηδεμονία τους ανέλαβαν οι συγγενείς τους. Όσον αφορά τον μετέπειτα ποιητή, επέστρεψε σε μία θεία του στη Ζάκυνθο, στην οποία παρέμεινε έως το 1792, όταν η μητέρα του κατάφερε να επανενώσει την οικογένεια στη Βενετία. Ο Foscolo την εποχή εκείνη ομιλούσε καλύτερα τα ελληνικά από ό,τι τα ιταλικά⁹⁶. Το 1795 συνέθεσε την πρώτη του τραγωδία "*Tieste*" (*Θυέστης*), η οποία χαρακτηρίζεται από αλφιερικές επιρροές⁹⁷. Ακολούθως, απέκτησε φιλικές σχέσεις με τον Melchiorre Cesarotti (1730-1808), ο οποίος δίδασκε στο Πανεπιστήμιο της Παβίας.

⁹³ A. Casadei και M. Santagata, *Manuale di letteratura medievale e moderna*, Bari 2014, σ. 338

⁹⁴ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, 2015, Αθήνα σ. 281

⁹⁵ C. Vecce, *Piccola storia della letteratura italiana*, Napoli 2009, 339

⁹⁶ A. Casadei και M. Santagata, *Manuale di letteratura medievale e moderna*, Bari 2014, σ. 338

⁹⁷ C. Vecce, *ό. π.*, σ. 338

Στη συνέχεια, ο 16χρονος τότε ποιητής, αν και δεν ανήκε στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις κατόρθωσε να ενταχθεί στους αριστοκρατικούς κύκλους, χάρις κυρίως στην εύνοια της 34χρονης Isabella Teotochi Albrizzi (1760-1836), με την οποία σύναψε ερωτική σχέση. Το Νοέμβριο του 1797, εγκατέλειψε τη Βενετία, τη δεύτερη πατρίδα του (όπως ανέφερε χαρακτηριστικά ο ίδιος) για το Μιλάνο, όπου γνωρίστηκε με δύο επιφανείς σύγχρονους του λογοτέχνες, τον Parini και τον Monti. Τον επόμενο χρόνο, το 1798 μετέβη στη Μπολόνια, την οποία όμως εγκατέλειψε για να καταταγεί ως εθελοντής στην Εθνική Φρουρά (Guardia Nazionale), πολεμώντας ενάντια στους Αυστριακούς στην Εμίλια Ρομάνια και στη Γένοβα⁹⁸. Μάλιστα, συναναστράφηκε με μερικούς από τους πιο σημαντικούς διανοούμενους της εποχής του, όπως ο Ippolito Pindemonte και ο Aurelio de Giorgi Bertola (1753-1798)⁹⁹. Ακολούθως, προέβη σε ένα μάλλον πρόωρο (λόγω του νεαρού της ηλικίας του) διαλογισμό και αυτοεπισκόπιση, που αφορούσαν τις ανώριμες νεανικές του ελπίδες, τα μεγαλεπήβολα όνειρά του για δόξα, τα οποία εξέφρασε μέσω της συγγραφής του έκτου τόμου του "*dell'io*". Στο αυτοβιογραφικό αυτό έργο ο ποιητής υιοθέτησε τα γνωρίσματα ενός αλφειρικού ήρωα, όντας προδιατεθειμένος να δολοφονήσει τους τύραννους και να θυσιάσει για την Ελευθερία.

Κατά την περίοδο στην οποία ο Ιταλός ποιητής έζησε στη Βενετία, δηλαδή από το 1793 έως το 1797, επιδόθηκε στη μελέτη Ελλήνων και Λατίνων Κλασικών καθώς επίσης και Ιταλών λογοτεχνών του 18^{ου} αιώνα¹⁰⁰.

Το 1797 ο Foscolo υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής του Ναπολέοντα, τον οποίο εκθείασε διαμέσου της Ωδής του, "*A Bonaparte liberatore*" (Στον ελευθερωτή Βοναπάρτη). Στην συνέχεια, ωστόσο, απογοητεύτηκε εξαιτίας του ότι ο Γάλλος μονάρχης υπέγραψε τη «Συνθήκη του Κάμπιο Φόρμιο, η οποία προέβλεπε την παραχώρηση της Δημοκρατίας της Βενετίας στους Αυστριακούς. Η «προδοσία» του Ναπολέοντα αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη κρίση στις αξίες του Foscolo, την οποία εξέφρασε μέσω του αυτοβιογραφικού του έργου: "*Ultime lettere di Jacopo Ortis*", το οποίο ξεκίνησε να γράφει το 1798 και το ολοκλήρωσε το 1802¹⁰¹. Το 1800, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Γένοβας από τους Αυστριακούς, ο Ιταλός λογοτέχνης

⁹⁸ S. Guglielmino και H. Grosser, *Sistema letterario: guida alla storia letteraria italiana*, Milano 1992, σ. 189

⁹⁹ A. Casadei και M. Santagata, *Manuale di letteratura medievale emoderna*, Bari 2014, σ. 338

¹⁰⁰ S. Guglielmino H. και Grosser, *ό. π.*, σ. 189

¹⁰¹ C. Vecce, *Piccola storia della letteratura italiana*, Napoli 2009, σ. 339

συνέθεσε την πρώτη από τις δύο Ωδές του, "*A Luigia Pallavicini caduta dal cavallo*" (Στη Λουιτζία Παλαβιτσίνη που έπεσε από το άλογο)¹⁰².

Από το 1801 έως το 1804, ο Ιταλός λογοτέχνης έζησε τρία πολύ έντονα χρόνια. Πιο αναλυτικά, το Μάρτιο του 1801, επέστρεψε στο Μιλάνο, όπου και τέθηκε αντιμέτωπος με το τραγικό γεγονός της αυτοκτονίας του αδελφού του Giovanni¹⁰³. Επίσης, την ίδια περίοδο έζησε τον ταραχώδη έρωτά του με την Antonietta Fagniani Agese, για χάρη της οποίας έγραψε το 1802 τη δεύτερη Ωδή του, "*Alla amica risanata*" (Στην θεραπευμένη φίλη). Επιπλέον, κατά την περίοδο αυτή η λογοτεχνική του παραγωγή υπήρξε ιδιαίτερα πλούσια, γράφοντας δώδεκα σονέτα μεταξύ των οποίων: "*Alla sera*" (Το Βράδυ), "*Alla Musa*" (Στη Μούσα), "*A Giovanni*" (Στον Ιωάννη) και τέλος, το σπουδαιότερο σονέτο του "*A Zacinto*" (Ύμνος στη Ζάκυνθο). Άξια αναφοράς είναι και η ενασχόλησή του με έργα Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων όπως του Λουκρίτιου και του Ομήρου. Επιπρόσθετα, την ίδια χρονιά ο Foscolo δημοσίευσε μία συλλογή ποιημάτων με τίτλο "*Poesie*" (Ποιήματα), στην οποία εμπεριέχεται η πολύ επιμελημένη απόδοση και ο σχολιασμός του Foscolo στα Ιταλικά του έργου "*Chioma di Berenice*" (Κόμμη της Βερενίκης) του Κάταλου¹⁰⁴. Ωστόσο, ο Λατίνος ποιητής βασίστηκε με τη σειρά του στο προγενέστερο έργο του Καλλίμαχου, «*Βόστρυχος της Βερενίκης*».

Οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε ο Foscolo, τον ανάγκασαν να αναζητήσει εργασία στο γαλλικό στρατό ως αξιωματικός. Τη διετία 1804-1806 διέμεινε στη Γαλλία και συγκεκριμένα στις πόλεις Valenciennes και Boulogne. Επιπλέον, δε σταμάτησε τις μελέτες του, συνάπτοντας παράλληλα ερωτική σχέση με την Βρετανίδα Fanny Hamilton, από την οποία και απέκτησε την κόρη του Mary ή πιο γνωστή ως Floriana¹⁰⁵. Το 1807 αποτέλεσε ημερομηνία σταθμό για τον Ιταλό ποιητή καθώς έγραψε ίσως το σημαντικότερο έργο του, "*Dei Sepolcri*", προς τιμήν του φίλου του, Ippolito Pindemonte¹⁰⁶.

Το 1808 ο Ιταλός λογοτέχνης ανέλαβε τη θέση του καθηγητή, διδάσκοντας λατινική και ιταλική λογοτεχνία στο πανεπιστήμιο της Παβίας και το 1809 εντυπωσίασε, εκφωνώντας την ομιλία του με τίτλο, "*Dall' origine e dall' ufficio della*

¹⁰² A. A. Roza, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετάφραση Κ. Ζ. Ζωγραφίδου, Ρ. Γερεντέ και Θ. Σουρρή), Θεσσαλονίκη 1998, σ. 391

¹⁰³ Ι. Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, 2015, Αθήνα σ. 281-282

¹⁰⁴ A. A. Roza, *ό. π.*, σ. 1998, σ. 391

¹⁰⁵ C. Vecce, *Viccolo storia della letteratura italiana*, Napoli 2009, σ.3 40

¹⁰⁶ Ι. Δ. Τσόλκας, *ό. π.*, σ. 282

letteratura". Ωστόσο, λίγο αργότερα παύθηκε από τα καθήκοντά του, εξαιτίας των αντιναπολεόντιων απόψεών του. Ακόμη, κατέκρινε όσους διανοούμενους τάχθηκαν με το καθεστώς, γράφοντας το 1810 το έργο του "*l'Hypercalypseos liber singularis*" (*Υπερκάλυψη*), μία εκκεντρική σύνθεση σε «περίεργα» λατινικά, με βιβλικό και προφητικό περιεχόμενο. Ο Foscolo, συνέθεσε το 1811 μία δεύτερη τραγωδία, "*Aiace*" (*Αίας*), η οποία όμως λογοκρίθηκε, εξαιτίας του αντιναπολεόντιου περιεχομένου της. Το 1812-1813 ο ποιητής διέμεινε στη Φλωρεντία. Η περίοδος αυτή αποτέλεσε ένα διάλειμμα γαλήνης στην κατ' άλλα ταραχώδη και βασανισμένη ζωή του, συνθέτοντας την τρίτη τραγωδία του, "*Ricciarda*" (*Ριτσιάρντα*)¹⁰⁷. Την ίδια χρονιά, ο Foscolo ερωτεύθηκε την Quirini Mocenni, «την ευγενή γυναίκα» (*Donna gentile*), όπως τη χαρακτήρισε από την οποία άντλησε την έμπνευσή του για να γράψει το έργο του, "*Le Grazie*" (*Οι Χάριτες*), στο οποίο όμως επανήλθε και προέβη σε βελτιώσεις έως και το τέλος της ζωής του.

Το 1813 μετέφρασε στα ιταλικά το έργο του Sterne, "*A Sentimental Journey through France and Italy*" (*Ένα συναισθηματικό ταξίδι στη Γαλλία και στην Ιταλία*), το οποίο και εξέδωσε με το ψευδώνυμο, Didimo Chierico, αποτελώντας ουσιαστικά τον πρόδρομο του αυτοβιογραφικού έργου, "*Notizia intorno a Didimo Chierico*," (*Ειδήσεις γύρω από τον Δίδυμο Κληρικό*), το οποίο έχει έντονο σαρκαστικό χαρακτήρα και το εξέδωσε το 1815¹⁰⁸. Το 1813 έλαβε χώρα η Μάχη της Λειψίας μεταξύ της Γαλλίας και του συμμαχικού στρατού, αποτελούμενου από τη Ρωσία, την Αυστρία, την Πρωσία και τη Σουηδία, με τη συνομοσπονδία τελικά να επικρατεί. Οι Αυστριακοί το 1814 επιτέθηκαν στο Μιλάνο, όπου και διέμενε τότε ο Foscolo. Ο ποιητής παρά τις αμφιβολίες του, αρχικά δέχθηκε να εργαστεί ως συντάκτης ενός αυστριακού περιοδικού. Ωστόσο, ο Foscolo θεώρησε ότι θα μπορούσε σε ένα βαθμό να εκφράζεται ελεύθερα, γεγονός που διαψεύστηκε καθώς οι κατακτητές απαιτούσαν από τον ίδιο να ορκιστεί αιώνια υποταγή, με τον Ιταλό λογοτέχνη να αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Μιλάνο και να αυτοεξοριστεί.

Έπειτα από πολλές περιπλανήσεις, που οφείλονταν τουλάχιστον εν μέρη στο ότι κατεδιώκετο από τις αυστριακές Αρχές, ο Ιταλός ποιητής διέμεινε ενάμισι χρόνο στην Ελβετία έως τον Οκτώβριο 1815, από την οποία δραπέτευσε, καταφεύγοντας στο Λονδίνο στις 30 Μαρτίου του 1816. Η περίοδος αυτή υπήρξε ιδιαίτερα παραγωγική

¹⁰⁷ C. Vecce, *Piccola storia della letteratura italiana*, Napoli 2009, σ.340

¹⁰⁸ Ι.Δ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ. 282

για τον ποιητή¹⁰⁹. Το πρώτο διάστημα στην αγγλική πρωτεύουσα ήταν ελπιδοφόρο για τον ίδιο χάρις την εύνοια του λόρδου William Stewart, τον οποίο ο Foscolo γνώρισε προηγουμένως στη Βενετία. Ακολούθως, ο Ιταλός λογοτέχνης εισχώρησε στους κύκλους της αγγλικής διανοήσης¹¹⁰. Ύστερα, η κόρη του την οποία αρνήθηκε τα προηγούμενα χρόνια να αναγνωρίσει, τον αναζήτησε και αποφάσισε το 1821 να ζήσει μαζί του στο Λονδίνο, έχοντας κληρονομήσει από την γιαγιά της (η οποία τη μεγάλωσε) μία διόλου ευκαταφρόνητη κληρονομιά. Ωστόσο, ο Ιταλός ποιητής δεν ενδιαφέρθηκε για το μέλλον της, ξοδεύοντας αμέσως τα χρήματα που του είχε γενναιόδωρα προσφέρει στο κτίσιμο ενός καλαισθητού εξοχικού. Ωστόσο, λίγο αργότερα ο Foscolo, όντας ανίκανος να συντηρήσει την νεοαποκτηθείσα οικία του, αναγκάστηκε να την ξεπουλήσει στους δανειστές του, ύστερα από μόνο δύο χρόνια αφότου την αγόρασε. Στη συνέχεια, ο Foscolo επιδόθηκε σε εφήμερες ερωτικές περιπέτειες τόσο με κυρίες της αριστοκρατίας όσο και με υπηρέτριες, εμπλεκόμενος συχνά σε καβγάδες με φίλους και εχθρούς. Στη ζωή του Ιταλού λογοτέχνη κατά τη παραμονή του στη Μεγάλη Βρετανία εναλλάσσονταν περίοδοι ευδαιμονίας με περιόδους ένδειας και αρρώστιας (η οποία οφείλονταν στην ελλιπή διατροφή του, λόγω έλλειψης χρημάτων). Ωστόσο, αρθρογράφησε σε διάφορα βρετανικά περιοδικά και εφημερίδες όπως "*The Edinburgh Review*" και "*The Quarterly Review*", συνθέτοντας δοκίμια, που αποτέλεσαν μία σημαντική συνεισφορά όσον αφορά την γνώση της ιταλικής λογοτεχνίας και ιστορίας του 19^{ου} αιώνα για τους Άγγλους¹¹¹.

Οι πολλές σπατάλες του είχαν ως αποτέλεσμα ο Ιταλός ποιητής να καταστεί υποχέριο των δανειστών του. Η περίοδος αυτή υπήρξε πολύ δύσκολη για τον ίδιο, ο οποίος κυνηγήθηκε από τους δανειστές του που απαίτησαν την επιστροφή των χρημάτων τους και την καταβολή υπέρογκων τόκων. Όπως ήταν επόμενο, η βίλα του κατασχέθηκε, με το Foscolo να παραδίδει παράνομα μαθήματα ιταλικών για να επιβιώσει, χρησιμοποιώντας μάλιστα πολλά διαφορετικά πλαστά ονόματα, προκειμένου να μη γίνει αντιληπτός από τις βρετανικές Αρχές. Τελικά, το 1824 εντοπίστηκε και φυλακίστηκε εξαιτίας των χρεών¹¹².

Τα χρόνια από το 1817 έως το 1827 ήταν ιδιαίτερα παραγωγικά για τον Ιταλό λογοτέχνη καθώς επιδόθηκε στο σχολιασμό μελετών που αφορούσαν έργα Ελλήνων

¹⁰⁹ P. Prand, *The Cambridge History of Italian Literature*, Cambridge 2008, σ.417

¹¹⁰ S. Guglielmino, H. Grosser, *Sistema letterario: guida alla storia letteraria italiana*, Milano 1992, σ. 190

¹¹¹ P. Prand, *ό. π.*, σ. 417

¹¹² C. Salinari και C. Rieci, *Storia della letteratura italiana*, Roma 1998, 134

και Λατίνων συγγραφέων, με τον Ιταλό ποιητή να αποτελεί το θεμελιωτή της σύγχρονης κριτικής της ιταλικής λογοτεχνίας. Πιο συγκεκριμένα, συνέθεσε τις εξής μελέτες: " *Critico del Tasso*", (Δοκίμιο για τον Τάσσο) 1818, " *Saggi su Petrarca*" (Δοκίμιο για τον Πετράρχη) 1823. Στο έργο αυτό εμπεριέχεται και η περίφημη σύγκριση μεταξύ Δάντη και Πετράρχη, " *Parallelo tra Dante e Petrarca* ", όπου ο Foscolo κατέδειξε τις ομοιότητες και τις διαφορές ανάμεσα στα λογοτεχνικά έργα των δύο επιφανών μεσαιωνικών Ιταλών ποιητών¹¹³. Ακολούθως, το 1825 έγραψε ένα ακόμη δοκίμιο με τίτλο " *Discorso storico sul testo del Decamerone*" 1825. Την ίδια χρονιά ξεκίνησε τη μελέτη του γύρω από τον Δάντη με τίτλο " *Discorso sul testo della Divina Commedia*", αλλά το 1827 απεβίωσε, ολοκληρώνοντας μόνο τη φιλολογική ανάλυση και το σχολιασμό του πρώτου από τα συνολικά 100 Άσματα της *Divina Commedia*, με το φωσκολικό σχολιασμό του πρώτου Άσματος της *Θείας Κωμωδίας* να δημοσιεύεται από το Mazzini το 1842¹¹⁴. Στη συνέχεια, καταπιάστηκε με τη μετάφραση στη γλώσσα του, του τρίτου βιβλίου της *Ιλιάδας*, το οποίο εξέδωσε στην " *Antologia*" ο Visseux (ο οποίος είχε δημοσιεύσει έργα και άλλων σπουδαίων λογοτεχνών όπως: Monti, Giordani, Mazzini, Leopardi κλπ. Ύστερα, τα χρόνια εκείνα δημοσίευσε σημαντικά ιστορικά και πολιτικά δοκίμια όπως ήταν το " *Narrazione della fortuna e della cessione di Praga*" και το " *Dalla nuova scuola democratica italiana*"¹¹⁵. Το 1827 ο Foscolo απεβίωσε από υδρωπικία, στο προάστιο του Λονδίνου Turnham Green, και τάφηκε σε τοπικό νεκροταφείο. Πολλά χρόνια αργότερα από το θάνατό του, το 1871 η σορός του Ιταλού ποιητή εναποτέθηκε στην εκκλησία Santa Croce στη Φλωρεντία πλάι σε αυτές άλλων επιφανών Ιταλών ποιητών¹¹⁶.

7.1. Τα γενικά χαρακτηριστικά της ποίησης του Foscolo

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναλυθούν μερικά από τα σημαντικότερα πεζά και ποιητικά έργα του Foscolo. Δύο από τα σπουδαιότερα ποιήματά του είναι το " *Dei Sepolcri*" και το " *Le utime lettere di Jacopo Ortis* ". Όσον αφορά το πρώτο είναι ίσως το πιο γνωστό λογοτεχνικό του έργο και αποτελείται από 295 ομοιοκατάληκτους

¹¹³ A. Casadei και M. Santagata, *Manuale di letteratura medieval e moderna*, Bari 2014, σ. 347

¹¹⁴ C. Vecce, *Piccola storia della letteratura italiana*, Napoli 2009, σ. 340

¹¹⁵ Ι. Δ. Τσόλκας *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ. 283

¹¹⁶ C. Vecce, *ό. π.*, σ. 340

στίχους. Θεωρείται ένα από τα πιο αξιόλογα έργα της ιταλικής λογοτεχνίας. Το βασικό του θέμα συνίσταται στη διάδοση που έχαιρε η ταφική ποίηση τη περίοδο εκείνη σχεδόν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Με τον νεοτερισμό του Ιταλού λογοτέχνη να βρίσκεται στην αρμονία και στο βάθος της σκέψης με το οποίο θίγει το εν λόγω θέμα. Μάλιστα, σε αρκετά σημεία του *Dei Sepolcri*, η ελληνορωμαϊκή μυθολογία έχει πρωτεύοντα ρόλο¹¹⁷.

Όσον αφορά το "*Le ultime lettere di Jacopo Ortis*", πρόκειται για την αυτοβιογραφία του νεαρού Foscolo, με το ποίημα να είναι γραμμένο σε επιστολική μορφή. Πιο συγκεκριμένα, πραγματεύεται τη ζωή του νεαρού φοιτητή Jacopo Ortis ο οποίος βίωσε την προδοσία του Ναπολέοντα εις βάρος της πατρίδας του. Ειδικότερα, ο Γάλλος μονάρχης συμφώνησε να υπογράψει την Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο, παραχωρώντας τη Βενετία στους Αυστριακούς. Ο φωσκολικός ήρωας για να ξεπεράσει την εσωτερική κρίση, η οποία και τον οδήγησε στη κατάρευση του ιδεολογικού του κόσμου, κατέφυγε στους ηφαιστιογενείς λόφους του Eugenei (βρίσκονται νοτιοδυτικά της Πάντοβας). Λίγο αργότερα, ο Ortis ερωτεύθηκε τη νεαρή Teresa. Ωστόσο, η κοπέλα του εξήγησε ότι της ήταν αδύνατον να ανταποκριθεί στον έρωτά του, εξαιτίας του ότι ο πατέρας της είχε συμφωνήσει με έναν πλούσιο άντρα τον Odoardo ότι θα έδινε την συγκατάθεσή του για να τη νυμφευτεί. Ο Jacopo, όπως ήταν επόμενο, πληγώθηκε από τη συμπεριφορά της αγαπημένης του, επιλέγοντας να ταξιδέψει σε διάφορες ιταλικές πόλεις, ώστε να καταπραΰνει τον πόνο από την ερωτική απόρριψη. Έπειτα από αυτές τις αρνητικές σκέψεις, που του προκάλεσε η εν λόγω εμπειρία, επέστρεψε στους λόφους Eugenei. Τελικά, ο Jacopo αποφάσισε να αυτοκτονήσει με μία μαχαιριά στην καρδιά. Πρωτού προβεί στην αυτοχειρία, αποχαιρέτησε τα δύο πιο αγαπημένα του πρόσωπα, την μητέρα του και την πολυαγαπημένη του Teresa.

Το δυστυχές τέλος του πρωταγωνιστή δεν οφείλεται μόνο στον ανεκπλήρωτο έρωτά του για την Teresa, αλλά κυρίως στην απογοήτευση που του προκάλεσε η προδοσία που υπέστη η πατρίδα του από το Ναπολέοντα. Χάρη στον πατριωτικό χαρακτήρα του, το φωσκολικό αυτό έργο γνώρισε τη μεγαλύτερη διάδοσή του κατά την περίοδο της «ιταλική Ενοποίηση» (Risogimento)¹¹⁸.

Το συγκεκριμένο έργο παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία με αυτό του Goethe «*Τα πάθη του νεαρού Βέρθερου*» (*Die Leiden des jungen Werthers*), καθώς ο Γερμανός

¹¹⁷ F. Flamini, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μτφ. Γ. Σερουϊού), Αθήνα 2009, σ. 131-132

¹¹⁸ A. Ruschioni και A.M. Salini *virtute e Conoscenza*, Napoli 1967, σ. 474

ποιητής γνώρισε μεγάλη διάδοση και επηρέασε σημαντικά τους Ιταλούς ομότεχνούς του, του 19^{ου} αιώνα. Τα δύο έργα παρουσιάζουν μία σημαντική ομοιότητα, αλλά και μία βασική διαφορά: και οι δύο ήρωες απογοητεύτηκαν από τον ατυχή έρωτά τους, με τον Βέρεθρο όμως να αυτοκτονεί για το λόγο αυτό, ενώ, αν και η εγκατάλειψη από την αγαπημένη του επηρέασε σημαντικά τον Ortis, ωστόσο, ο κύριος λόγος που τελικά τον οδήγησε στο να δώσει τέλος στη ζωή του, έγκειτο στη ματαίωση των πατριωτικών του προσδοκιών¹¹⁹.

Ακολούθως, ένα τρίτο σημαντικό ποίημα του Foscolo υπήρξε το "*Le Grazie*", το οποίο και συνέθεσε το 1812-1813, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Φλωρεντία. Το θέμα το εμπνεύστηκε από τον Canova (1757-1822), ο οποίος την ίδια περίπου περίοδο φιλοτέχνησε ένα γλυπτό σύμπλεγμα με μυθολογικό θέμα, τις «Χάριτες». Όσον αφορά το ομώνυμο έργο του Ιταλού λογοτέχνη παρέμεινε ημιτελές. Βασικός του σκοπός υπήρξε η εκθείαση του ωραίου και ο εκπολιτισμός της ανθρώπινης ψυχής. Το ποίημα χωρίζεται σε τρία μέρη: το πρώτο, εξυμνεί τη θεά της ομορφιάς, Αφροδίτη και διαδραματίζεται στην Ελλάδα. Το δεύτερο, είναι αφιερωμένο στη θεά της οικογένειας, Εστία και λαμβάνει χώρα στην Ιταλία και πιο συγκεκριμένα στη Φλωρεντία. Η υπόθεσή του περιστρέφεται γύρω από τρεις φίλες του Ιταλού λογοτέχνη (τις μούσες): την Nencini (μουσική), την Martineti (ποίηση) και τη Bignami (χορός), οι οποίες επισκέφτηκαν μαζί με το Foscolo το βωμό που ήταν αφιερωμένος στις Χάριτες. Το τρίτο γράφτηκε προς τιμήν της Αθηνάς και έλαβε χώρα σε ένα φανταστικό νησί, κατά πάσα πιθανότητα στην Ατλαντίδα. Θέμα του αποτελεί η κατασκευή πέπλου από τις νύμφες, το οποίο θα χρησίμευε για να ντύσει τα σώματα των Τριών Χάριτων. Παρόλο που η πλοκή του έργου αυτού δεν είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, ωστόσο είναι γεμάτη από υπέροχες εικόνες της φύσης

Η επόμενη ποιητική συλλογή του Ιταλού λογοτέχνη ονομάζεται "*Odi e Sonetti*". Αποτελείται από δύο ωδές "*A Luigia Pallavicini caduta da cavallo*" και "*All'amica risanata*" και δώδεκα σονέτα: "*Non son chi fui, però di noi gran parte*", "*Che stai? già il secol l'orma ultima lascia*", "*E tu ne' carmi avrai perenne vita*", "*Te nudrice alle Muse*", "*Perché taccia il rumor di mia catena*", "*Così gl'interi giorni in luogo incerto*", "*Meritamente, però ch'io potei*", "*Solcata ho fronte*", "*Alla sera*", "*A Zacinto*", "*Alla musa*" και τέλος, "*In morte del fratello Giovanni*". Όσον αφορά τα πρώτα οκτώ σονέτα, γράφτηκαν ταυτόχρονα με το "*Le Ultime lettere di Jacopo Ortis*" και

¹¹⁹ F. Flamini, *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μτφ. Γ. Σερουϊού), Αθήνα 2009, σ. 131

παρουσιάζουν κοινά στοιχεία όπως είναι η αγάπη του ήρωα προς την πατρίδα, το έντονο ερωτικό πάθος και τα φιλειρηνικά αισθήματα. Τα υπόλοιπα τέσσερα ποιήματα της συλλογής είναι τα πιο γνωστά και τα πιο σημαντικά. Το σπουδαιότερο από τα τέσσερα σονέτα είναι το "A Zacinto", στο οποίο ο ποιητής εξυμνεί την ομορφιά του νησιού από όπου κατάγεται και για το οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά στο επόμενο υποκεφάλαιο. Στη συνέχεια, το "In morte del fratello Giovanni" αποτελεί έναν συγκινητικό αποχαιρετισμό στον αδελφό του, Giovanni, ο οποίος αυτοκτόνησε το 1803. Σε σχέση με το "Alla sera" και το "Alla Musa", παρουσιάζονται οι δυσκολίες και οι κακοτυχίες της ζωής, με το θάνατο να απελευθερώνει οριστικά τον άνθρωπο από τα βάσανά του¹²⁰.

Επιπλέον, ο ποιητής έγραψε δυο τραγωδίες, "Tieste", "Aiace" καθώς και μία περιέργη σύνθεση στα λατινικά την "l'Hyperca lypseos liber singularis" και τέλος, μετέφρασε μέρος της *Ιλιάδας*. Ωστόσο, η μετάφραση του ομηρικού έπους θεωρείται μέτρια. Αντίθετα, πλούσια σε λογοτεχνική αξία είναι τόσο ο εναρκτήριο λόγος του Foscolo στο πανεπιστήμιο της Παβίας, "Dall'origini e dall'ufficio della letteratura" (Σχετικά με την αρχή και την αξία της λογοτεχνίας) όσο και η μετάφραση στα ιταλικά του έργου "A Sentimental Journey through France and Italy" του Άγγλου ποιητή Sterne. Επίσης, οι μελέτες του Foscolo σε έργα μεσαιωνικών ποιητών όπως "Critico del Tasso" ή "Saggi su Petrarca" θεωρούνται εξαιρετικές με τον ποιητή να φτάνει στην πνευματική του κορύφωση με το "Discorso sul testo della Divina Commedia"¹²¹.

Συνεπώς, τα δύο βασικότερα χαρακτηριστικά του φωσκολικού έργου είναι η διαρκής κριτική προς τον Νεοκλασικισμό και η προσπάθειά του να ξεπεράσει τα όρια του ρεύματος που εκπροσωπούσε. Επιπλέον, η ποίησή του περιέχει «λαϊκά» στοιχεία, όντας ο ίδιος ενάντιος στη καθοδηγούμενη «ακαδημαϊκή» γνώση, την οποία έλεγχαν οι Αυστριακοί. Το βέβαιο είναι ότι τα λογοτεχνικά του έργα θα παραμείνουν στην Αιωνιότητα¹²².

Τέλος, ο Foscolo μέσω των υπέροχων ποιημάτων του, των μελετών του, αλλά και των σημαντικών πολιτικών του κειμένων, θεωρείται ένας από τους σπουδαιότερους λογοτέχνες κυρίως της ιταλικής, αλλά και της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα.

¹²⁰ Γ. Τσόλκας, *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015, σ 286-287

¹²¹ F. Flamini *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετ. Γ. Σερουϊούς), Αθήνα 2009, σ. 133

¹²² Λήμμα: «ιταλική λογοτεχνία», *Εκπαιδευτική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα τ. 10, 1999 σ. 231

7.2. Ανάλυση του ποιήματος του A. Zacinto

Το "A Zacinto" γράφτηκε μεταξύ του 1802-1803 και, όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε ίσως το πιο σημαντικό από τα δώδεκα ποιήματα που συμπεριλαμβάνονται στη συλλογή του Foscolo, "Odi e Sonetti". Σε αυτό το σπάνιας ομορφιάς σονέτο μύθος και πραγματικότητα ενώνονται με πολλή γλυκύτητα, με τον Ιταλό λογοτέχνη να βρίσκεται σε βαθύ στοχασμό. Πιο αναλυτικά, ποτέ του δε θα αντίκριζε ξανά την πολυαγαπημένη του Ζάκυνθο, η οποία αποτέλεσε τον γενέθλιο τόπο του, ο οποίος έφερε μαζί του πολλές αναμνήσεις που σχετίζονταν με το πρώτα δεκαπέντε χρόνια της ζωής του. Στη θύμηση του ποιητή τόσο το ιόνιο νησί όσο και τα παιδικά του χρόνια εξωραϊζόνταν, όπως συμβαίνει συχνά κατά την διάρκεια αναπόλησης του παρελθόντος. Στο ποίημα αυτό για τον Ιταλό ποιητή, η Ζάκυνθος μετατρέπεται στον πιο όμορφο τόπο στον κόσμο καθώς τον ουρανό, τη θάλασσά και το δάσος του νησιού τα είχε αγγίξει η θεά της ομορφιάς, Αφροδίτη. Εξάλλου, είναι τόση πολλή η γαλήνη του τοπίου, ώστε και ο Όμηρος εξύμνησε το νησί, χαρακτηρίζοντάς το «Υλήεσσα», δηλαδή δασώδες. Η αναφορά του Έλληνα ραψωδού στη Ζάκυνθο, διαμέσου του ήρωα του Οδυσσέα, συγκίνησε πολύ το Foscolo, ο οποίος γνώριζε όλες τις δυσκολίες που κλήθηκε να αντιμετωπίσει ο ομηρικός ήρωας, έως ότου κατορθώσει να επιστρέψει στην πατρίδα του. Ωστόσο, σε αντίθεση με τον Οδυσσέα, ο Ιταλός ποιητής συνειδητοποίησε και συμβιβάστηκε με το ότι δε θα ξανάβλεπε ποτέ του το πολυαγαπημένο του νησί. Ο Foscolo ήταν καταδικασμένος από την Μοίρα όπως ο Οδυσσέας, ο Jacopo και ο Tieste, να περιπλανιέται στην ξενιτιά, πάντα δυστυχισμένος και απελπισμένος, έχοντας την απόλυτη βεβαιότητα πως θα πέθαινε μακριά από την πατρίδα του και ότι κανείς δεν θα τον θρηνούσε¹²³.

Ύμνος στη Ζάκυνθο

*Από μικρός στους μητρικούς μου λόφους
ελάτρεψα την θείαν Αφροδίτη.
Ζάκυνθος, χαίρε. Στις ακτές του Αδρία,
στη στερνή κατοικία των Εφεστίων
θεών και των προγόνων μου, θ' αφήσω
τα τραγούδια μου και τα κόκαλά μου,
και σ' εσέ μοναχά τους στοχασμούς μου,*

¹²³ A. Ruschioni και A.M. Salini *virtute e Conoscenza*, Napoli 1967, σ.480-481

γιατί όποιος την πατρίδα του ξεχάσει
 μήτε στα θεία δεν ομιλεί με σέβας.
 Ζάκυνθος, ιερή χώρα. Στους λόφους
 ήσαν ναοί, και στα ισκιερά της δάση
 η λατρεία της Άρτεμης και οι ύμνοι
 στον ένοχο Λαομέδοντα, πριν μάθει
 ο Ποσειδώνας στο Ίλιο πώς να στήσει
 τους φημισμένους πύργους του πολέμου.
 Η Ζάκυνθος είν' όμορφη. Της δίνουν
 θησαυρούς μύριους τ' αγγλικά καράβια,
 κι από ψηλά της στέλνει ο αιώνιος ήλιος
 τις ζωογόνες αχτίδες του. Κι ο Δίας
 τα διάφανα σύγνεφα της χαρίζει.
 Κι έχει τους πυκνοφύτευτους ελαιώνες,
 τους αμπελόφυτους του Βάκχου κάμπους,
 και την υγεία τη ρόδινη σκορπίζει
 αύρα γλυκιά που μυρωμένη πνέει
 από κήπους ανθών κι αιώνιων κέδρων¹²⁴.

A Zacinto

*Né più mai toccherò le sacre sponde
 Ove il mio corpo fanciulletto giacque,
 Zacinto mia, che te specchi nell' onde
 Del greco mar, da cui vergine nacque*

*Venere, e fea quelle isole feconde
 Col suo primo sorriso, onde non tacque
 Le tue limpide nubi e le tue fronde
 L' inclito verso di colui che l' acque*

*Cantò fatali, ed il diverso esiglio
 Per cui bello di fama e di sventura*

¹²⁴ Κ. Μπαλάσκας, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Μ. Σίγουρος), Αθήνα, 2009, σ 72

Baciò la sua petrosa Itaca Ulisse.
 Tu non altro che il canto avrai del figlio,
 O materna mia terra; a noi prescrisse
 Il fato il lacrimata sepoltura

7.3. Ο Foscolo και η σχέση του με την Ελλάδα

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εξεταστούν οι λόγοι διάδοσης του φωσκολικού έργου στην χώρα μας, σε συνδιασμό με τηπαράθεση των απαραίτητων βιογραφικών στοιχείων για τη καλύτερη κατανόηση του όλου ζητήματος. Όπως είναι γνωστό, ο Foscolo γεννήθηκε στη Ζάκυνθο. Όσον αφορά τους γονείς του, η μητέρα του ήταν Ελληνίδα, ενώ ο πατέρας του Ιταλός. Αξίζει να σημειωθεί πως η οικογένεια του ποιητή εγκαταστάθηκε για περισσότερο από έναν αιώνα στην Ελλάδα. Πιο αναλυτικά, οι πρόγονοί του μετέβησαν πρώτα στην Κρήτη, όπου και παρέμειναν έως το 1669, όταν το νησί πέρασε από τη βενετική στην τουρκική κατοχή, αναγκάζοντάς τους να καταφύγουν στην Κέρκυρα. Η οικογένεια Foscolo έδωσε μεγάλη βαρύτητα στη μόρφωση των παιδιών της. Πιο συγκεκριμένα, τόσο ο παππούς Niccolò όσο και ο Andea, σπούδασαν ιατρική στη Πάντοβα, με τον πατέρα του ποιητή να επιστρέφει στα Επτάνησα για να εργαστεί στη Ζάκυνθο. Εκεί, γνώρισε τη σύζυγό του, την οποία νυμφεύθηκε, ακολουθώντας το καθολικό δόγμα στην εκκλησία Santa Madre Chiesa. Στη συνέχεια, έως και το 1777, είχαν γεννηθεί και τα τέσσερα παιδιά τους, τα οποία και βαπτίστηκαν καθολικοί με την εξής σειρά: Niccolò, Rubina και Gian Dionisio και μόνο ο πιο μικρός σε ηλικία, ο Κωσταντίνος-Άγγελος, ήρθε στον κόσμο σε ιταλικό έδαφος και συγκεκριμένα στην πόλη Σπλιτ της Δαλματίας. Όσον αφορά το πολιτισμικό περιβάλλον, στο οποίο έζησε ο Ιταλός λογοτέχνης τα πρώτα 15 χρόνια της ζωής του, η γλώσσα η οποία ομιλείτο ήταν η ελληνική και κυρίως οι ιονικές διάλεκτοι. Σε σχέση με την ιταλική, χρησιμοποιείτο στον επίσημο γραπτό λόγο, με την ίδια τη μητέρα του να γνωρίζει γραφή και ανάγνωση (γεγονός σπάνιο για την εποχή). Εξάλλου, σύμφωνα με το μελετητή Σ. Δεβιάζη (1849-1927), παρά την «ταπεινή» καταγωγή του οίκου Σπαθή, ο πατέρας της Διαμαντίνας μερίμνησε ώστε να μορφωθούν και τα οκτώ παιδιά του, ανεξαρτήτου φύλου, (έξι κορίτσια και δύο αγόρια), τα οποία διδάχτηκαν γραφή, ελληνική και ιταλική λογοτεχνία καθώς και αριθμητική. Συνεπώς, στα πρώτα χρόνια της ζωής του ο Foscolo έχει ως μητρική του ξεκάθαρα την ελληνική. Επιπλέον, αξίζει να τονιστεί πως κατά τη διάρκεια της εγκατάστασής του στη Βενετία, τα ιταλικά που μιλούσε ήταν στοιχειώδη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γράμμα που

αντάλλαξε στις 14 Μαΐου του 1795 με τον Ιταλό λογοτέχνη Melchiorre Cesarotti, στο οποίο το ρήμα που χρησιμοποίησε ήταν το «τραυλίζω» αντί του "balbetto". Ωστόσο, χάρη στην επιμονή και την ακατάπαυστη μελέτη του, κατάφερε, εντός σύντομου χρονικού διαστήματος, να τελειοποιήσει τη γλώσσα, εξελισσόμενος μάλιστα, ως ένας από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της Ιταλικής λογοτεχνίας του 19^{ου} αιώνα.

Σύμφωνα με τα γλωσσικά στοιχεία τα οποία μας παρέχει ο Σολωμός, σύγχρονος του Foscolo είναι σαφές ότι ο ίδιος ανήκει στην ιταλική λογοτεχνία και όχι στην ελληνική, καθώς δεν έγραψε κανένα κείμενο στη μητρική του γλώσσα, με εξαίρεση ίσως κάποιες διάσπαρτες επιστολές με προσωπικό χαρακτήρα, τις οποίες συνέθεσε στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της ζωής του.

Επιπλέον, ο ίδιος ο Foscolo στην πρώτη έκδοση του έργου του "*dell'ode a Bonaparte Liberatore*" (1797) στην οποία προσέφερε όλες τις απαραίτητες πληροφορίες σε σχέση με την καταγωγή του, αναφέροντας χαρακτηριστικά τα εξής: «Γεννήθηκα στην Ελλάδα, μαθητεύοντας στη Δαλματία και τραύλιζα στα Ιταλικά εδώ και μόνο τέσσερα χρόνια, με αποτέλεσμα ούτε όφειλα ούτε είχα την ικανότητα να γράψω ποιήματα για τους Ιταλούς. Αλλά, το έντονο αίσθημα δικαίου που με διακατείχε και το οποίο με καθιστά Ελεύθερο Άνδρα και Πολίτη, όχι της χώρας στην οποία η τύχη θέλησε να γεννηθώ, αλλά εκείνης που εγώ επέλεξα ως πατρίδα μου, μου έδωσε το δικαίωμα να αισθάνομαι Ιταλός» *Qual mi son io, nato in Grecia, educato a Dalmati, e balbettante da soli quattr'anni in Italia, nè dovea, nè poteva cantare ad uomini liberi ed Italiani. Ma l'alto genio di Libertà che m'iniamma, e che mi rende Uomo, Libero, e Cittadino di patria non in sorte toccata ma eletta, mi dà i diritti dell'Italiano*. Η αναφορά του αυτή, μαρτυρά την περιπλοκότητα που παρουσιάζει ο χαρακτηρισμός του Foscolo ως Έλληνα ή Ιταλού ποιητή.

Συνεπώς, κατά τη διάρκεια της μελέτης σχετικά με το πού κατατάσσεται ο ποιητής, καθίσταται αναγκαίο να ληφθεί υπόψιν η διπλή καταγωγή του, η οποία θα βοηθήσει στην κατανόηση αφενός της προσωπικότητάς του και αφετέρου του έργου του στο σύνολό του. Εξάλλου, αν και ο Foscolo θεωρείται Ιταλός, καθώς έγραψε αποκλειστικά στη γλώσσα αυτή, ωστόσο, η τυχόν «μανιώδης» προσπάθεια κατάταξής του στη μία ή στην άλλη πατρίδα, δε θα προσέφερε τίποτα ουσιαστικό στην μελέτη του συγκεκριμένου θέματος.

Το Νοέμβριο του 1927 με τη συμπλήρωση ενός αιώνα από το θάνατο του Foscolo, Ελλάδα και Ιταλία συμφώνησαν να διοργανώσουν από κοινού εκδηλώσεις για να τιμήσουν το μεγάλο ποιητή μέσω της παρουσίας σπουδαίων εκπροσώπων από το

χώρο της πολιτικής, της διανόησης καθώς και δημοσιογράφοι από τις δύο χώρες. Στην διοργάνωση αυτή οι περισσότερες μεταφράσεις και κριτικές που παρουσιάστηκαν ήταν στα ελληνικά με χαρακτηριστικότερες ίσως: αυτές που σχετίζονταν με το φωσκολικό έργο "*Dei Sepolcri*", το δοκίμιο του G. Carducci «*Για τη μεταφορά των λείψανων του Ugo Foscolo στην Santa Croce*» (*Per il trasporto delle reliquie di Ugo foscolo in Santa Croce*) και τέλος, το δοκίμιο του επιφανούς Έλληνα ποιητή Κ. Βάρναλη με τίτλο «*Ο αισθητικός ωφελμισμός του Foscolo*», όπου και κυριάρχησε το κλασικό ιδεώδες, το οποίο ο Βάρναλης εντόπιζε στα φωσκολικά έργα. Ωστόσο, εκτός από τους Έλληνες, στην εκδήλωση συμμετείχαν και Ευρωπαίοι ποιητές, με σημαντικότερους μάλλον τον Edgar Allan Poe (1809-1849) με το έργο του "*To Zante*" και το Paul Bourget (1852-1935) "*Zante*".

Η εφημερίδα «*Νέα Εστία*» ανέφερε ότι οι εκδηλώσεις προς τιμήν του Ελληνοϊταλού ποιητή είχαν στεφθεί με επιτυχία σε κλίμα εθνικής υπερηφάνειας, με τους δύο λαούς να συνδέονται μεταξύ τους με ακόμη πιο ισχυρούς δεσμούς. Γενικότερα, ο Ελληνικός Τύπος εστίασε στην ισχυροποίηση των διπλωματικών σχέσεων Ελλάδας και Ιταλίας. Ωστόσο, εκτός από τα διθυραμβικά σχόλια, υπήρξε και μία έντονα αρνητική κριτική. Πιο αναλυτικά, στις 15 Ιανουαρίου του 1928 ο δημοσιογράφος Άκης Θρύλος στην εφημερίδα «*Νέα Εστία*», έθεσε υπό αμφισβήτηση την ειλικρινή διάθεση των Ιταλών για συνεργασία και φιλία, υποστηρίζοντας το συμφεροντολογικό χαρακτήρα των εκδηλώσεων. Μάλιστα, τόνισε ότι η γείτονα χώρα, με αφορμή της συμπλήρωσης ενός αιώνας από τον θάνατο του Foscolo, επιχείρησε να ασκήσει φασιστική προπαγάνδα σε ελληνικό έδαφος. Η άποψη του εν λόγω δημοσιογράφου πρέπει να αντιμετωπιστεί με επιφυλακτικότητα, λόγω του ακραίου της χαρακτήρα.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση σε σχέση με την ελληνικότητα του Foscolo από το μελετητή Μ. Βάλσα, ο οποίος υποστήριξε τα ακόλουθα: «*φοβάμαι ότι αν στο Foscolo δεν έρεε ελληνικό αίμα, ακόμα και αν η λογοτεχνική του αξία ήταν μεγαλύτερη από ό,τι είναι ήδη, δε θα τον εγκωμιάζαμε τόσο όσο τώρα που γνωρίζετε πως γεννήθηκε στην Ελλάδα*». [...]: *ας αγαπάμε περισσότερο το έργο των Ευρωπαίων λογοτεχνών οι οποίοι όπως ο Foscolo λάτρεψαν τη χώρα μας, παρόλο που εκφράστηκαν στη γλώσσα τους [...] ας μάθουμε να ασκούμε λιγότερη κριτική και να τους μελετάμε περισσότερο[...] Εξάλλου, οφείλουμε πρώτα να γνωρίσουμε καλύτερα την αξία του έργου του Foscolo και έπειτα να προσπαθήσουμε να τον οικειοποιηθούμε*». Το σχόλιο του Βάλσα είναι εύστοχο καθώς οι προσπάθειες που

καταβλήθηκαν για την απόδειξη της ελληνικότητάς του, δε συμβάδιζαν με την ελάχιστη διάδοση που γνώρισε στη χώρα μας ο Foscolo και το έργο του.

7.4. Αναφορές του Παλαμά στον Foscolo

Ο Παλαμάς αναφέρεται συχνά στο Foscolo τόσο σε έργα του όσο και σε κριτικές του. Πιο αναλυτικά, στο ποίημα του «*Ζάκυνθος*», ο Έλληνας λογοτέχνης τόνισε: «[.] μακριάθε σε πρωτοείδα Ζάκυνθε, στον αταξίδευτο, εσύ τότε ποθητέ, του Φώσκολου ακριβή, του Σολωμού η ικτίδα». Μέσω του στίχου αυτού ο Παλαμάς, αναδεικνύει πως η Ζάκυνθος αποτέλεσε κοινό τόπο καταγωγής για το Foscolo και το Σολωμό. Σε άλλο σημείο ο Έλληνας λογοτέχνης αναφέρει: «*Αντιχτυπάει στη δική μου δόξα η ελληνική καταγωγή του Ζακυνθινού ψάλτη που τραγουδάει τα Μνημόσυνα (Dei Sepolcri)*» και αλλού σημειώνει: «*Θαυμαστός ποιητής, δόξα της Ιταλίας και της Ελλάδας καμάρωμα*». Με τα λόγια αυτά του πατρινού ποιητή, καθίσταται σαφές πως θεωρεί σε μεγάλο βαθμό τον ομότεχνό του, Έλληνα, αφού γεννήθηκε σε νησί του Ιονίου. Επιπλέον, τόσο στα «*Μεγάλα ποιήματα*» όσο και στα «*Σύντομα σημειώματα*» κάνει λόγο για το φωσκολικό έργο "*Dei Sepolcri*." Ακόμη, ο Παλαμάς βρίσκει ομοιότητες μεταξύ του Ιταλού λογοτέχνη και των Επτανήσιων ποιητών, Σολωμού και Κάλβου. Ειδικότερα, χαρακτηρίζει σε τρία σημεία τον Κάλβο ως φωσκολικό, σημειώνοντας: «*Θαυμάζω τον Κάλβο ως ουδείς, ακόμη, και αν έτυχε να σχηματίσω την πεποίθησιν ότι εκ της ωραιάς Ωδής του προς την Ζάκυνθον αι ωραιότεραι στροφαί είναι σχεδόν μεταφρασμένα από τους ιταλικούς στίχους του μεγάλου αυτού συμπολίτη και φίλου του, Φωσκολου. Το δάνειο έγινε μεταξύ φίλων δεν επιτρέπεται να επέμβωμεν εις τα ιδιωτικά των*». Με το προαναφερθέν σχόλιο του Πατρινού ποιητή, αναδεικνύεται η μεγάλη επιρροή που άσκησε ο Foscolo στο Κάλβο.

Αρκετές είναι επίσης οι αναφορές στο Foscolo και σε κείμενα ή κριτικές του Παλαμά. Πιο αναλυτικά, μνημονεύει τις μεταφράσεις στη γλώσσα μας των έργων του Ιταλού ομότεχνού του, *Dei Sepolcri*, *Ultime lettere di Jacopo Ortis* και *Le Grazie*. Αξίζει να σημειωθεί πως ο Παλαμάς έγραψε ένα ολόκληρο άρθρο για το Foscolo, το οποίο και δημοσίευσε στις 4 Σεπτεμβρίου του 1915 στην εφημερίδα «*Νέα Ημέρα*». Αφορμή της δημοσίευσής αποτέλεσε η πρόταση του περιοδικού «*Εθνική Ανθολογία*» για την ανέγερση μνημείου προς τιμήν του Foscolo. Ο Πατρινός λογοτέχνης συμφώνησε με την πρωτοβουλία αυτή, τονίζοντας μάλιστα, τα ακόλουθα: «*Ο Φώσκολο εις τους ιταλικούς στίχους του δεικνύτ' Έλλην ποιητής, όσο και ο Σολωμός εις τους ελληνικούς*

του· ίσως και περισσότερον του Σολωμού ήτο Έλλην, αν αποβλέψωμεν εις τεχνικάς τινάς λεπτομέρειας. Την αγάπη του δε προς τον τόπον όπου εγεννήθη, την εξεδήλωσεν ο Φώσκολο επανειλημμένως δι' ωραιών λυρικών διαχύσεων εις τους στίχους του»¹²⁵. Συνεπώς, ο Παλαμάς θεωρεί ότι ο Foscolo είναι σε κάποιο βαθμό Έλληνας.

7.5. Ο Foscolo στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα

Εκτός από τις περιπτώσεις των Ελλήνων μελετητών του Foscolo, μία ακόμη απόδειξη της ελληνικότητάς του, αποτελεί «Ο Πολιτισμικός Σύλλογος Ζακύνθου Ούγκο Φοσκολο», ο οποίος ιδρύθηκε στη Ζάκυνθο το 2009. Σκοπός της γέννησής του ήταν η ανακατασκευή του σπιτιού, όπου ο ποιητής διένυσε τα πρώτα 15 χρόνια της ζωής του. Βασική επιδίωξη του συλλόγου είναι στο εσωτερικό της οικίας του ποιητή να κατασκευαστεί και μία βιβλιοθήκη, που να περιλαμβάνει τα χειρόγραφα του. Ωστόσο, από τραγική ειρωνεία, η οικία του, που αποτέλεσε τη μοναδική απτή απόδειξή της παρουσίας του ποιητή στο νησί, έμελλε να καταστραφεί την περίοδο του Φασισμού από τους βομβαρδισμούς ιταλικών αεροπλάνων στις 6 Νοεμβρίου του 1940. Προηγουμένως, το ταπεινό σπίτι του Foscolo, το οποίο βρισκόταν στην οδό Οδηγήτρια, περιήλθε στην ιδιοκτησία του κράτους το 1886. Επιπλέον, στις 24 Μαΐου του 1892, εγκαινιάστηκε η περίφημη Φωσκολικ Βιβλιοθήκη, η οποία και ενσωματώθηκε αργότερα στη Δημόσια Βιβλιοθήκη του νησιού. Τελικά, καταστράφηκε από το σεισμό του 1953. Ωστόσο, χάρη στις προσπάθειες που καταβλήθηκαν από τις τοπικές Αρχές και χάρης τις ευρωπαϊκές επιχορηγήσεις, ξεκίνησαν οι εργασίες ανακατασκευής της το 2015. Ένας επιπλέον στόχος του Πολιτισμικού Συλλόγου Ζακύνθου αποτελεί το να συμπεριληφθούν στην οικία του Foscolo και οι μεταφράσεις των έργων, μονογραφιών και άρθρων του στα ελληνικά. Εκτός από τα μελλοντικά αυτά σχέδια, ο Σύλλογος έχει ήδη πραγματοποιήσει διάφορα πολιτισμικά δρώμενα, που αφορούν τον ποιητή. Το σημαντικότερο ίσως παράδειγμα αποτέλεσε η εκδήλωση προς τιμήν του Foscolo στις 27 Αυγούστου του 2010 στη Ζάκυνθο, με πολλούς ανθρώπους από το χώρο του πολιτισμού να λαμβάνουν μέρος, μεταξύ των οποίων, ο μελετητής Διονύσης Μουσμώτης, οι καθηγητές Φανή Καζαντζή και Γ. Γ. Ζώρας, ο συγγραφέας Φίλιππος Δρακονταειδής και τέλος, η Ζακυνθινή ηθοποιός Τζένη Ρούσα. Μάλιστα, η εκδήλωση επαναλήφθηκε στις 8/10/ 2018. Τέλος, στις 24 Φεβρουαρίου του 2013, στον Καθεδρικό Ναό του νησιού, το Πολιτισμικό Κέντρο «Αληθώς»

¹²⁵ Γ. Γ. Ζώρας, *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*, Αθήνα 2004, σ. 59-61

αφιέρωσε μουσική βραδιά με τίτλο «Φιλολογικό-μουσικό-μνημόσυνο», προς τιμήν του ποιητή «*Των Τάφων*» και «*Των Χάριτων*»¹²⁶.

¹²⁶ F. I. Sensini, "Niccolò Ugo Foscolo in Grecia: prolegomena" στο: *Cahiers d'études italiennes* τχ. 20^ο: (2015), σ. 202-203, 208-209, 211-212, Διαθέσιμο στο: <https://journals.openedition.org/cei/2507>), (ημερομηνία προσέλευσης 2/6/2020)

Επίλογος

Ολοκληρώνοντας την μεταπτυχιακή διατριβή, εξήχθησαν τα εξής συμπεράσματα: η σχέση μεταξύ ελληνικού και ιταλικού πολιτισμού ξεκίνησε από την αρχαιότητα και συνεχίστηκε έως τις ημέρες μας. Άλλωστε, οι δύο λαοί παρουσίαζαν και παρουσιάζουν κοινά στοιχεία σε πολλούς τομείς της κουλτούρας τους όπως: ομοιότητες στη ιδιοσυγκρασία, στον εγκάρδιο χαρακτήρα, στην ευγενική συμπεριφορά, στα κοινά μουσικά γνωρίσματα και βεβαίως στην λογοτεχνία.

Ήδη από την αρχαία εποχή, συχνό ήταν το φαινόμενο Έλληνες να εγκαταλείπουν την πατρίδα τους, για να εγκατασταθούν στη γειτονική χώρα. Από τον 8^ο αιώνα π.Χ. ήκμασε παράλληλα με τον ελληνικό πολιτισμό που βρισκόταν εντός ελλαδικού χώρου ένας δεύτερος (ελληνισμός), ο οποίος έδρασε στη Σικελία και ονομάστηκε «Μεγάλη Ελλάδα ή Magnia Grecia. Απόδειξη της πολλή σημαντικής συνεισφοράς των Ελλήνων αυτών, αποτελούν τα επιβλητικά μνημεία (ως επί το πλείστον ναοί και θέατρα), τα οποία βρίσκονται κυρίως στις σικελικές πόλεις Ακράγαντας και Συρακούσες. Επιπλέον, στις περιοχές του Salento, της Puglia και της Καλαβρίας, το ελληνόφωνο στοιχείο διατήρησε την ταυτότητά του, μιλώντας τη δική του γλώσσα, τα Γρεκάνικα, η οποία συνεχίζει να υπάρχει ακόμη και σήμερα.

Ακόμη, πολλοί Έλληνες λόγιοι μετέβησαν στην Ιταλία το 1453, όταν κατέρρευσε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, συμβάλλοντας στην Ιταλική Αναγέννηση. Στη συνέχεια, το 19^ο αιώνα πολλοί Έλληνες φοιτητές τόσο, για να αποφύγουν τον τουρκικό ζυγό όσο και, λόγω της καλής φήμης των ιταλικών πανεπιστημίων, εγκαταστάθηκαν στη γείτονα χώρα. Οι περισσότεροι από τους σπουδαστές αυτούς, κατάγονταν από τα Επτάνησα τα οποία τότε βρίσκονταν υπό βενετική κατοχή. Τα σπουδαιότερα παραδείγματα αποτέλεσαν ο Σολωμός και ο Κάλβος.

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο οι Έλληνες που επηρεάστηκαν από τους Ιταλούς, αλλά και αντίστροφα. Ειδικότερα, από τον Όμηρο εμπνεύστηκαν τόσο οι Λατίνοι ποιητές Οβίδιος και Βιργίλιος όσο και οι Μεσαιωνικοί λογοτέχνες Δάτης Boccacio και Petrarca. Επιπλέον, επηρεάστηκαν από τον αρχαιοελληνικό κόσμο οι εξής ποιητές του 19^{ου} αιώνα, Foscolo, Leopardi, Manzoni και Carducci. Σε σχέση με την επίδραση που άσκησε η νεοελληνική ποίηση στη σύγχρονη Ιταλία, αυτός που αγαπήθηκε περισσότερο ήταν ο Καβάφης με την εφημερίδα *Corriere della Sera* να δημοσιεύει τα άπαντα σε δίγλωσση έκδοση. Επίσης, ο M. Vitti, μέσω μελετών και βιβλίων, προσέφερε τα μέγιστα στην εξέλιξη της σύγχρονης νεοελληνικής λογοτεχνίας. Με τον

Ιταλό καθηγητή να είχε από την πλευρά της μητέρας του ελληνική καταγωγή, διανύοντας τις πρώτες δύο δεκαετίες της ζωής του σε ελληνική συνοικία της Κωνσταντινούπολης. Δίδαξε δε, σε ιταλικά πανεπιστήμια όπως, του Παλέρμο, της Νάπολης και της Τοσκάνης, αλλά και ως επισκέπτης καθηγητής στην Ελλάδα, στη Γαλλία και στην Ελβετία. Για τη συνεισφορά του στη λογοτεχνία τιμήθηκε με τον ανώτερο ακαδημαϊκό τίτλο του επίτιμου καθηγητή από τα πανεπιστήμια της Θεσσαλονίκης, του Παρισιού και της Λευκωσίας. Τέλος, εξέδωσε πολλά έργα που αφορούσαν την νεοελληνική λογοτεχνία με σημαντικότερα ίσως: «*Η ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*» και «*Η Γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*».

Συμπερασματικά, σκοπός της διατριβής υπήρξε η καταγραφή, η μελέτη και η μεθοδική ανάλυση των κοινών γνωρισμάτων μεταξύ ελληνικής και ιταλικής Λογοτεχνίας, ιδιαίτερα την περίοδο του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Λεξικά και Εγκυκλοπαίδειες

Battaglia F., "Λήμμα: "Reazione" στο: *Enciclopedia Italiana* (1935), Διαθέσιμο στο: https://www.treccani.it/enciclopedia/reazione_res-2c4218ce-8bb6-11dc-8e9d-0016357eee51_%28Enciclopedia-Italiana%29/, ημερομηνία προσπέλασης (24.4.2020)

Capitani L, Λήμμα: "B. Berllini" στο: *Dizionario Biografico degli italiani*, τ. 7 (1970), Διαθέσιμο στο: [http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardo-bellini_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/bernardo-bellini_(Dizionario-Biografico)), ημερομηνία προσπέλασης (8.3.2020)

Viti M., Λήμμα: "Calbo (Kalvos), Andrea" στο: *Dizionario Biografico degli Italiani*, τ.16 (1973), Διαθέσιμο στο: <http://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-calbo>, ημερομηνία προσπέλασης (25. 3. 2020)

Λήμμα: «Ιταλική λογοτεχνία», *Εκπαιδευτική εγκυκλοπαίδεια*, Αθηνά 1999

2. Διαδικτυακές Πηγές

Φ. Β. Γκικόπουλος, «Ο Λεοπάρντι και ζήτημα των διανουμένων» στην: *Αυγή*, 24-5.2014, Διαθέσιμο στο: <https://anthologio.wordpress.com/2014/11/12/%CE%AC-%CE%AE-ups/>, ημερομηνία προσπέλασης (28.4.2020)

Καραγιώργος Π., *Οι σχέσεις της Νεοελληνικής ποίησης με την ιταλική*, Διαθέσιμο στο: <http://karagiorgos.blog-net.ch/gr/articles-and-essays/the-relationship-of-modern-greek-poetry-with-italian/> ημερομηνία προσπέλασης (5.3.2020)

Μπιντούδης Χ., «Διονύσιος Σολωμός και Τζιάκομο Λεοπάρντι συμβολή στην βιβλιογραφία», στην: *Σύγκριση / Comparaison*, τχ. 24 (2013), Διαθέσιμο στο: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/syγκrissi/article/viewFile/2767/2526> ημερομηνίας προσπέλασης (12.5.2020)

Μπιντούδης Χ., αφιέρωμα στο ποιητή Τζιάκομο Λεοπάρντι, Διαθέσιμο στο: <https://www.culturenow.gr/afieroma-ston-poiiti-tzakomo-leoparnti-apo-italiko-institoyto/> ημερομηνία προσπέλασης (18.5.2020)

Sensini F., "Niccolò Ugo Foscolo in Grecia: prolegomena", στο: *Cahiers d'études italiennes*: Διαθέσιμο στο: <https://journals.openedition.org/cei/2507>, τχ. 20^ο (2015) ημερομηνία προσπέλευσης (2.6.2020)

B. Βιβλιογραφία

- Ανδρειωμένος Γ., *Βιογραφικά στον Ανδρέα Κάλβο (με αφορμή τα 150 χρόνια από τον θάνατό του)*, Αθήνα 2019
- Βογιατζάκη Ε., *Τα αισθητικά ρεύματα στην ευρωπαϊκή και νεοελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα: Από τον Νεοκλασικισμό έως τον Μοντερνισμό*, Αθήνα 2016
- Γαραντούδης Ε., *Ανδρέας Κάλβος*, Αθήνα 2014
- Δημαράς Μ. Κ. Μ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας: Από τις πρώτες ρίζες έως την εποχή μας*, Αθήνα 2000
- Ζωγραφίδου Κ. Ζ., *Η παρουσία της Ιταλικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα (1900-1997)*, Θεσσαλονίκη 1999
- Ζώρας Γ. Γ., *Ιταλοί λογοτέχνες στο έργο του Παλαμά*, Αθήνα 2004
- Καζαντζάκης Ν., *Η Θεία Κωμωδία*, Αθήνα 2010
- Κοκκινάκης Σ., *Επιδράσεις της ιταλικής λογοτεχνίας στην πνευματική ζωή των Ελλήνων από τα μέσα του 18^{ου} και εφεξής*, Αθήνα 1992
- Κοσκίνης Ν., *Διονύσιος Σολωμός το ιταλόγλωσσο έργο της τελευταία δεκαετίας (1847-1957)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2014 Διαθέσιμο στο: <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/38414#page/1/mode/2up> ημερομηνία προσπέλασης (7.3.2020)
- Μαριέττας Ε., *Ο πεσιμισμός του Λεοπάρντι και οι πηγές του*, Αθήνα 1937
- Μέναδρος Σ., *Δυο Ζακυνθινοί ποιηταί*, Αθήνα 1910
- Μπαλάσκας Κ., *Νεότερη Ευρωπαϊκή Λογοτεχνία, Ανθολόγιο μεταφράσεων*, Αθήνα 2009
- Μπιντούδης Χ., *Leopardi in Grecia*, Roma 2012, τ. 3
- Παγκρίτης Γ. Δ., *Ιστορία της Ιταλίας από την συνθήκη του Λόντι στην ενοποίηση 1454-1870*, Αθήνα 2015
- Παλαμάς Κ., *Σολωμός, Άπαντα τα εβρισκόμενα μετά προλόγου περί του βίου και των έργων του ποιητού*, Αθήνα 1901
- Πασχάλης Μ., «Andreas Kalvos, Ugo Foscolo e la nascita della fase più moderna della letteratura neogreca» στο: *Atti del convegno internazionale interdisciplinare: Ugo Foscolo tra Italia e Grecia: esperienza e fortuna di un intellettuale europeo*, Επιμέλεια: Sensini F. I και De Vento C., Nizza- La Montola, Giardini Hanbury, 9-11 Μάρτιος 2017, σ. 27-33
- Πολίτης Λ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2010

Τσόλκας Ι. Δ., *Ιστορία της Ιταλικής λογοτεχνίας: φιλολογική, ιστορική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, Αθήνα 2015

Beaton R., *Εισαγωγή στην νεότερη ελληνική λογοτεχνία, ποίηση και πεζογραφία*, (μτφ. Ζούρα Ε. και Μ. Σπανάκη), Αθήνα 1996

Beuve A. και Rigoni M. A., *Portrait de Leopardi* χ.τ, 1994

Bruce M., Λήμμα: "Kalvos" *Encyclopedia of Modern Greek Literature*, London 2007

Casadei C. και Santagata M., *Manuale di letteratura medievale e moderna*, Bari 2014

Ferroni G., *Profilo storico della letteratura italiana.*, Milano 1992, τ. 2

Flamini F., *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μτφ. Γ. Σερουϊού), Αθήνα 2009

Gallot M., L J. Nardone και Orsino M., *Anthologie de la littérature italienne XIXe et XXe siècles*, Toulouse 2005, τ. 3

Guglielmino S, και Grosser H., *Sistema letterario: guida alla storia letteraria testuale*, Milano 1992

Hœfer J. C.-F., Λήμμα: "Leopardi", *Nouvelle biographie universelle depuis les temps les plus reculés jusqu'a nos jours, avec les renseignements bibliographiques et l'indication des sources a consulter*, Paris 1858

Mavica F., *Della civiltà e dalla sua letteratura del secolo XIX in reazione allo stato civile e letterario d'Europa*, Bari 1843

Prand P., Λήμμα: "Foscolo" *The Cambridge History of Italian Literature*, Cambridge 2008

Regaldi G., *Canti*, Torino 1858

Roussel L., *La versification de André Kalvos*, Αθήνα 1921

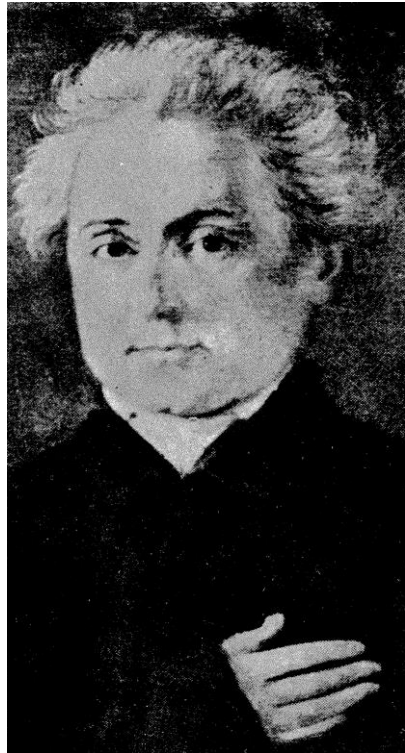
Roussel L., *Για την ποιητική διαμόρφωση του Διονυσίου Σολωμού (1815-1823)*, (μετ. Σ. Καψάσκης), Αθήνα 2009

Roza A. A., *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετ. Ζωγραφίδου Κ. Ζ. Γερεντέ Ρ. και Σουρρή Θ.), Θεσσαλονίκη 1998

Ruschioni A. και Salini A.M., *Virtute e Conoscenza*, Napoli 1967

Vecce C. *Piccola storia della letteratura italiana*, Napoli 2009

Vitti M., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2003

Παράρτημα

Διονύσιος Σολωμός

Πηγή: Παναγιωτόπουλος Μέμος, *Νεοελληνική ποιητική ανθολογία, το απόσταγμα της ψυχής του έθνους*, Αθήναι 1979, τ.1, σ. 63

Φανταστικό πορτρέτο του Κάλβου: Σχέδιο του Γιώργου Σεφέρη

Πηγή: [http://www.greek-](http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=5)

[language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=5](http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=5)

[ημερ. πρόσβασης: 22 Σεπτεμβρίου 2020]

Πορτρέτο του Ugo Foscolo που αποδίδεται στον Φραντσέσκο Σαβέιο Φαμπέριο.
Φλωρεντία, Συλλογή Α. Παρόνκι

Πηγή: Roza A.A. *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετ. Ζ. Ζωγραφίδου, Ρ. Γερεντέ και Θ. Σουρρή) Θεσσαλονίκη 1998, σ. 391

Ο νεαρός Τζιάκομο Λεοπάρντι σε σχέδιο του Λόλι του 1826 (η μόνη αυθεντική
προσωπογραφία που έχει διατηρηθεί) Ρεκανάτι οίκος Λεοπάρντι

Πηγή: Roza A.A., *Ιστορία της ιταλικής λογοτεχνίας*, (μετ. Ζ. Ζωγραφίδου, Ρ.
Γερεντέ και Θ. Σουρρή) Θεσσαλονίκη 1998, σ. 461

Περίληψη

Η διατριβή εργασία αφορά τις ελληνοϊταλικές σχέσεις του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα μέσω της Λογοτεχνίας. Ειδικότερα, πραγματεύεται τα κοινά γνωρίσματα της ποίησης του Leopardi και του Foscolo με αυτά του Σολωμού και Κάλβου αντίστοιχα.

Οι πρώτες σχέσεις ανάμεσα στη λογοτεχνία των δύο χωρών παρουσιάστηκαν ήδη την περίοδο της επικράτησης των Λατίνων και κορυφώθηκαν στα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα με σημαντικότερους εκπροσώπους τον Κάλβο και Σολωμό. Όσον αφορά τους Ιταλούς λογοτέχνες, αυτοί που άσκησαν την μεγαλύτερη επιρροή στην Ελλάδα ήταν ο Leopardi και ο γεννηθείς στην Ελλάδα, Foscolo.